

Олеся Шепітько

Овлур
та інші повісті

Харків «Майдан» 2014

УДК 82-31
ББК 84(4Укр)
Ш 48

*Видається за сприяння та фінансової підтримки
Харківської міської ради*

Художнє оформлення В. А. Носаня

Шепітько Олеся (Ковальова О. П.)

Ш 48 Овлур та інші повісті / Олеся Шепітько (О. П. Ковальова); передм. А. Стожука. — Х.: Майдан, 2014. — 222 с.
ISBN 978-966-372-571-0

У повістях Олесі Шепітько минуле і сучасне густо переплітаються і це химерне переплетіння обумовлює події, вчинки і самі людські долі. Героїня повісті «Овлур» змушена через несподіваний збіг обставин пережити власним серцем драматичні події, відбиті в староруському літописі «Слово о полку Ігореві». Герой повісті «Шукаю Орфея» також наш сучасник, котрий, шукаючи власну дорогу в житті, натрапляє на сліди свого діда, поета-шістдесятника, трагічна смерть якого оповита багатьма таємницями, розгадати які небезпечно навіть у часи нової демократії. У повісті «Листя з дерева роду» героєві судилося наново намалювати дерево свого роду, котре було заховане від очей батьків і дітей, бо такими були оптичні закони буття в тоталітарному суспільстві. Три повісті, три спроби поглянути на світ молодими очима, розгадати його одвічні таємниці.

УДК 82-31
ББК 84(4Укр)

ISBN 978-966-372-571-0

© Шепітько Олеся (Ковальова О. П.), 2014
© Стожук А. П., передм., 2014

КОЛИ СПУСТЯТЬСЯ ЯНГОЛИ РАДОСТІ?

Історичні поразки і їхній вплив на долі людей упродовж багатьох поколінь Олеся Шепітько у своїх повістях позначає хіба що пунктирно, однак вони не втрачають на цьому. Адже в опертя своїх гіпотез авторка ставить пошуки в царині історичної пам'яті як людини, так і цілого етносу. Їй більше важить, як це не дивно, шлях до результату, ніж сам результат у чистому вигляді, оскільки головні битви людини проходять у її серці. Тож цілком природно, що повісті виростають із культурологічного ґрунту і в той же час інтелект і авторська ерудиція не заміняють ані добре вмотивованого внутрішнього сюжету з логікою світлої радості перемоги добра, ані інтриги несподіваних відкриттів, що раз по раз трапляються з її героями. Повісті такі ж складні й неоднозначні, як і життя героїв. Словом, ми маємо справу з поглядом на річ ізсередини — він багатоплановий, неоднозначний, подеколи вразливий, трохи химерний і все ж вражаючий своєю щирістю і моральною непідкупністю. Слово і право на слово тут мають усі. Завдання читача — почути і зрозуміти його.

Герої повістей шукають сокритих смислів чи то в походах князя Ігоря проти половців, чи то міфічного Орфея з його загадками: хто і коли його чув і для кого він співав? Здавалося б, чи ж так це важливо сьогодні, коли вервиця новоявлених половців повсякчас зизо-око позирає на нашу землю? Одначе народ не завсігди залишається Перебендею невидючим... Вряди-годи він прозирає і його мусять почути. Це маленька часточка того, що закладено в повістях Олесі Шепітько...

Визрівають у часі ідеї, і падають вони в благодатний ґрунт — людські душі. А поза тим містерії буття не оминають світ ані минулий, ані нинішній, та й прийдешній, схоже, не оминуть. І хоча суспільство в усі часи, в усі віки жило і живе в очікуванні попиту на освіченість, ерудицію, відданість ідеалам — чомусь окрушина людських думок повсякчас обігає найсокровенніше: розмисли про суть існування, людське минуле, в якому записано — яким був і що замислював, любив ближнього чи лиш себе в ньому, сипав близьким сіль на рани, чи гоїв їх цілющою любов'ю.

Людина прикликає свою долю, але найчастіше не відає, що вирине із загадкового мороку незбагненого. Чи ж неодмінно — щастя і ріг достатку? Частіше буває онако, та так, що навіть у найхімернішому сні не сподівався. Скажімо, як у молодого героя Дмитра з повісті «Листя з дерева роду».

«Усе наше життя — забута старовина», — каже авторка. І не запечеш, бо твердження перегукується з біблейським, що нічого нема нового у світі. Але ж і сучасність найчастіше чомусь буває глухою. Ну не чує вона волянь людської душі. Добре піддаватись містичним осяянням, але ліпше щоденне життя звиряти зі здоровим глуздом. Звісно, героям, а авторці і поготів, притаманне архетипне світобачення українців. Почасті їхні роздуми тужавіють екзистенційними сентенціями, почасті їх розріджують етно-побутові замальовки. Але це не переобтяжує оповідь палімпсестами ускладнень думок, які прориваються до свідомості читача інколи в небуденний спосіб. Для авторки властиво в більшу повість включати закінчену меншу, яка є її своєрідною ідейною пружиною, що розгортає сюжет і тримає на своїй орбіті всенюк фабулу.

Можливо, через це дитклива ситуація складається між поступуванням авторки і світоглядними уявленнями героїв повістей. Міфи тримають людей на поверхні життя, тож меланхолія життєва віддзеркалюється в поведінці героїв. Але й вони, як і всі довкола, вражаються одвічною боротьбою земного і небесного. Та почасті невідразність душевного настрою героїв, відсутність чіткої націленості на відстоювання суспільного добра, до якого варто віднести і державність, заганяють людину в надмірне рефлексування, самопобивання, протиставлення себе світові — найчастіше недоброзичливому і ворожому. Тоді назріває конфлікт у собі, протистояння із самим собою. Але непомітно народжується якщо не істина, то переконання

у правоті людського існування, у праві людини шукати свої витоки, розгадувати історично вмотивовані причини поразок і духовних зцілень. А тому пошуки Орфея — не що інше, як неперебутнє право людини на мрію і віру у мрію. Однак складні і втомливі ці пошуки, та й хто знає, яким має бути Орфей? У кожного покоління він свій, у наймолодших він не гірший, ніж у попередників. Адже конформізму й обладок із совістю вистачало в усі часи. Наш час не виняток. Але кожен мусить пройти свій шлях. Герої повістей долають його в нелегкий спосіб, змінюючи своє уявлення про світ — і тим самим теж якимось змінюючи його.

Тож цілком очевидною була і є в повісті з'ява-візія Овлура. Ніколи і ні за яких умов спогад не відривається од дня нинішнього, позаяк він виростає з нього, огортається в шати розмислів і дум страждених.

Образ Овлура приходять як символ, він вістує про зачяєне, незвідане і нез'ясовне, що завжди жило і живе в людині. Ось тільки б розгадати його! Криптограма думок авторки зрештою прочитується, бо читач пам'ятає, що очевидно дуже рідко буває простим. «Критичне око і мудре око мають різні точки відліку...» Світ зникомий чи не зникомий? — розмислює авторка. Що тут скажеш! Усе віддаляється і зникає, а те, що залишається, осідає в наших душах, стаючи спомином і набутком духовним.

Розум людський відпружує стереотипи світобачення, бо інакше свідомість стане неконтрольованою, більше того — вона захрясне на крайчиках духовного світу. Тож авторські роздуми не витрачаються на марне в розлогих міфологемах, вони щодали набувають обрисів глибоких підтекстів, лаконічних і спостережливих суджень, що межово дохиляються до народної мудрості. А головно, вони посилюють життєву філософію героїв. «Коли ми здійсним наші мрії, // Батьки в могилах будуть спать, // Але їх прах і славні дії // Зумієм ми ушанувать» (М. Вороний).

В урочу мить у людській душі народжується відчуття близької спорідненості з єдинокровним народом. Дуже важить у цій справі і наповненість її духовними смислами. Адже впродовж сотень літ з історичної пам'яті українців вилучалися національні цінності, вікопомні події, натомість вони замінялися сурогатними вкладками ледь-ледь схожими на правду. Нема і не було людини поза історією — вона складова історії і сама історія. Людина без історичної

пам'яті визнає за собою порожнечу, безодню, а відтак відкидає існування самого життя. А це означає, що розум падає в інтелектуальну прірву.

Людина живе в очікуваннях — найчастіше завищених. Та розчарування не доконечно мусить бути співмірним, бо рано чи пізно включаються механізми стримування, інстинкт пошуку своїх витоків. Адже ніхто не приходить у світ безридним, без довжелезної вервечки предків, без генетичного коду свого етносу. Безридними стають по-різному і за різних умов. Передовсім — шляхом знедуховлення історичної пам'яті, коли для вжитку пропонуються фальшиві цінності й ідеали, найчастіше накинуті ззовні або ж виплекані у своїх відстійниках безпам'ятства.

Народження князя Ігоря після поразки в новій іпостасі стражденного не могло відбутися лишень за власним бажанням, та й зовнішніх чинників для такого не досить. Отже, щось мусило сплавити воедино страждання, муки, ганьбу, гординю, людське начало і віру у своє божественне походження обранця долі і породити нову якість. Прочитати знаки у своїй душі — на це зважиться не кожний. Хіба той, хто насмілився кинути виклик собі. Людина перебуває по-всякчас у полоні чи то пристрастей, чи то пороків. Пошуки втечі від них і складають сенс її життя. Ну, а коли їй це не вдається — означає, що і життя не вдалося. На щастя, герої повістей цілеспрямовано і наполегливо намагаються виборсатися із життєвих колізій, подеколи і втрачаючи на цьому многотрудному шляху, але ще більше знаходячи.

Нещастя залишають неоднакові сліди на душі і на тілі. Хіба що тільки окриленість людського духу прибирає з душі старі шрами, гоїть тіло і вселяє певність, що людина незнищенна і непереможна. Інколи, буває, вона похитнеться, та віднайдена душевна рівновага повертає її до первісного стану. У що вірити — людина обирає сама, але міфи, що супроводжують на всьому тисячолітньому шляху, стали її невід'ємною частиною. Герої повістей Олесі Шепітько живуть серед міфів, сприймаючи їх, як дані Згори. І чинять вони безпомилно, вірячи, що міф — лише неписана сторінка нашої історії.

Цілюща вода Каяли — то руно золоте землі української, яке шукали, знаходили і завжди будуть шукати нові покоління. Моральні присуди давно минулому виносять прийдешні покоління, але ж крізь пільму віків можна чогось і не розгледіти, схибити... Тож ав-

торка уникає однозначних оцінок, намагаючись читача націлити на больові точки і нашого минулого, і нашого сьогодення.

Прозовий підтекст набагато ширший, ніж подієва канва повістей авторки. Звідси і висновок: текст — лишень слабкий відбиток того, що нуртує під ним. Адже в повістях ставляться масштабні проблеми. І головна з них — яким бути — визначається: хто ж ми і якими були? Саме в далекому минулому ми шукаємо відгоміння нашого майбутнього. Неспроста в основу своєї повісті авторка кладе ремінісценції на «Слово о полку Ігоревім». Події далекого минулого проєктуються на наше буття і будуть впливати на нашу долю завжди. Відкараскатися від минулого і його впливів на наше сьогодення та й майбуття не вдавалося і не вдасться нікому. Ліпше намагатися зрозуміти своє минуле, аніж ховатися в мушлю забуття. Вічність неодмінно переможе тлінне і тимчасове. Історія наповнена міфами, адже сама вона є грандіозний міф. Тож наше пізнання історії є ніщо інше, як процес пригадування давноминулого, як натяк: що було — те ще може бути. Похід князя Ігоря, як зовнішній акт, цікавить нас менше, ніж духовна сутність його воїнства і причини походу. Чим керувалися герої минулого, що клали в основу своїх вчинків і що винесли у своїх душах опісля? Відповідь на це подибуємо у вчинках і помислах далеких нащадків. Починаєш розуміти, що ніщо не минулося надаремне, воно живе серед нас і в нас. На жаль, пошуки Орфея не завжди бувають успішними. Просто на тому шляху ми знаходимо безліч пожиточних речей.

Проза Олесі Шепітько — то повість-роздум, що переважно проявляється в авторських ремінісценціях. Легіт думок настільки легкий, прозорий і чистий, що, здається, він підносить читача на крилах осяяння. Та все ж поруч чомусь учувається важке обертання жорен, які перемелюють — життя, час, людину, цілі народи. Про що думає людина — про все: дрібне, велике, земне і піднесене. Якого ж Орфея очікує авторка і шукають герої повісті? Того, хто оспівує сильних світу цього, чи того, хто співає осанну розуму і чеснотам? Звісно, що справжнього. Але вибір усе-таки робить читач. Адже є в кожного з нас щось таке, що над нами і не залежить від нас. Діалог людини з людиною — не що інше, як діалог її з Богом, бо саме тут неодмінно постає осмислення поняття добра і зла, Божого і Низького.

Моральна відповідальність — не ефемерна категорія, і стосується вона кожного і всіх. Розподіляється вона рівномірно: і на праведних,

і не зовсім. Просто одні про це пам'ятають повсякчас, інші — прозрівають небавом. Але для всіх настає Богоявлення, що межує із судом Вишнім. Відтак кожному доводиться підставлятися під довбню долі, а з якою силою вона впаде на тебе — не завжди справа випадку. Інколи здається, що це покара. А інколи, що — ні! «Чи з кожної руки варто брати навіть шматок хліба, навіть дуже голодному. А вони ж не голодні...» Невже гріх має безмежну силу? І всі наші чесноти ніщо перед ним? Ось невеличка дешифрація з роздумів героїв...

Авторка тче тканину своєї оповідки і, здається, незрідка в замрії втрачає нитку сюжету, а з нею напругу і динаміку, але несхибна логіка його внутрішнього розвитку навертають на правильну стежу. Людські душі рано чи пізно одужують, але ж чи настає полегшення? Питання зовсім не риторичне, адже людину ніколи не навчити бути нею, вона може стати такою лиш сама. Просто інші інколи сприяють цьому. У нашому випадку маємо справу з тим, що давно відійшло, бо минуле — не позаду, воно випереджає людину, прокладає їй дорогу. Пошуки містка між учора і нині і є предметом художньої реконкції авторки.

От і виходить, що свою долю не завжди і в кумранських рукописах вичитаєш, а ось, стверджує авторка, у душі своїй відшукаєш. Тільки треба спробувати...

Анатолій СТОЖУК

Овлур

та інші повісті

ОВАУР

Повість - палімпсест

Комонь вь полуночи.
Овлур свисну за рґкою...
«Слово о пльку Игоревѣ»

1.

Вони завжди ходять ось такими тихими пристойними парочками: дві охайнень кі літні жіночки чи, трапляється, одна молодша, друга старша, або ще такий варіант: двоє молодих чоловіків із краватками, трохи рідше — він і вона. Зовні так ніби одні з нас, лише якась прихована браконьєрська усмішка грає в куточках губів та якась невидима сіть виграє у вмілих чи не дуже руках: ловись, рибко, велика й маленька. Їм годиться будь-яка. Коли тобі зле, коли тебе переслідують невдачі, хвороби, інші щедрі проблеми, тоді їх мов хтось лихий та лукавий насилає прямо на тебе. Ось як на Олену. Старша вже начепила на обличчя улесливу усмішку: «Хочеться з вами поділитися...». Овва! Цікаво: чим? Звичайно, в них завжди напхваті десятки яскравих і не дуже брошурок, буклетів, листівок. Вибирай, кожна секта єдина і неповторна, лише вона врятує тебе. А як ні, раптом ти цього не второпав, то рятунку тобі нема й не буде. Відчепитися від цих вуличних полювальниць не так і важко, але настрої зіпсувати вони вміють. Так, Олені настрої зіпсовано остаточно. Нема щоб спустилися на землю янголи радості, спустилися саме там, де йде вона, похнюплена та розчарована, вже геть зневірена, по самі вуха занурена у відчай. Бо якось воно так складається, що й доля в неї ледача,

і коваль із неї нікчемний. І що важать усі її вміння, знання, мрії, коли вона так і не навчилася штовхатися поміж людей у потрібному напрямку?

Гаразд, цих ловців душ із їхніми дірявими сітями вона оминула, янголи радості не спустилися, треба їй власними силами поліпшувати свій настрій. Зрештою, треба просто шукати якусь нову роботу, бо стара й так уже давно майже не годувала, а це вже й зовсім вислизнула з рук. Треба думати про якийсь ідеал, щоб на нього рівнятися. Ідеал успіху, самоствердження, виживання. Як недоречно саме в цю незатишну мить Олені пригадалася руда кішка, що минулого літа нізвідки прибилася до подвір'я бабусі Ганни. Стара на свою неликану гостю сердилася, проганяла її, сварила, проте нічого не могла вдіяти. Гостя вперто відстоювала своє право тертися бабусі об ноги, вимагати їжу, лежати на лаві під старою розлогою грушею. А одного разу, коли бабуся, геть розлютившись на зухвалу нахабу, перевернула кошачу мисочку дном догори, мовляв, давай сама собі раду, коли ти така розумна, — кішка блискавкою перелетіла від лави до паркану, її шерсть аж засвітилася на сонці. Це було щось неймовірне. За мить вона гордо пройшла через увесь двір із зеленою ящіркою в зубах. Мовляв, ось вам, кволим двоногим нездарам-незграбам. Дивіться та дивуйтеся. Бо на що ви іще спроможні?! Бабуся тоді лише похитала головою, а Олені аж дух перехопило та й досі перехоплює при одній лише думці про той вогненний політ рудого клубка, про той несподіваний вибух енергії та сили. Ось так би і їй! Олена аж захлинається від заздрості, що переходить у щирий захват. Ось так би раптом знайти свою зелену ящірку життєвої удачі, ошелешити всіх несподіваним блискавичним стрибком.

— Хіба такій гарній пані личить ходити пішки?

Біля Олени зупиняється машина, та ще й не якийсь там залізний мотлох, а щось цілком пристойне. Оце так! Що за халепа? Олена йде, похнюпивши голову, віслюк віслюком. Машина, схоже, їде з такою ж вісячою швидкістю. Зрештою, Олена не витримує і оглядається. Та це ж Роман! Звідки він тут? Ні, це не її зелена ящірка! Роман самовпевнено посміхається. От, мовляв, не тону, не згораю. Ніщо мене не бере. Знову я на хвилі успіху. І на цей раз, зваж, моя люба, без допомоги батьків — колишніх обкомівських комсомольців. А пам'ятати старе, — то вже дріб'язковість для ко-

мах. Комахам добре, вони не мають пам'яті. Принаймні людям так здається. Людська пам'ять також дірява, але людина не владна ані над дірками, ані над їхнім латанням. Старе не забувається й тоді, коли воно зовсім не варте пам'яті, а надто — коли воно варте якнайглибшого забуття. Олена хотіла б забути все те старе, що нагадувало їй про Романа. Власне, ніщо вже не нагадувало, лише його раптова поява в непотрібному місці в непотрібний час. Принесе ж лиха година мороку душі!

Роман відчиняє дверцята, і Олена в якійсь напівпритомності пірнає в розкішний салон. Колись вона мала необережність ось так напівпритомно пірнути в їхній розкішний «курінь» у гуртожитку, де в них з Романом був рай на одне літо. А потім на Оленину голову полилася холодна злива реальних обставин. Засновник раю раптом зник безвісти, а замість нього Олену заходилися допикати його розлючені батьки — колишні обкомівські комсомольці, які нацькували на неї ментів та слідчих. Як вона зрозуміла значно пізніше, все могло скінчитися для неї набагато гірше. В її наївність ніхто не вірив, а вона й справді лише тоді дізналася, що на світі, крім людської підлості, зради, нікчемства, є ще й наркотики...

І справді, нащо згадувати старе? Хіба у них з Романом можуть бути спільні спогади? Як їй на цьому відрізьку життєвої прямої ведеться? Як голому в кропиві. А ось він дивиться на неї чистими сяючими очима. Хіба в таких очах можуть узагалі ховатися спогади? Роман готовий дарувати радість усьому світові, Олені в тому числі. Які на диво безсовісні очі! Ясні, чисті, сяючі і безсовісні! Це, мабуть, такий ген дарувала Романові його м'якосердна доля. А до того ж вигоду бути дитям піратів. Доки батьки чубляться десь угорі в політичних баталіях, Роман має все, щоб жити цікаво і красиво. Роман харизматично усміхається Олені, запрошуючи її розділити його радість з приводу того, що все змінюється, і, як стверджують представники всіх учень і вірувань, змінюється на краще. Не стане ж Олена з рудиментарною серйозністю заперечувати цю загальноприйнятую тезу, не буде ж вона, втративши почуття гумору, витягати з нафталінових скринь старі образи чи, не приведи Господи, дикі трагедії юності. Ні, не буде.

Виявляється, Роман давно і свідомо її шукав, бо має для неї цілком реальні пропозиції. Виявляється, що він поміж усім іншим займається ще й туризмом. До речі, це його фірма про-

ковтнула ту, де на тонкій волосині висіло Оленине останнє місце роботи. Роман називає свій напрямок концептуальним туризмом, а для тих, хто перепитує, додає: «Це той туризм, що має ментальну закоріненість у національному ґрунті. Це туризм для освічених людей із живою уявою, високим інтелектом. Як сказав поет, „Um den Dichter zu verstehen, muss man in des Dichters Lande gehen“ — „Щоб зрозуміти поета, треба мандрувати в його край“». Треба мандрувати разом із героями його творів. У Романа вже є чималі напрацювання в Європі. Він знайомий з людьми, котрі вештаються вздовж Райну, вибудовуючи концепцію Зіґфріда, в Іспанії хтось мандрує слідами Сіда, у Франції — Роланда. Наше-ваше Дике Поле, звичайно, не рай для туриста, спраглого криничної свіжості, але й тут є що копати.

Олена мовчить. «Наше-ваше». Так, Роман уже давно киянин, столичний снобізм написаний на всіх його жестах великими літерами. Навіть на вишукану українську мову переходить, сам того не помічаючи. Життя вишколює тих, хто піддається вишколу. А Роман завжди був здібним.

— Облишимо Святі гори, хай ними милуються московські прочани та донецькі гріховоди. У нас буде інше завдання — вишіптувати сліди князя Ігоря по траві та росі. А з усього цього разом з нашими романо-германськими колегами ми зліпимо новий феномен мандрівок для туриста особливого типу.

То в Романа тепер такі захоплення? І грубі гроші, і тонкі поривання духу! І все це в одному пакеті, оперезаному барвистою стрічкою! Оце і є справжній володар зеленої ящірки удачі та успіху! Ось така справедливість долі — карати kota мишами. Ось він який! Любіть його таким, яким він є. Любити таких, як Роман, — невинуваний ризик і непоправна шкода для душевного здоров'я. Цю істину Олена затимила добре.

Роман одружений. На середньому пальці дорога обручка з діамантами. Хіба й чоловічі обручки бувають з діамантами? Мабуть, бувають, Олена не товаровознавець. Невже в Романа є реальна дружина на тривалий час? Хто ж ця особа, що легко і невимушено виконує свою декоративно-прикладну функцію біля такого непересічного чоловіка? А, може, це також тимчасова жертва? Однак ставити недоречних питань Олена не буде. Авжеж, вона також демонструватиме світськість. Що їй лишається? Наразі вона

в ситуації лузера. Але оскільки її колесо фортуни на самому дні, то будь-які перспективи, близькі й далекі, мають її лише тішити, адже нижче ходу немає. Отже, мусить бути хід угору або в нікуди. Зрештою, її гуманітарний діапазон досить широкий і багатовекторний, вона знає кілька мов, комунікативна, відкрита. Можливо, на всі ці цноти і чесноти колись буде попит...

Роман кладе свою руку на Оленину. Це повна довіра. Так, звісно, між ними майже родинні зв'язки. Роман їй довіряє більше, ніж собі самому. Нічого дивного, вона також. Чи може він на неї покластися? Аякже. Хіба в Олені є вибір? У будь-якому разі її ніщо лишається з нею. Програвати їй наразі немає чого, а так виходить, що вона ніби якийсь халіф на годину. Тобто, з подачі нового господаря туристичної мережі, Олена тепер головний координатор із нової теми. Центральної теми — теми князя Ігоря.

Романові дуже подобається його нова роль всемогутнього стратега, генератора ідей, покровителя невдах. Він має ще трохи часу, можна поговорити про те і се. Наприклад, пофантазувати про ймовірні проекти, котрі не залишаться непоміченими ані внизу, ані вгорі. Хіба не варта уваги така думка: побудувати на ріці Каялі великий зал з усіма чудесами сучасної акустики? Раз на рік слухати тут оперу Бородіна «Князь Ігор», а співатимуть провідні голоси світу. Можна влаштувати містерії за участю Ярославни. Хіба є потужніший образ слов'янської жінки, котра силою свого почуття підняла пораненого, знесиленого чоловіка з дна Каяли і доправила його до рідного дому? Сучасним жінкам варто приміряти й собі «бебрян рукав»¹. Роман ніби з якимось докором дивиться на Олену. Ось він, ніж під лопатку. Виявляється, вона ще й винна, бо не підняла пораненого із дна Каяли. Ось як треба жонглювати! Доки Олена судомно дошукується, що це було, Роман продовжує фантазувати. Час? Час визначимо за Лаврентіївським літописом: перший день травня, на пам'ять святого пророка Ієремії. Звичайно, це вже буде не цей рік, ну, сподіваймося, що наступний. Місце? Ріка Каяла. Правда, Роман ще не знає, де саме вона знаходиться. Але Олені встановити це буде неважко, бо допитливі люди вже все відшукали, написали про Каялу свої розвідки і заспокоїлися.

¹ «Омочю бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ» («Слово...»). У Т.Г. Шевченка слова «бебряний» і «бобровий» — ідентичні. За іншими тлумаченнями, бебр (бебр) — тканина з шовку найтоншого гатунку. — *Прим. ред.*

Тепер настав його, Романів час, його шанс розіграти нові містерії, а що час для містерій настав, сумніватися не доводиться. У Романа на ці речі інтуїція. Він вірить, що Олена саме та людина, котра не лише зрозуміє всю глибину його задумів, але й зможе внести в них щось нове, свіже, окрилене. Роман навіть згадує якийсь Оленин віршик, написаний колись у їхньому спільному «курені». Цей спогад ще більше підігриває його уяву. Дивна здатність не бачити ніде бар'єрів, перепон, перешкод. А коли людина їх не бачить, то їх ніби й немає. Романові очі близько-близько, вони щирі й відкриті. Від цієї нелюдської щирості Олені стає моторошно, земля вислизає в неї з-під ніг, бо немає в цьому світі опертя, немає норм, правил, взаємних обов'язків. Є лише воля сконцентрованої енергії. Доки вона має необхідну потужність, вона вирішує ситуацію. Сміливець і переможець тримає в зубах свою зелену ящірку. Серед таких сміливців та переможців Олена себе не бачить. Але є й інші нагороди. Як наставляла її бабуся Ганна, немає для людини нічого ціннішого, нічого жаданішого та благоснішого, аніж чиста година. Ось мета і вінець усіх прагнень, поривань, змагань. Олена струшує з себе несподівану задуму і намагається уважно слухати свого співбесідника, котрому здається, що їй варто спробувати писати. Просто писати все, що заманеться. Не лише проспекти екскурсій, але й, скажімо, якусь белетристику. Стилізувати легенди, вибудувати якісь віртуальні епізоди навколо головної теми, можливо, якісь фонові повісті. Друк, наклад, розкрутка — все це його, Романова, турбота. Співпрацювати з відомими письменниками він із принципу не хоче. Марна річ. Амбіції, відсутність динаміки, зв'язка серйозність. А до будь-якої справи треба підходити з легкістю птаха. Черкнув крилом, що зачепив — те й твоє. А решта — також твоє. Олена опускає повіки, ніби знову занурюється в задуму, а потім широко відкриває очі, мов раптово прокинувшись зі сну. Це такий випробуваний прийом поведінки вівці серед вовків: погляд-розстріл. Перед тим як вони тебе загризуть зубами, ти їх розстріляєш очима. З такого ракурсу видно більше, аніж із делікатного відсторонення ввічливості. Видно нищівну порожнечу. Порожнечу, що її затулити — на те забракне всіх декорацій світу. Романові не подобається ані те, як Олена мовчить, ані те, як вона на нього дивиться. Та вирвати ініціативу з власних рук він не дозволить. Зрештою, хто тут замовляє музику, а хто має танцю-

вати? Отож. Роман цілує Олену в лоб і відпускає, нагадавши, що аванс уже на її рахунку, але хай вона не забуває, що вічності для вирішення поставлених завдань у неї немає. Підготовчої роботи дуже багато, надто багато. Її перспекти — то лише одна макова зернина великого пирога. Зволікати не можна. Термін чіткий і однозначний: 14-те серпня. Так, саме на Маковія. Будуть разом трусити мак. Це вже ножем зліва, в спину, попід ребро. Та Олена не оглядається. А на що вона мала розраховувати? Це гра без правил. В інші Роман, очевидно, не грає. 14-го серпня він зник колись із їхнього райського «курень». Невже він пам'ятає дату? Чи це просто такий жорстокий випадковий збіг обставин? Дивні перебіги дивних хвороб.

Ні, Олена не оглядається. От якби Роман не був таким підступним та самовпевненим, таким зухвалим та самозакоханим, з ним було б про що поміркувати саме тепер. Ні, не про їхні стосунки, взаємні образи чи дорікання. «Бєбрян рукав» тут не зарадить. Їхній райський «курінь» і справді давно змито водою часу. Тут нема про що згадувати. А от поговорити є про що. Однак Романова автівка давно вже зникла за рогом. Олені лишається самій стояти посеред вулиці і розмотувати дивні клубки випадкових (хіба такі бувають?!) збігів у часі та просторі. Про Каялу варто поговорити з бабусиною сусідкою Тетяною Микитівною, колишньою вчителькою російської літератури. Влітку, коли Олена поверталася з інтернату, а сусідка переїздила з ізюмської квартири до свого старого родинного гнізда на їхньому віддаленому від людей хуторі, вона часто заходила до них, приносила Олені різні книжки. Саме від неї дівчина вперше почула, що живуть вони у визначному місці, просто люди мало над такими речами задумуються. А даремно. Тоді ці розмови не впали на сприятливий ґрунт. Краєзнавча жилка в Олені не озвалася, спілкування зі старою вчителькою з роками стало випадковим — від приїзду до від'їзду.

Мимо дівчини знову проходять ловці душ, на цей раз не чіпаючи її: і в душевних браконьєрів є своя інтуїція. А Олена йде пустопаш, покинута усіма пастухами вівця, йде не оглядаючись, замислена і заскочена. От якби Роман їздив не на своєму блискучому лексусі, а хоча б іноді тихо та повільно пересувався електричкою в ізюмському напрямку, то він би дуже здивувався. А може, й ні, але неодмінно погодився б із таким твердженням: ідеї народжу-

ються не в головах у людей. Вони з'являються невідомо звідки, може, виростають із землі, може, їх приносить вітер. Людські голови, принаймні деякі з них, просто виявляються сприятливим середовищем для визрілих у часі ідей. Інакше як можна пояснити, що всі ці носії ідей засвітилися, заметушилися на її обрії приблизно в той самий час. Тобто цієї весни. Мов спрацювали якісь магніти. Їздили ж вони тут і раніше. І вона їздила. Ось ці шукачі Каяли з Москви, Пітера, Беларусі, — усі вони їздили водночас, але якось паралельно. І раптом паралельні лінії перетнулися. Є такі виміри, де подібні явища звичні.

У цю мить, уже сидючи у вагоні електрички, вона перебуває саме в такому вимірі. Напроти неї сидять загадкові білгородські старички. Олена напружує пам'ять, щоб згадати, де вона їх бачила раніше. Її мов струмом пронизує: у бабусі Ганни. Кілька років тому. Вони в неї гостювали. Один високий, сивий, волосся хвилями спадає на плечі. Велич і святість. Другий низенький, кругленький, мов хтось спеціально звів їх для контрасту. Біля високого сидить літня жіночка зі слідами колишньої неабиякої краси. Вона встає і раптом підходить до Олени. Все відбувається наче уві сні.

— Ви онука Ганни Василівни. Я вас запам'ятала, а ви мене, очевидно, не дуже. Нічого дивного, молоді рідко бувають уважними до старих.

Тепер Олена пригадала. Так, вони ночували колись у її бабусі. Мандрівники. Тоді Олені було дивно бачити чужих людей в їхній глушині. Але розпитувати не стала ні гостей, ні бабусю. Промайнула думка: може, якісь ветерани ідуть слідами колишніх боїв, шукають сліди, власні або своїх товаришів? Таке тут часто бувало, могил солдатських більше, аніж людей. Виходить, що вона помилилася.

— Мене звати Ольга Іванівна, а мого чоловіка Оверко Тарасович Крапля. Так, це співзвуччя імені та прізвища завжди викликає усмішку. А ви уявіть, що так звати учителя російської словесності з російської глибинки. У тій глибинці він народився і виріс, там же народилися і вирости його батьки і діди. Правда, глибинка та на Білгородщині. По селах там ще донедавна співали українські пісні...

За вікном електрички починає сутеніти. Олена зручно вмостила на лаві, сперлася ліктем на підвіконня і приготувалася

слухати. Є в цьому свій неповторний чар — слухати чужу розмову в сутінках вагона. Слова набувають якоїсь магічної сили, не заземлені в щодення, вони пливуть за вікном ген понад обрієм і зникають десь удалині. Здається, Олена починає дрімати. Чуже життя відбивається якимись тінями на стіні.

Так, Оверко Тарасович воював у цих краях і поранений був саме тут. Лежав, спливаючи кров'ю, і тоді йому приснився його перший сон про Каялу. Бо лежав він на її камінному пересохлому дні. Це пізніше харківські вчені вирахували, дослідили, що ота камінна балка, через яку лише ранньої весни іноді прогурокоче швидкий потік талої води, і є та фатальна Каяла із староруського літопису. А тоді цього не знав ніхто. Лише він, умираючий студент-словесник, поет-початківець, мрійник і сновида, лише він знав, вірніше не знав, а відав, що під ним — Каяла. Його трясла пропасниця, він хотів пити. Він знав, де є вода. Той камінь притягував хлопця з дивовижною силою, але поворухнутися поранений не міг. Пізніше його підібрали санітари, він, як не дивно, одужав, ще й дійшов до Берліна, але сни про Каялу стали мучити його, мов якийсь невиконаний доленосний обов'язок. Щовесни приїздив він сюди, іноді навіть привозив своїх учнів. На початку травня схили балки вкривалися неймовірним квітом, уже саме це було дивом. Поміж камінням росла трава. Одні камені вилискували на сонці, інші вкривалися пилом і мохом. Оверко Тарасович шукав один, той один-єдиний, котрий щороку снівся йому напровесні, котрий колись висунувся з-поміж інших перед очима вмираючого, щоб напоїти його цілющою водою. Три роки тому там же, на камінному дні, Оверко Тарасович знепритомнів, довго лежав на камінні. Ольга Іванівна дзвонила йому на мобільний, та відповіді не було. А Олена бабуся якраз випадково почула, як те подзвіння відлунювало в кам'яному мішку на дні неіснуючої річки. Так смерть відступила ще раз. Тепер Оверко Тарасович не заперече, щоб Ольга Іванівна його супроводжувала. От вони й подорожують удвох.

А той черевань, що сидить поряд із сивочолим шукачем Каяли? О, то окрема історія. Лихий тішиться з людей та їхніх слаббин. Це дідусь одного з колишніх учнів Оверка Тарасовича. Павло Пилипович Солод, колишній комірник і майбутній торговець водою. Йому розум відібрала думка про те, як легко і швидко можна

розбагатіти з каляльської води. В Оверка Тарасовича вигляд пророка, коли він говорить про ті джерела, що мають забити з-під каляльських каменів, йому всі вірять. Ольга Іванівна також вірить. А Павло Пилипович вже давно навіть із місцевими чиновниками усі питання стосовно ліцензії, мережі збуту каляльської води вирішив. От лише джерела зволікають. Але заб'ють, не пізніш, як майбутнього року заб'ють.

Спершу присутність захланного супутника дуже дратувала Оверка Тарасовича, але потім він змирився з нею, втішивши себе тим, що люди можуть мати різні наміри, а що з тих намірів вийде — то надто складна гра всіляких сил та обставин. Тож сидять вони тепер мирно поруч, збоку глянути — ніби давні друзі. Пророк і гендіяр...

...Хата в бабусі Ганни простора, місця вистачає для всіх. Лець дїставшись своєї кімнати, Олена падає на ліжко і поринає у сні. Її сні тривожні, неглибокі, вона ніби йде назирці за якимись людьми, спотикаючись, зупиняючись, перейнята неспокоєм...

Вранці її піднімає сонячне проміння, вона похапцем випиває чашку молока і йде вниз городом до балки. Олена й досі не йме віри, що ця звична для неї з дитинства кам'яна балка може бути тією містичною, оповитою туманом домислів і припущень рікою болю та спокути. Як тут гарно! Тільки ранньої весни тут таке казкове різноквіття. Ніжна краса, котру сонце спалить за кілька днів. Поміж каменів — жовті та рожеві кущики, схожі на дерезу. Як їх звати? Ніколи не спадало на думку запитати про це бабусю Ганну. Цікаво, чи вона знає всі ці назви? Мабуть, знає. Щоб мати свою картину світу, не обов'язково навчатися в університетах. Іноді там свою картину світу лише гублять, бо чужі знання тиснуть на непідготовану душу надто важким тягарем. Бабуся Ганна про своє життя говорить коротко: вік ізжила, як у ступі стовкла. Це ж їй минув уже восьмий десяток! Але яка вона молода душею! Це про таких, як вона, поет сказав: «Раз добром нагрїте серце вік не прохолоне». У бабусі Ганни так точно не прохолоне. Олена сідає на камінь, примружує очі, щоб увесь цей квітучий рай пінився, брався хвилями, горнувся перед очима. Нечасто випадає в суетному житті така мить. Олена ніби поринає в якийсь щасливий сон. Скільки збігає часу, важко вгадати. Може багато, а може, лише кілька хвилин. Олена підводиться і вертає до двору — може,

бабусі треба в чомусь допомогти? Здалека до неї долинають чіісь високі голоси — невже хтось свариться? Потім, коли Олена вже підходить ближче, чути лише один спокійний, врівноважений голос. Хто це? Олена зупиняється за кущами порічки. Дітклива ситуація: і об'явитися недоречно, і ховатися незручно. Олена зупиняється і мовчки дослухається. Це голос Тетяни Микитівни. Мабуть, Олена пропустила щось гаряче і важке в тій дискусії, що тут відбулася. В голосі старої вчительки — гіркота і якась важка незглибима втома.

— Не може бути порозуміння там, де немає відвертості. Взагалі нічого серйозного не може бути там, де немає відвертості. Річ не в тому, з'ясовувати чи не з'ясовувати особисте, річ у відвертості взагалі.

Оверко Тарасович рвучко підводиться з-за столу, але за мить важко опускається на лаву, мов пересилюючи якийсь страх. Напевне, Олена пропустила в розмові за столом щось справді дуже важливе. А Тетяна Микитівна спокійно продовжує:

— Не вкладається у моїй голові, що доросла людина може всерйоз виношувати такі думки. Не від наших з вами фантазій залежить той факт, що два народи такі є: українці є і росіяни є. Два уламки двох імперій. Відвалилися в різний час, по-різному не усвідомивши, чому відвалилися і як воно так вийшло. Проковтнули мимоходом десятки інших племен, де вони тепер усі ті торки-половці-кіпчак-кумани? Так сталося. А тепер треба жити з тим, що є. Наші західні брати давно обрали прагматизм і облишили думати про те, хто кого на якому етапі проковтнув чи відригнув. Розумне рішення. Хто притомний зважиться це заперечувати? Нас прагматизм стосунків не влаштовує. Що ж нас влаштовує? Того ми й самі не знаємо, але це має бути щось не таке, як у людей. Не таке, як у людей, то хіба щось для сміху. Бо міфи вигадати можна, а як ними жити? Ще хтось один може жити зі своїм міфом, а тут треба, щоб міфом жила велика сила людей. Сталінський міф ми вже відбули, без потужної сили нового міфу не буде. Ви знаєте якусь нову міфотворчу силу?

За столом усі похмуро мовчать. Оверко Тарасович хоче щось заперечити, але лише сердито махає рукою і починає прощатися з господинею. Бабуся не може не дати гостям гостинця в дорогу, усе це давні, в деталях відпрацьовані ритуали. Поступово атмо-

сфера ніби розряджається, гості покидають подвір'я. І лише згодом, коли Олена з бабусяю перемиють весь посуд, усе приберуть і зачинять ворота, бабуся, як завжди, довірливо підморгне Олені, мовляв, заспокійся, не буду я тягнути твоє терпіння, як швець шкіру, щоб довшою була.

І бабуся розповідає зовсім несподівані речі. То не дивина, що Оверко Тарасович раптом розійшовся після чарочки коньяку і поніс свою нісенітницю, що має бути один народ, а не два. Бо два — то чистий недогляд історії. Навіть не так уже важливо, як той відновлений народ назвати і де проголосити нову столицю. Головне — злити все в одне ціле і на такий копил усіх примирити. Говорив він усе це, говорив, а жінки співчутливо дивилися на нього, як на малу дитину. Тоді він почав нервуватися, погрожувавши Каялою. А що Каяла? Вона в кожного своя. І в нього також. Недаремно ж присоромила його Тетяна, закликавши до відвертості. А відвертість — річ дорога, не кожен на неї здатний. От він так і не зважився. А історія ця давня. Не з каяльського каменя була цілюща вода, пораненого виходила дівчина, котра сама переходувалася в глибині балки, щоб її не знайшли німецькі нишпорки та не загнали до Німеччини на примусові роботи. Санітари — то вже не так скоро. До санітарів він би не дожив. А потім він пішов як у дим. Повернувся вже десь через десятки літ, шукаючи Каялу. А Тетяна так і прожила сама, сама на своїй Каялі. Здавалося, хто, як не вони, були задумані для спільного життя, а вийшло як вийшло. А Ольга Іванівна дуже мила жінка, одна з отих санітарів, ухопила і вже не відпустила. Мала своє право на щастя. Життя — це лови. Хтось з уловом, а хтось упорожні. Чийсь «бебрян рукав» довший, а чийсь коротший...

2.

Увечері Олені потелефонував Роман. Завтра вона має бути на зустрічі з німецьким колегою. Той привіз цікаві речі, що їх варто подивитися.

Гельмут і сам виявився цікавим і дуже приємним чоловіком років сорока. Спершу намагався з кумедною старанністю вимовляти ті російські фрази, що їх готував спеціально для цієї поїздки, та коли з'ясувалося, що всі добре розуміють німецьку,

спілкування стало зовсім природним і невимушеним, ніби вони були знайомі з дитинства. Німецький гість привіз два коротеньких фільми із задуманої серії. Для проби, щоб узгодити формат, стиль і всі інші деталі. Олені особливо сподобався фільм перший. У ньому Зіґфрід мав розсудити нібелюнгів, щоб заволодіти їхнім скарбом. Нібелюнги в гельмутовому фільмі були схожі на потерчат — невиразні, незграбні, жалюгідні. Вони плуталися в словах, перечіплялися через власну тінь, забували про те, що самі щойно стверджували. Вони були смішні й безпомічні, таких і дурити було шкода, але ж хіба в таких руках міг залишатися величезний скарб? Вони все одно б його не втримали. Олена ловила себе на думці, що кмітливість Зіґфріда надто сумнівна, щоб викликати захоплення. Але відразу ж карталася: не можна бути такою занудною моралісткою — це, врешті-решт, анахронізм.

Романові фільм дуже сподобався — варто працювати в такому напрямку, але ні в якому разі не наслідувати. Оригінальність — перш за все. Розпитувати Олену про її напрацювання не став, ніби демонструючи свою зверхність розумного стратега. Він гарантує повну свободу пошуку, але ж такі гарантії треба вміти цінувати!

Олена цінувала. На Романове прохання показала німецькому гостеві другу українську столицю. Старовини тут мало, але справжньої історії культури багато й густо. Олена показувала, розповідала, коментувала. Гельмут не приховував свого захоплення: як можна стільки знати, так дотепно і гостро все коментувати. Іноді Оленин гумор набирив чорного забарвлення, але то вже такі шляхи української історії. На прощання гість щиро висловив свою вдячність і запросив Олену до свого Франкфурта-на-Майні, де п'ють найсмачніше в світі біле вино з Райнгауза, їдять «ручний сир з музикою» та франкфуртський зелений соус. У жодному ресторані іншої країни чи іншого міста такого не подадуть, бо на все свої таємниці, що ними не діляться навіть з родичами.

В електричці Олена намагається усамітнитися, і це їй легко вдається, бо людей у цю пору не так вже й багато. Пізнувато вона вибралася. Сіла біля вікна, занурилася в роздуми чи, справедливіше сказати, — в сон-дрімоту. Надто багато в її характері меланхолії. Нема, щоб зреагувати відразу, прямо висловити свою думку, — вона замислиться, зволікатиме, доки буде вже незручно повертатися до теми. Лише перегодя, десь на самоті, знову

й знову перетиратиме кострубаті крем'яхи спогадів. Нібелюнги і Гельмут. З Гельмутом усе гаразд, от тільки варто було відвертіше показувати свою симпатію, з вдячністю пристати на його запрошення, бо ж видно було, що то не формальна ввічливість ділового партнера, а щира людська приязнь, яку треба цінувати понад усе в цьому не такому вже й привітному світі. Але то нічого, нащо поспішати з козами на торг, визріє те, що варте жнив. А от чому скиглять у якомусь куточку пам'яті нібелюнги, вона ніяк не може втямити. Стара і важка тема. Батьки і діти. І в неї, Олени, є батьки. Так уже вийшло, що вони їй ніби чужі. Давно розбіглися, в кожного своя сім'я, а в неї бабуся Ганна. Мати в Норильську, батько в Новосибірську. Раніше приїздили сюди влітку їсти мед з ізюмських лісів, пити парне молоко, показувати своїм ріднішим дітям Україну, нагадувати, що вона їхня. Тепер привозити молодших дітей до рідного гнізда батьки вже перестали, але, може, й ці укророси колись заговорять, як Оверко Тарасович, що двох народів немає, і при тому будуть щирими, бо для них їх і справді немає. Бо народ росте із землі. А з чужої землі рости важко.

Туман. Олена думає про туман. З дитинства вона знала, що туман дуже старий. У нього густа сива борода, і він закутує в неї білий світ. Ранньої осені та туманова борода котиться сивими клубками спершу вниз, в глибині балки, потім викочується на верхні схили, горнеться через город до їхнього двору. Туман такий густий, що крізь нього не видно нічого, навіть контурів дерев. Це мить чарів, коли кущі і дерева зникають у тумані. Були — і за мить ніби відпливли у вічність. Серце охоплює невимовний смуток, охоплює навіть дитині. Бо то страшно — втратити опертя, бачити, як усе зникає і відпливає у безвість. Потім воно повертається, але вже не таким. Яким воно стало, скупавшись в тумані? Мабуть, мудрішим, а може, його скував страх і йому звело всі суглоби? Воно зацікавило, неспроможне усвідомити свою відсутність там, де було завжди. Олена дитиною ждала цієї туманної пори з якоюсь бентежною сумішшю почуттів: то був захват і страх. Коли туман спадав, вона спускалась у балку, щоб на власні очі пересвідчитись, що туман скрутився в останній клубочок і зник поміж камінням. І все. Наче й не було. Хіба тумани бувають молодими? Такими молодими, щоб мати дітей? Чи то в старого тумана-діда вийшли такі недоладні діти-нібелюнги?

Гельмут дуже талановитий і надзвичайно ерудований, а те, що вона чогось не сприймає в чужій традиції, — то її власна проблема. Їй треба думати і дбати про своє, бо час збігає, а в неї жодної задумки, нічого — крім моральних мук. Треба набути якоїсь легкості, бо вона й так із нудьгою вічної невдахи тільки й придивляється: де в світі порушено справедливість? Справді ж бо: дурна ти, дурна, як вільхова довбня. Та скрізь порушено! І хіба саме ти та людина, яка поверне вісь світової гармонії на потрібне місце, та ще й триматиме її, як повішеного мотузок? У пам'яті спливають слова з епосу: «...полетѣ соколомъ подъ мъглами, избивая гуси и лебеди завтраку, и обѣду, и ужинѣ». Олену охоплює істеричний сміх. Це ж хто там снідає лебедями? І як вони вам, пане, смакують? А потім пір'їни підуть на прикраси, бо витріпався «бебрян рукав», човгаючи по дну Каяли.

А десь пливають лебеді у густий туман, збивають крилами піну, горнуть сиве безкрає море далеко за обрій. Де це? Хтось торкає Олену за лікоть. Тетяна Микитівна. Це вони їхали в одному вагоні, а Олена й не примітила. Сусідка хоче повести Олену найпрямішою стежкою. То нічого, що вже пізно. Страх вигадали люди. Страх і небезпека — то різні речі. А небезпеки якраз немає, хай Олена довіриться супутниці, вона тут усе знає.

Дивно, яка легка хода в цієї вже аж ніяк не молодій жінки! Хіба вона молодша від бабусі Ганни? Ні, мабуть, навіть трохи старша...

Темно. Дарма, то просто зайшла хмарка, маленька, випадкова. Та ось із-за її країв з'являються місячні промені і аж дзвенять, черкнувшись об каміння. Здається, каміння живе: дрібніше зривається з-під підошов та з гуркотом котиться на дно яру. Велике погрозово здійсмається грізними тіннями, мов чийсь закам'янілі душі походилися на якесь судилище та очікують свого таємного знаку. Хтось має його подати. Так, це і є Каяла, лише підійшли вони до неї з якогось іншого боку! Місяць уже котиться небом, мов охоплене полум'ям перекотиполе — степом. Тепер подорожнім видно все. Треба лише встигнути вхопитися рукою за кущик дерези, щоб не зірватися вниз разом із каменем на дно, котре зловісно виблискує десь далеко-далеко. Олені раптом страшенно захотілося пити, хоча ще не літо, ще не настала звична у цих місцях пора апокаліптичної спеки, коли на камінні можна смажити

все, що літає, бігає та повзає поблизу. Хочеться дощу і туману. Але тут немає нічого, крім каміння та місячного світла, що навіває нестерпну тривогу. Ця тривога напинає нерви, і вже волієш чого завгодно, тільки не цієї непевності місячних міражів. Каміні тремтять, ніби поміж ними пробігає якась невловима хистка тінь. Тінь від чого? Ані гілки, ані пташиного крила, ані хмарини на небі. Лише місяць завис прямо над головою, неправдоподібно великий, близький, притихлий.

— Овлу-у-у-р, — чий це голос в Олені за спиною? Чи це просто зітхає її супутниця? Це дивне зітхання стелиться низом, зливається з місячним мерехтінням, навіває спокій.

Тетяна Микитівна бере Олену за руку, мов перелякану дитину, і тягне її за собою.

— Про Овлура потім. Це довга розмова, хоча оминути її аж ніяк не можна, говорячи про князя Ігоря. Тільки повні невігласи говорять про князя, забуваючи про Овлура. Як добре, що він знову промчався тут на своєму Воронові. Може, й не сам Овлур, а тільки його тінь.

— Який Овлур? — здивувалася Олена. — Яка тінь?

— Усе живе має тінь. Овлур також, правда, живе він поза нашим часом. У нього свій час. Можна жити в своєму часі, це — коли ти сам собі господар, знаєш свій кінець і початок, своє продовження, свою неминущість. Можна жити в чужому часі, коли ти від когось залежний, хтось твій день розтягує до вічності чи стискує в мить. Овлур бреде крізь часи, як йому заманеться, бо він не просто вільний, він — господар волі. Та сьогодні вже надто пізня година, щоб говорити про щось серйозне. Але, якщо хочеш, ми можемо завтра на світанку піти до Дінця на останній весняний туман. Більше до осені туману не буде. А завтра стелитиметься, бо Овлур приносить туман.

Уві сні Олена бачить берег Дінця. Пізня весна чи раннє літо. Час перед світанком. Прозорий серпанок огортає рясні верби, срібляні гілки тонких берізок. Хтось тихо перебирає струни. То мають бути гуслі. Уві сні завжди так. Людина знає, *хто* або *що* з'являється перед її очима, якщо навіть ніколи тієї істоти або речі не знала, не бачила і навіть не думала про неї. Два вершники їдуть уздовж берега. В одного кінь буланій, у другого — вороний. Голови вершників вищі за найвищі дерева. Гуде земля, шумить тра-

ва. Людський голос зливається з шумом трави: «А Игорь Князь поскочи горнастаємъ къ тростию, и бѣлымъ гоголемъ на воду, възврѣжеса на брѣзъ комонь и скочи съ него босымъ влъкомъ, и потече къ лугу Донца, и полетѣ соколомъ подъ мъглами... Коли Игорь соколомъ полетѣ, тогда Влуръ влъкомъ потече, труся собою студеную росу...».

Мов діє якийсь інше поле тяжіння. Вершники не мають ваги, як і їхні коні. Мінються обриси. Це так легко — скочити вовком, перебігти поміж трав і кущів, щоб раптом вдарити крилами об небо. Небо дзвенить від тих потужних ударів крил, і все це зливається з перегуком струн. Коні натомилися і йдуть пустопаш берегом. Далі вершники віддаються на волю Дінця, котрий підхоплює їх упевнено, легко і надійно. Два чорних птахи сіли на вербі, птахи грізно вдивляються в імлу. Але мла чимдуж гусне навкруг двох важких темних тіней. Птахи сердиті і нетерплячі, вони когось наздоганяли і втратили. Та це ж Гзак із Кончаком! Вони гнівно розкривають дзьоби, щоб страшним карканням перевернути білий світ, розігнати млу, розлякати лебедів, наздогнати втікачів і покарати їх. Від того страшного крику Олена прокидається, підводиться в ліжку, виглядає у вікно. Ще ніч. Очі самі стуляються, і на обрії знову вимальовується верба, а на ній сидить Див. Це він заступив чорних птахів. Див учепився кігтями за товсту гілку, крила опустив униз, а голову, круглу кучеряву голівку маленького хлопчика, витягнув уперед, мов когось видивляючись. Ось він побачив Олену і засміявся. Олена зацікавилася. Що він хоче? Нічого. Див не хоче нічого. Він рахує до семи, мов проспівуючи сім нот: так пульсує світ, так пульсує місячне проміння, а сонячного Див не хоче знати. Одні ноти тішать його — і він сміється, інші печалять — і він плаче. Сльоза котиться по вербовому листю, в ній відбиваються усі кольори райдуги. Див розвішує кольорові смужечки на гілках — одні на радість, інші на горе. Це кому як, хто на які натрапить. А для нього немає ні радості, ні горя. Є сміх і сльози. Ось одна така велика кругла сльоза впала на Оленину долоню. Олена розтуляє повіки — на долоні справді світиться велика кругла сльоза. То це був не сон? Олена розглядається навкруг, мов когось шукаючи. Навіть собі вона боїться признатися, що справді вірить: сльоза на її долоні — то сльоза Дива. Сльоза не розтікається, світиться, переливається, здається, з неї чути музику. Олена

выглядає за вікно. Світає. Листя дерев тоне в ранковому серпанку. Мабуть, унизу, в яру та ближче до Дінця, справді стелиться густий туман. Олена роздивляється сльозу Дива, котра поволі розтікається по лініях життя на її долоні. Ось про кого треба зняти ролик — про Дива! Олені так шкода, що вона справжній невіглас: так мало читала, так мало знає про давні часи, староруську міфологію. Див — якесь божество зі сходу, загадкове, амбівалентне. Див з'являвся в межових ситуаціях, коли між сходом і заходом зав'язувалися якісь важкі вузли. Щось же його поява значила, не міг він не бути пов'язаним з іншими божествами. Невже християнство ось так одним ударом змело все живе на своєму шляху? Такого не могло бути, бо люди просто так не віддають те, що має значення, несе знання, віщує долю. Треба пошукати згадки про Дива. Можна, зрештою, щось домислити!

Хитнулася хвірточка. Тетяна Микитівна бачить Олену у вікні і зупиняється, схилившись на паркан. Олена швидко вибігає з двору, і вони мовчки йдуть у бік Дінця. Дорога далеченька, а час збігає надто швидко. Проте й вони просуваються з якоюсь незвичною легкістю, мов не йдуть, а линуть. Раптом жінки зупиняються, аж присідають від різкого зухвалою свисту. Тетяна Микитівна робить рукою знак зупинитися і пошепки пояснює:

— Оце і є те дивовижне «свисть зв'їрин в'їста».

На схилі балки поволі вимальовується несподівано величава постать степового ховраха. Він стоїть — такий собі господар довілля, вершитель доль, навіть і не оглянеться, бо свідомий власної місії. Огорнений в туман, він не стоїть, а височіє. А поглянути критичним оком — миша мишею! Критичне око і мудре око мають різні точки відліку...

Тетяна Микитівна показує Олені жестом, що треба йти нижче, щоб не відволікати ховраха від його важливої роботи: оголошувати неприємному світові якесь чергове попередження чи давати якусь слухну пораду.

У тумані сумно шелестить очерет. Дивно, чому він шелестить, адже нізвідки ані вітерцю. Тиша густа, волога, тут кожен звук — мов у капсулі.

— Оце і є справжня музика очерету, — Тетяна Микитівна сказала це чи подумала, бо губи в неї стулені, а очі заглиблені в щось далеке-далеке.

Це музика суму. Насправді в житті завжди є за чим сумувати. Бо віддаляється і зникає за тим чи іншим обрієм геть усе: весняне зело, пташине крило, квіт переходить у плід. Як ось туман, що просто на Олениних очах нанизується в сизі росини і рясно виблискує на очеретинах.

Тетяна Микитівна мовчки обходить очерет берегом, зважуючи очима кожен разочок росяного намиста, ніби щось вичитуючи з нього. Олена не сміє запитати: може, це таке люстро, що в нього заглядають, шукаючи відповіді на сокровенні питання? Ні, мабуть, Тетяна Микитівна шукає щось інше. Вірніше, вичитує щось таке, чого Олена не бачить. Олена бачить лише принішклу качку, котра сидить на гнізді. Пташине око зависло на Олені, мов увібрало її в себе, а потім відпустило, нічого не пояснивши. Бо так воно заведено, щоб качка сиділа на гнізді цієї пори, а туман густим серпанком закривав її від світу. Олена для пташки — просто випадковий привид випадкової миті. Такі привиди нікого не лякають.

Тетяна Микитівна веде Олену низом, щоб там, в улоговині, нарвати річкової м'яти. В тумані вони натикаються на повалену вербу, сідають на неї і довго сидять мовчки, кожна думаючи про своє. Лише тепер Олена починає розуміти, що оце і є мета їхньої мандрівки — пливти на старій вербі у густий туман, вдихаючи запах вологої м'яти, вслухаючись у тремтіння очерету. Будь-яке слово тут недоречне, бо увібрати усе це в слово не спроможеться ніхто й ніколи. Потім, згодом, можливо, воно буде розмотуватися у снах, перелетить легкою замрією, освіжить душу чи овіє її живодайним сумом.

Угорі небо вже розпрозорилось, а внизу ще перекочуються сиві клубочки. Тетяна Микитівна зводиться на ноги: час рушати назад, бо не скрізь на шляху ростуть дерева, а йти степом по-під пекучим сонцем і молодому нелегко.

Великого дуба на горбі Олена пам'ятає з дитинства: щооосені бабуся Ганна назбирувала під ним жолудів для онуки, щоб робити з них цапків, бичків та коників. Тут вони перепочинуть. Олена лише тепер помічає, що Тетяна Микитівна таки дуже стара. А коли йде швидко, якимось по-юнацькому рвучко, то здається молодого і бадьорою.

Тетяна Микитівна усміхається, ніби читає Оленині думки:

— Старість — річ важка, але має і свої плюси. Принаймні, так здається старим. Але ж недаремно кажуть: якби молодість вміла, а старість могла. Та найкраще прийти в цей світ у слухний час у слухному місці. Мені не пощастило ні з часом, ні з місцем. У шістнадцять я мала стати ясиром, тільки ловили мене не дикі кочівники, а цивілізовані германці. Я ховалася у кам'яній балці, а потім усе життя мала виправдовуватися за те, що опинилася на окупованій території, мов сама зорганізувала ту окупацію. Довго мені не дозволяли вчитися, лише згодом, і то заочно. Від української філології відрадили, мовляв, націоналістів уже й так досить, а от російська філологія якраз розширить обрії. Що ж, дякувати Богу, так і сталося. Хоча я часто впадала в зневіру та озлоблення. Особливо після розмов з інквізиторами від ідеології. Їм не можна було перечити, не можна було й тупо мовчати. Я вчилася виживати. Вони мені дорікали відсутністю моральності. Я багато думала про мораль, думала тоді, думаю й тепер. Я дивувалася і досі дивуюся, якими страшними бувають люди моральні та ідейні. Такими ж страшними бувають і віруючі. Нічого дивного, бо моральна догма, як і догмат віри, напрочуд сумісні з черствістю душі, а вже для лукавих душ нічого вдатнішого і вигадати не можна. Дивляться вони на людське горе як сова на світло. Вони його не бачать, не хочуть бачити, бо його важко бачити, бо дивитися *просто так* жива душа не зможе, вона прагнучиме зарадити горю. А це нікому не під силу. Бо кожен мимоволі стане мічений горем, беззахисний перед ним. І тоді я збагнула, що є єдина правильна віра — людська совість. Але з нею треба народитися. Це як особливий талант. Як слух, як голос. Правда, можна розвивати й те, що є. Але важко. А сьогодні й поготів. Сьогодні мораль і віра найчастіше стають лише приводом для хижого егоїзму, порадою, як із пристойною міною та благородними жестами потурати власним егоїстичним інтересам.

Тетяна Микитівна усміхається, мов просить вибачення. Стара, втомлена вчителька, котру замучив дефіцит совісті її здібних і не дуже учнів...

Знайти потрібні слова у відповідь Олені не вдається, вона також чемно усміхається, киває головою на знак згоди, але в її душі ворухиться якесь розчарування і навіть роздратування. Не про совість хотіла вона почути, а про старі перекази. Зрештою, мог-

ла ж стара вчителька, найвідоміший краєзнавець цієї місцевості, показати їй щось конкретне, а не лише звернути увагу на свист ховраха та нарвати пучок м'яти. Олена намагається не виявляти свого роздратування. Але вчителька на те і вчителька, щоб і без слів угадувати, про що думають чи помишляють її учні. Якась на-смішка зблискує в глибині старечих очей, зблискує і згасає, але Олена встигає це помітити, і їй стає совісно. На душі мультко: сумнівна втіха — десь у чомусь не дорости, не дотягти до чііхось очікувань. Ти нижчий, аніж хтось сподівався. Це не завадить упіймати зелену ящірку успіху, але це завадить у чомусь іншому, не для всіх, може, й потрібному, але без чого тебе ніколи не впустять на поріг чистої години, в світлицю непроминущої вивершеності людського духу.

Нічого, Олена сама буде вчитуватися в текст, сама спробує розтлумачити найвагоміші події на шляху князя Ігоря до землі половецької. Ігор і його похід. Горе і ганьба. Талановитий полководець із добрими намірами та злою планидою. Ігоря доля покарала за гріхи. Має ж бути такий підтекст для християнського слухача пісні? Аякже! Пісня має своє ідеологічне надзавдання, і воно успішно виконується. Отже, гріхи Ігоря: ослухався свого сюзерена, старшого князя, київського Святослава, котрий за рік до Ігорєвого походу ущент розбив половців і надовго їх налякав. Захотів Ігор власної слави для себе і свого улюбленого брата Всеволода: «Игорь и Всеволодъ, уже лжу убудиста, которую то бяше успиль отець ихъ Святославъ грозный Великий Киевский...»...». Горе-князь відкрив чорні ворота для кочових орд у землю руську. Ось вона — розтерзана своїми і чужими — спустошується на очах! Приходьте, чужинці, і господарюйте на ній, як самі хочете! І приходять, і господарюють. Те, що трапилося один раз, буде повторюватися знову й знову, такий закон світових містерій. Хіба що чиясь владна рука обрубає магічні вузли...

Ідеологічним надзавданням продиктована й кінцівка твору: після страшної поразки князь-неслух повертається не в свою сіверську землю, а до Києва. Він іде Боричевим узвозом до святої богородиці Пирогощої, а всі співають йому славу: «Слава Игорю Святъславличю, Буй-Туру Всеволоду, Владимиру Игоревичу!». Слава — за що? Мабуть, за те, що поет волею своєї уяви притяг його до Києва, бо має діяти доцентрова сила. Інакше — розпад

і повне знедолення. Ніхто не знає, як воно було насправді, але поет закликає до єдності руської землі, посилює роль столярного града та найстаршого князя.

Хіба князь Ігор — це той герой, котрий вартий захоплення? Неслух, поразник-невдаха, чужою волею втікач з полону. Чи не звідти — наша традиція надто багато уваги приділяти власним поразкам, звичка роз'ятрювати старі рани, історичний мазохізм? Герой повинен або принести своєму народові перемогу, або явити небачений приклад морального подвигу. Може, Ігор явив саме такий приклад, а нам крізь морок часу його не видно? Олена починає складати на другу чашу терезів чесноти князя Ігоря. Були ж вони. Інакше не співав би про нього з такою дивною силою геніальний співець. Що і кого любив князь Ігор? Перш за все землю Руську, це очевидно, підтверджень цьому більш, ніж досить. Це у великому форматі. А в малому? А в малому — рідного брата свого Всеволода, молодшого від нього на чотири роки. Для княжих родин — не так уже й типово. Навпаки — типові міжусобиці між братами. А для Ігоря життя Всеволода важливіше за своє власне. Навіть за рідного сина Володимира не так болить його душа. З сином, правда, ситуація інша, цей п'ятнадцятилітній княжич уже улюблений зять хана Кончака, тут своя місія, свої види на майбутнє, що такому станеться? Про нього варто подумати окремо. Але найбільша чеснота князя Ігоря — його совість. У князя Ігоря є совість, але про це ми дізнаємося не зі «Слова», а з інших джерел. В Олениній уяві князь і совість — речі несумісні. Доки ти князь, у тебе є лише княжі інтереси та вигоди, а коли в тобі найсильніше чути голос совісті — то погані твої справи, і ти вже, мабуть, не князь. Каяла як символ спокути. Хтось розумніший за неї, Олену, міг би написати психологічну новелу на цю тему, вона ж на такі подвиги не зважиться. Вона підшукає щось таке, що брало б за душу мелодією звучання і вражало око зоровим рядом. Два таких місця в «Слові» вражають її найбільше: знаменитий плач Ярославни та втеча князя Ігоря.

Ярославну показати маленькою дівчинкою, вона біжить поміж квітів, плете віночок. Її батько — Галицький князь Ярослав Осмомисл — сидить високо на горі у галицькому кремлі на златокутому престолі. Він підпер своїми могутніми плечима Карпатські гори, своїми залізними полками він загородив королеві

угорському шлях у слов'янські землі. Він повісив круглу золоту печать на Ворота Дунайські. Десь навіть далекий султан тремтить від згадки про могутнього галицького лицаря, хороброго, мудро-го, непереможного.

Ось Ярославна — наречена. Її наречений, Новгород-сіверський князь Ігор, гарний, мов казковий герой. Про його хоробрість ходять легенди. Це його з часом закликає Київський князь Святослав стати на чолі походу проти половців. І раптом ця сварка з Володимиром Глібовичем, князем Переяславським. Бо тому неодмінно захотілося йти попереду, щоб першому гребти здобич, хапати дівок половецьких, «а съ ними злато, и паволокы, и драгыя оксамиты». Якби Ігор був такий обачний, як його галицький тесть, то зумів би загасити сварку, але Ігор був гарячий та непоступливий, і от усе пішло під укіс. Ігор не йде у похід разом з усіма. Не йде в такий потрібний переможний похід. Ярославна оплакує це рішення Ігоря. Тут доречно використати вірш Василя Мисика, в якому княгиня по князеві «живому і здоровому плаче...». Плаче, бо вже передчуває трагічні наслідки непродуманого рішення.

А далі — далі класичний плач Ярославни. Все як є. Олена зробить свій ролик із трьох частин. Такий прекрасний матеріал важко зіпсувати, навіть коли в тебе немає досвіду та особливого таланту.

Олена відчуває дивне хвилювання і виходить у садок, щоб трохи зняти душевну напругу. Але що це? Біля воріт стоїть Романова автівка. А де ж він сам? Пішов шукати Каялу? Олена виглядає за ворота, та раптом відчуває чийсь неприємний погляд позаду себе. Ой, Роман навідався сюди не сам. З-за груші виходить молода вродлива жінка, пещена, доглянута, вбрана в неймовірно розкішні шовки за останнім криком моди. Ось у кого «бєбрян рукав», промайнуло в голові заскоченої зненацька Олени.

— Знаюся, моя сестра Христина, — весело оголошує Роман.

— Сестра так сестра, — не витрачаючись на міміку, погоджується дивна супутниця, не простягаючи Олені руки, дивлячись на неї напівглузливо-напівбайдуже.

Олена мовчки опустила свою руку, хай уже Роман тепер сам її представляє ким хоче: степовою вербою, половецького кам'яною бабою чи тмутороканським бовваном.

Ситуація, що склалася між двома жінками, вочевидь тішить Романа. Він і не збирається представляти Олену, бо Христина й так знає, куди вони їхали. То нащо ці церемонії, вони ж не при дворі китайського імператора?

Христина, виявляється, має поважну функцію — вона розпорядниця благодійного фонду «Каяла». Так, такий фонд є. Відколи? Припустімо, від цієї миті. Треба розробити статут та напрямки роботи. Для досвідченого юриста це кілька годин роботи.

Христина — в короні фарбованого рудого волосся. Схоже, що воно від природи аж надто кучеряве. Якись буйні зарослі дикої темної дерези, визолені нещадною хімією, волею майстра перетворені на полум'я. Полум'я також унизу, на корінцях, темніше. Олена мимоволі затримується очима на руках гості, унізаних перснями, серед яких таємниче виблискує такий самий, як у Романа, перстень із діамантами. Роман перехоплює Оленин погляд і задоволено всміхається: мають же бути свої маленькі інтриги.

Як добре, що Олена ніколи не розповідала бабусі про Романа, тепер вона без особливих душевних мук відрекомендує його як свого роботодавця, котрий приїхав оглянути цю місцевість. Приїхав, то хай оглядає. Але бабуся пропонує спершу попити чаю, а вже потім іти куди очі дивляться. Мова заходить про Оленині наробки. Гості уважно слухають її пропозиції. Ярославна відкидається однозначно. Дев'ятнадцяте століття. Ніхто так сьогодні не думає, ніхто цього не сприйме, хіба що якась столітня бабуся зануриться в сентименти. А от на матеріалі втечі Ігоря можна зробити чудовий комікс. Роман навіть уже бачить його. Це буде здорово! «Поскочи горнастаємъ къ тростию, и бѣлымъ гоголемъ на воду». А далі ще крутіше: «Възврѣжеса на бръзъ комонь, и скочи съ него босымъ влькомъ, и потече къ луку Донца, и полетѣ соколомъ подъ мыглами, избивая гуси и лебеди завтроку, и обѣду, и ужинѣ».

— Як це — «босим вовком»? — уточнює Роман.

— Мабуть, бусим, себто — сірим. Бо які ще вовки бувають? — Христина демонструє своє вміння мислити логічно. Задля цього й мовчання порушити не жаль. Зневагу можна виявляти не лише мовчанням.

Олена не погоджується з таким варіантом інтерпретації:

— Українці слово «босий» вживали у значенні «білоногий». Очевидно, йдеться про вовка особливої породи — з білими лапами.

— Бентежать мене також оці «гуси-лебеді», — висловлює сумнів Роман. — Хай уже гуси «завтроку, обіду и ужині». А лебеді з їхнім ореолом святості? Хоча, як кажуть, з пісні слова не викинеш. Подумаємо.

Роман із Христиною йдуть оглянути балку. Вони взялися за руки і з чогось дружно сміються, мов перекидають крижинки зі склянки в склянку. Брат і сестра. Олена хоче згадати, які в Христини очі. Щось дивне в її погляді. Здається, зелені, лише одне око темніше, друге світліше. І здається, то такі лінзи. Для чого? Задля таємничості? Щоб на такий копил демонізувати свою особу? Зрештою, було б дивно, якби це знайомство було для Олени приємним. Бо хоча все й минулося, та ніщо не забулося...

Перегодя Роман повертається один і просить якусь посудину, щоб набрати води. Олена ні про що не питає, мовчки дає йому відро, і Роман знову зникає в глибині балки. А бабуся Ганна стривожено хитає головою і йде за ним назирці, потім повертається засмучена і мовчки сідає на лаву під грушею.

— Ох і легка рука в твого гостя! Відвернув він заговорений камінь, що його так довго шукав Оверко Тарасович. Тетяна його ще тоді заговорила і повернула так, щоб вода стікала в ущелину позаду каменів, кудись глибоко під землю, а тепер джерела забили в наш бік, набіжить сюди людей, пропала чиста година...

То каяльська вода — не вимисел? О, тепер тут ні самоукам-пророкам, ні самоукам-мінйялам робити нічого. Інші часи, інші пісні. Усе вирішать грубі гроші. А що не втрапить у зону їхнього впливу, те буде відкинута й забуте. Але Олена все-таки спробує потелефонувати якщо не Оверку Тарасовичу, то хоч його мудрій дружині. Ольга Іванівна довго не бере трубку, потім відгукується сумним-сумним голосом. Їй дуже приємно, що Олена про них згадала і повідомила про джерела, та з Оверком Тарасовичем лихо — інфаркт. Біда, що це не вперше. Мабуть, не варто його хвилювати. Хай трохи пізніше. А Тетяні Микитівні про чоловіків інфаркт просила не повідомляти.

Ось такі шляхи Господні і шляхи людські. У Романа шлях широкій, кроки розгонисті, він ставить відро з водою на лаву і пропонує покуштувати новоявлене диво.

— Я назву цю воду «Сльоза Каяли». Звучить?

Підходить Христина. Її незворушність дещо похитнута, вона чимось дуже стурбована і нагадує Романові, що час їхати. Але Роман їхати сьогодні наміру не має. Ні, йому саме тут варто обдумати свої плани, він саме тут відчуває творче піднесення. Бо в нього в голові — як у млині, а поїде, то все розтруситься в дорозі.

Христина не збирається ночувати там, де немає не те що людських вигод, а навіть гірше. Вона сердито вихоплює в Романа ключ від машини, залишати Романа одного вона також не збирається, але й ночувати тут не буде. Є ж хоч і убогенький готель там вгорі, на Кременці.

— Нормальний готель, — не стримується бабуся Ганна. — Навіть Кобзон там зупинявся.

Христина дякує старій, огорнувши її своїм темнішим оком. Це як скупатися в холодному лісовому озері. Проте стару господиню ніщо не може вивести з рівноваги. Вона лаштує для гості гостинці в дорогу. Христина ледве стримує лють. Їй, як розпорядниці благодійного фонду, це аж ніяк не пасує. Варто було б десь позичити простого людського терпіння...

А Романові весело. Інтуїція його не підвела. Тут відкриються небачені можливості і для душі, і для гаманця. Треба лише не гарячкувати, не поспішати. Спокій — король успіху. Лише дурень завжди схвилюваний та веселий, як цуцик на прив'язі. Романові часто бракувало спокою, ця наука важко йому давалася, та він був наполегливим і послідовним. І от тепер він сам може давати майстер-клас спокійної, врівноваженої поведінки. Він дякує бабусі Ганні за її чарівну гостинність, просить вибачити вибрики Христини, мовляв, міське виховання має свої вади. Роман просить Олену пройтися з ним балкою, показати те, чого він сам побіжним оком не встиг ухопити.

Наразі оглядається і гостро вдивляється старій у вічі:

— Про воду, я так собі гадаю, не я один знаю?

— Правильно гадаєш, тільки ті, що знають, тобі не страшні. Вони вже однією ногою там...

Роман усміхається розуміюче, співчутливо, мовляв, прикро спостерігати ось такий логічний цирк на фінішній прямій людського життя, та що вдієш, усі ми смертні, лише не всі про це пам'ятають. Свого задоволення бути єдиним реальним претен-

дентом на каяльську воду він не приховує. Пощастило так пощастило. Нагнувся і взяв, нікого не відштовхнув, ні в кого нічого не відібрав. Як рідко це буває на шляхах успіху та збагачення!

Олена відразу веде Романа до міченого каміння. Помітки дивні, ніби й не літери, а просто якісь знаки. Олена ніде про них не читала. Може, вчені не вважають ці знаки пам'ятками історії, може, вони з'явилися в пізніші часи, вона ж не фахівець. Романа камені не цікавлять, він просто хоче розпитати Олену про Ігорів полон. Бо коли йому самому все це копати? Чи довго Ігор лишався в тому полоні і яким він був — полон у стані кочівників? Лише рік? А потім утік? Що? Його можна було викупити всього за дві тисячі гривень і ніхто з його рідних на це не спромігся? Ось тобі і «бєбрян рукав»! Ігор настільки не чекав допомоги від рідних, що збирався провести в полоні не один рік, тож виписав собі з Русі навіть попа. Цей піп охрестив Ігореву невістку, доньку хана Кончака, що прийняла в християнстві ім'я Свобода. Володимирові Ігоревичу було на той час п'ятнадцять, а Кончаківні, мабуть, ще менше. Діти. Є думка, що і сам Кончак охрестився, і ледь не всю свою орду охрестив.

Схоже, що нічого несподіванішого Роман у своєму житті не чув. Він не присів, а просто впав на камінь, незважаючи на свої сліпуче-білі «ріодежанейрські» штани. І справді: щастя як трясця, кого нападе, того й трясє. Романа справді аж трясло. Він такий упевнений у своїй удачі, що навіть від Олени нічого приховувати не буде. Таку удачу не злякаєш мовленим словом. Отже, хай Олена знає. Не зал для опери треба тут споруджувати, а церкву! Церкву, де охрестився Кончак із донькою! Вище нікуди, така ідея варта мільйона. І не гривень. Каяльська вода — сльоза спокути, зцілення душі і тіла. І церква.

Олена Романового захвату не поділяє. Церква в Україні — то найнебезпечніша політика. Чи Роман уже подумав, до якого патріархату належатиме нова церква? Але Роман не збирається ось так раптом спускатися з небес, куди втрапив із волі щедрої своєї долі. Буде час про все подумати. Хай Олена не квапиться, як попівна заміж. Про заміж — це він даремно, Роман і сам це зрозумів, але настрою йому сьогодні не зіпсує ніщо!

Увечері знову посиділи під грушею, попили чаю зі свіжим медом, бабуся Ганна відвела для гостя найзатишнішу кімнату,

а Олена була змушена перейти в маленьку, що її бабуся називала «глухою». Глуха то й глуха. Олена й себе відчувала глухою й німою. Щось тисло на душу, якась прикрість. У холодному заціпенінні вона закрила двері на засув, зачинила єдине вікно. А потім уночі з якимось містичним страхом прислухалася, як хтось пробував ті двері відхилити, а коли це не вдалося, чиясь тінь майнула біля вікна, і за мить усе стихло. А Олена довго лежала і плакала.

Вранці Роман весело до неї привітався, розважливий, спокійний, з легкою насмішкою в очах. Олена відповіла неухважно, занурена в свої сумніви, відчуваючи себе дитиною, що не розуміє правил гри і всі з неї сміються. Ні світ ні зоря прискочила Христина. Присіла до них на лаву. Якась прим'ята, притлумлена, шовки її пожмакалися, мов хтось здув із неї увесь гламур одним подихом. Олені подумалося, що краса від комфорту — річ ризикована, адже комфорту в світі не так багато. Хоча для таких, як Христина, вистачить. Христина без лінз. Її очі на диво світлі, аж відлякують прозорістю. Олену мов струмом пронизало. Такі ж очі і в Романа. Вода. Знак води. Вода змиє все, що було теплого, людського, що гріло і пригортало. Усе піде за водою, жодного сліду не лишиться. Може, вони й справді брат і сестра? Тоді, в «курені», Роман говорив, що він — єдине дитя своїх люблячих батьків. Але ж, як виявилось, Роман може говорити що завгодно. Та яка їй, Олені, зрештою, різниця: сестра, дружина, кузина? Свою функцію комісара Христина виконує справно, і це головне. Фурманов при Чапаєві, щоб того не заносило.

Біля Христини на лаві простягається кішка. Олена зустрічається очима з бабусяю — ось хто завжди розуміє її без слів! Бабуся також відразу вловила дивну схожість двох рудих іграцій. От би кожній в зуби по зеленій ящірці! Нічого, такі свого не проминуть. Христина підозріло переводить погляд з Романа на Олену і навпаки. Після цієї ревізії зневажлива усмішка знову надовго приклеюється до її губів. Немає підстав для підозри, коли маєш справу з такими вівцями, як ось ця Олена. З цього боку все гаразд. Але щось змінилося в Романові, щось вийшло з-під контролю, і Христина нервується. Знову й знову вона запитує його очима: що? А він задержуватиме сміється у відповідь: прогавила, будеш тепер довго відгадувати, навіть якщо ти до біса розумна.

Гості їдуть, а Олена лишається біля розбитого корита усіх своїх замислів і сподівань. Правду казав Роман: що один раз трапилось, трапиться ще. Отже, хто один раз приніс лихо, той буде приносити його ще і ще. А на що вона розраховувала, погодившись працювати на Романа? На якісь потуги високого ідеалізму? Ось я, боже телятко, ви ж не будете мене ображати? Не будуть, просто наступлять і розтопчуть, навіть того не помітивши. Хай Бог і береже своє телятко, людей до нього не приставляли. Олені так хочеться з кимось порадитися. Для цього мають бути друзі. А в Олені? Давніх друзів-однокурсників розігнали слідчі та Романові батьки. Нові не з'явилися, бо корпоративні друзі — то не твої друзі, а друзі корпоративу. Мають бути ще давніші — з інтернату. Вони десь і є, та спільну мову з ними вже не віднайти, бо кожне у своїх клопотах. Побут, щодення — ось коло розмов. Заведе вона з ними мову про Каялу — як вони здивуються. Коли це проблеми з твоєї роботи, то нащо ти вішаєш їх на нас? Коли це твоя шизофренія, то хіба ми твої лікарі? Висока дружба може бути лише там, де є спільне високе покликання і спільні високі інтереси. Комусь пощастило, хтось її має. Олена до тих щасливців не належить.

Щось виштовхує її з двору, вона сідає в електричку, переходить з вагона у вагон, підсвідомо шукає те, що надзвичайно важливе і потрібне їй у цю мить, підсвідомо розуміє, що нічого вона вже не знайде, бо колесо часу, як і колесо фортуни, крутиться за своїми законами і ніхто ще не вмудрився підказувати йому, у який бік і з якою швидкістю крутитися. Її стан межовий, стан психозу, це мов якась мана, якась непритомність розуму, в такому стані добре втрапити під шалену зливу, добре бігти навмання, щоб раптово впасти і сильно забитися, взагалі біль тіла іноді має свої плюси, відволікаючи від нестерпних душевних мук. Олена забивається в куточок вагона, вона хоче заспокоїтися, перебирає в думках все, що говорила Тетяна Микитівна про давніх і близьких шукачів Каяли. Травень минув, і їх уже немає. Усе набігає хвилями, усе пульсує, посилає імпульси, приймає їх. На цьому стоїть світ. Після війни тих шукачів було неміряно. Вони зникали і з'являлися знову. Потім стали з'являтися рідше, і то все старі. Молодих ця тема цікавити перестала. Якийсь інтелектуальний інтерес лишився, але це вже явище іншого порядку, що вкладається в прокрустове ложе інтересів кар'єри. Без містики...

Олена думає про страшні та невідворотні наслідки поразок. Чи всі поразки задані долею наперед? Ми носимо їх у собі, як невизрілий плід. І от щось трапляється, якась наша фатальна помилка — і настає час урожаю. І налітає дика орда на ці страшні жнива. В яку недобру годину згадала вона про хрещення Кончаківни! Аж два біси вистрибнули в Романа з очей. Ще б пак! А вже хрещення самого Кончака — то ціле бісівське гульбище! Здавалося б, чому б не радіти: ще одна дика душа навернулася до християнських заповідей. Але ж насправді все відбувається інакше. Не для того йде ординець між християнські душі, щоб стати однією із них, а для того, щоб мати змогу прикритися овечою шкурою і вже дерти тих овець зблизька, безкарно і в повне задоволення, а потім інші хрещені ординці проголосять його святим, щоб вівцям було до кого молитися...

3.

Роман присилає фотографа, ще зовсім молодого хлопця, щоб той підготував та скомпонував знімки, аби пізніше можна було ілюструвати текст, супроводжувати їх музикою. Фотограф також звати Романом, і Олені це видається добрим знаком. Чому? Цього вона собі пояснити не може, але десь у підсвідомості закарбувалася фраза: два імені поряд — це добрий знак. Може, колись чула щось подібне. Ці химерні ряди раптових асоціацій поза логікою та глуздом, але хто притомний стане заперечувати їхній вплив на людський настрій, його несподівані злети та падіння. Оленин настрій став помітно поліпшуватися.

Роман-фотограф сподівається на Оленину допомогу у виборі об'єктів, але деякі йому вже задано наперед: дуб угорі, камінне дно, камені зі знаками, а передусім — джерело. Джерело треба зняти з різних ракурсів. Тож хлопець пропонує саме з цього й почати мандрівку.

Вони спускаються вниз, дорогою перемовляючись про те і се, аж раптом Олена зупиняється, мов укопана: джерела нема. Чи це вони в розмовах тупо пройшли мимо і не звернули на джерело уваги? Вона повертається трохи назад, звертає ліворуч, праворуч. Джерела нема ніде. Роман-фотограф не звик витратити свій час марно, він відразу телефонує Романові-шефу, вислуховує бурхливий потік

обурення і гніву, розмова уривається раптово. Хлопець розгублено повертається до Олени, мовляв, чи варто продовжувати мандрівку, коли шеф уже їде сюди сам? Години через дві, якщо не раніше, він сам вирішить, що варте того, щоб його увічніли, а що ні.

Роман з'явився мов із-під землі. Таке враження, ніби він взагалі був десь зовсім поряд. Привітався холодно, ледве стримуючи роздратування. Чемності та спокою йому явно бракувало. Сідати до столу відмовився, а згодом, махнувши рукою, наче відганяючи останні вагання, прямо запитав бабусю Ганну:

— Хто?

Та без жодної ознаки здивування чи непорозуміння лише мовчки знизала плечима.

— Бачу, що не ви, — роздумував уголос гість, — значить, якась інша відьма.

— Дякую на добрім слові, — не змовчала стара.

— Прошу, — зловтішно усміхнувся Роман, а потім уже примирливо додав: — Шкода праці, перекрили ці джерела, то спорудимо інші. Зрештою, є ще артезіанська вода. А втім, ніщо в світі не зникає, знайдене один раз обов'язково буде віднаходитися ще і ще. От хоча б і зараз.

Роман попрямував до воріт, кивком голови запрошуючи за собою Олену та Романа-фотографа. Той слухняно поплівся, якимось зіщулившись, вочевидь він ще мало терся поміж громів та блискавок, що їх господарі життя ловлять голими руками.

Олена на якусь мить затрималася біля бабусі, бо її розбира-ла цікавість. Правда, вона й сама здогадувалася, що зробити всі ці прикросці із джерелами могла лише Тетяна Микитівна, успадкувавши від когось із рідні цей дивний дар — повелівати підземною водою. Такий дар передається із коліна в коліно, як і багато інших віщих дарів, більшість із яких нащадки просто розгубили у вирі часу. А от ця стара вчителька свій дар зберегла. Цікаво, кому ж вона думає передати його далі? Власних дітей вона не має. Може, на ній і має все замкнутися? Олена з нетерпінням дивиться в очі бабусі, а та з серцем махає рукою:

— Біжи вже, доганяй свого роботодавця, бо ще, крий Боже, розгнівається та проковтне твою роботу, як бузько жабу. А що собі Тетяна думає, хіба я знаю? Мої думки зайняті хатнім, із гнізда не вилітають, чужого клопоту не шукають...

Олена побігла вслід за чоловіками, наздогнала їх уже внизу. Роман-старший демонстративно не звертав на неї уваги. Він обмацував руками скелястий схил, поволі просуваючись уперед.

— Ось тут. — Роман притулився до каменя вухом. — Воду я чую нутром. Може, до чогось я й глухий, та не до води, бо це мій знак. От лише камінь на цей раз не піддається. Ти, Ромцю, як маг миттевестей, увічни все як воно є на цю мить. Може, в цьому є свій сенс. Має бути два кадри: *до* і *після*. Бо вода тут буде. Як же може не бути того, що є?

Вони ще довго ходили внизу і вгорі, з усіх боків фотографували дуба. Роман-старший дуже хотів сфотографувати ховраха, але той так і не з'явився перед очі непроханих гостей: мовляв, ніяких фотосесій я вам не замовляв, тож прошу мене не турбувати...

Ромчик-фотограф мав залишитися і вистежувати звірка, бо оте «свисть звһрин вѣста» мало бути зафіксоване в різних ракурсах, мало справляти належне враження.

У дворі знову сиділи під грушею. Роман мовчки дивився на кішку і думав про щось своє. Потім раптом почав умовляти Олену взяти в кредит машину, він і з першим внеском готовий допомогти, і підкаже, де і як усе це краще зробити. Стара господиня враз нашорошилася, в її уяві миттєво вималювалася глибока боргова яма, куди її необачна онука ось так відразу і гримне сторч головою. Олена заспокоїла бабусю, від спокусливої пропозиції відмовилася, чим ще більше зіпсувала Романові і так кепський настрій. У таку лиху годину й навідалася до сусідів Тетяна Микитівна, тримаючи в руках кошик великих, мов намальованих, суниць.

— Де ж такі ростуть? — здивувалася навіть бабуся Ганна.

— Місця треба знати, — задоволено всміхнулася стара вчителька.

— Багато знати — зашкодить здоров'ю, — загадково кинув репліку старший з Романів.

— Мені вже пізно шкодити, а молодому знання лише на користь, якщо в них є потреба, звичайно.

— Потреба є, і велика, особливо стосовно каляльських джерел, — Роман прискіпливо оглядає Тетяну Микитівну, ніби це якась стара фортеця, в якій треба лише пробити ветху стіну, щоби вдертися і господарювати як заманеться. Але вчителька перехоплює ініціативу і повчально продовжує:

— Вода, вогонь, земля, повітря. Це, як відомо, не якась абищо, а стихії. Може, вони комусь і підвладні, та тільки, слава Богу, не людині. Не доросла ще людина до стихій. Та й взагалі ні до чого не доросла, бо тільки й здатна допасти до дарів, як свиня до браги.

— Облиште стихії, хай собі розверзаються як знають, я про цілком реальні речі. Про ті джерела, що бачив на власні очі.

— Ну, знаєте, про гру видимого і невидимого ніхто притомний сперечатися не візьметься. Сьогодні щось явилось, а завтра зникло...

— Це ви погано розумієте, про що йде мова, — у голосі Романа звучить погроза. — А мова йде не про стихію води, мова йде про ту воду, що її можна качати помпою, наливати в пляшки, продавати і купувати, зрештою, пити. А коли *нам* потрібна вода, то *ми* її матимемо за будь-яких обставин. Врешті-решт, проріємо дірку крізь усю землю аж до Америки, а воду дістанемо.

Тетяна Микитівна дивиться на гостя з якоюсь відразою:

— Дивні ви, скоробогатки, думаєте, що ось так за один раз взяли і вхопили Бога за бороду. Грубі гроші — то дуже груба енергія, вона годиться тільки на грубі речі. А в світі є ще й тонкі речі, там потрібна тонка енергія, це вже алхімія.

Роман роздратовано перебиває свою самозвану опонентку:

— Дурниці ви городите. Усе в світі конвертується, все — справа домовленостей. Вас послухати, так алхімікам і їсти не треба.

— Їсти алхімікам треба, та тільки їхній робочий інструмент не шлунок. А для загадок світу, молодий чоловіче, треба мати уяву трохи іншу, аніж ту, котру маєте ви і такі, як ви.

Тетяна Микитівна величаво покидає двір. Ніхто її не зупиняє. Всі трохи спантеличені.

Бабуся Ганна не любить гострих кутів ані в розмовах, ані в справах, вона все намагається загладити, тільки не знає, з чого його почати, надто всі якісь напружені, недовірливі, похмурі. На суниці ніхто й не дивиться. Бабуся бере кошик до рук і раптом пропонує:

— А давайте я з них наварю вам вареників. Вареники з суницями — таке раз на рік буває.

— А комусь, може, й раз на вік, — підхоплює старший Роман примирливу ноту, бо й справді: нащо ганяти хмари по небу?

Бабуся Ганна береться за свою куховарську справу, а Роман з Оленою знову спускаються в балку, щоб продовжити так нагло обірвану фотосесію.

Романа-фотографа швидко відпускають з миром, мовляв, і так усього доволі, а вистежувати хитрого ховраха — то справа марудна, не на одну годину, а може, й не на один день. Роман-шеф сідає під дубом і глибоко задумується. Олена не зважається порушувати мовчанку. Надто несподівано все закрутилося, надто багато всього непередбачуваного і незрозумілого. Так небезпечно мовити слово, хто знає, як воно буде підхоплене і куди поведе збуджену Романову уяву. Роман підсовує ближче в тінь круглий лискучий камінь і запрошує Олену сісти поряд. Така чемність! Олена демонструє зворушеність, але Роман мало звертає на те увагу, бо зайнятий своїми, очевидно, непростими думками. Нарешті він порушує мовчанку:

— Ти мала рацію щодо церкви. Відкладемо і забудемо. Я тебе прошу ні з ким цю тему не порушувати. Затопчуть мене ці охрещені ординці, а я не для того ось уже стільки товчуся з Каялою, щоб і мені тут було те, що Ігореві. Великий, навіть величавий зал для музики і співу — це по-європейськи, це красиво і стильно. А головне — це моє, і я вирішую, що і як. А з ординською церквою — яка Європа? Дай Бог, щоб ця ідея нікому більше не спала на думку. Бо якщо врахувати, що ця церква могла бути по дорозі з Москви до Святогорська, то мені б там довелося хіба що голосити на криласі.

Роман обперся спиною об дуба, ніби набираючись від нього сили та моці. Дуба цього він збереже. Треба лише розвинути навколо нього якусь міфотворчість, хай уже Олена постаріється. Хіба це так важко? Дуб цвіте. Дуб врунється жолудями, з жолудів ростуть нові дуби. Родовиті, мов староруські князі. Може, і їх возвеличив Боян у якійсь пісні, але ніхто з можновладців чи з пастухів від ідеології не побачив у цій темі надзавдання. А от Роман побачив. Усе складається напрочуд добре. Лише ситуація з водою його вкрай драгує. Де тільки ці старі відьми беруться? Чи Олена добре знає свою сусідку? Як із нею краще вчинити: підкупити, налякати, улестити?

Олена з подивом дивиться на Романа, вона не певна, що він це говорить усерйоз. Але Роман уже облишив довірливий тон, мов згадавши, що підстав вважати Олену близькою та рідною

у нього аж ніяких. Він рвучко зводиться на ноги, простягає руку Олені, але вона вже й сама зіскочила з каменя, вдає, що струшує зі спідниці суху траву, а насправді просто ховає обличчя, щоб Роман не прочитав те, що йому не варто читати.

На столі під грушею на великій тарілці розкладені гарячі вареники, поряд стоїть велика полив'яна миска зі сметаною. На лаві сидять дві старі сусідки, вони про щось тихо перемовляються і нараз сміються, мов малі дівчатка. Олені аж у грудях замлоїло: яка підступна і страшна річ — час! Це ж вони ще ось так недавно бігали цими схилами, шукаючи квітів навесні, суниць на початку літа, диких груш та жолудів восени. Квітами вони прикрашалися, суниці їли, жолудями гралися. І квіти, і суниці, і жолуді — все лишилося, як було. Лише дівчатка стали бабусями...

Тетяна Микитівна здалека привітно махає Романові рукою:

— Веселіше, молодий чоловіче, не бійтеся, насправді ми дуже раді гостям, у наших краях це така рідкість. Пригощайтесь, бо холодні вареники — то вже не вареники.

Роман недовірливо поглядає на стару, мов відгадуючи: в чому ж пастка? Звідки ця раптова переміна в настрої, звідки така гостинність? А стара вчителька простягає йому кухоль з водою:

— Ваша «Сльоза Каяли». Можете піти подивитися, джерело повернулося.

— Само? — не втримався гість.

— Хіба це має значення?

— Може, й не має. Нащо ж було гнати таку високу хвилю праведного гніву?

— Кожній людині професія вписується у звички. Вчителі не люблять, як дітям до рук потрапляють іграшки, до яких вони не доросли, бо від них дітям лише зле.

— А тепер раптом доросли? З якого дива? — в Романові піниться ображене самолюбство.

Тетяна Микитівна задумливо дивиться на кухоль, що від холодної води стоїть у сивих крапельках роси, мов огорнутий легеньким серпанком туману. Вона зводить на Романа аж надто серйозний, якийсь важкий, допитливий погляд і ніби не відповідає, а думає вголос:

— Мабуть, тепер такий час, що вода може явитися людям лише через потужну помпу, конвеєр пляшок, масовий збут. Може, не

в тім справа — як? Головне — що? Головне, цю воду питимуть. Питиме багато людей. Хоч хтось один гляне на назву і задумається...

Від погляду старої вчительки Романові дуже незатишно, про себе він його вже назвав каяльським поглядом, жаль, що фотограф уже поїхав, бо погляди не тривають вічність, їх не рихтують на замовлення. Роман зітхає і мовчки береться за вареники.

Тетяна Микитівна також зітхає і зовсім несподівано перепитує:

— То вас звати Романом?

— Досі так і звали, — до Романа вже повернувся його звичний гумор та добрий настрій. — Якщо вас це не влаштовує, можна внести правки.

Тетяна Микитівна навіть не усміхнулася, вона думає про своє:

— От якби вас справді цікавило те, чим ви раптом вирішили зайнятися, та якби ця тема зацікавила відразу багатьох серйозних людей, тоді була б інша ситуація, було б не лише про що говорити, було б чим жити.

— А хіба вам немає чим жити?

— Річ не в мені. Я стара людина. Знаєте, це як вода стікає по листочку, а потім заокруглюється і стає краплею. Мое життя вже стало такою краплею, котра прибрала свою форму — і все. А молодим варто думати про загадки людської пам'яті. От вам така загадка: у давні часи була пісня не лише про поразку Ігоря, але й про перемоги красною Романа Святославича, тмутороканського князя, онука Ярослава Мудрого, старшого брата Олега Святославовича Чернігівського, діда Ігоря. Саме князь Роман був грозою для половців, а збереглися про нього лише слова: «Суть кости его и доселе лежаче тамо, сына Святославля, внука Ярославля».

Роман не квапиться з відповіддю. Він не історик, він взагалі не знає, що в тій історичній пам'яті достовірне, а що ні. Йому завжди здавалося, що добрий історик — як вправний кухар: тут головне мати правильний рецепт і відповідно до нього добирати продукти. Наприклад, продукти пам'яті. Роман не хотів би вгрузати в дискусію, до якої не готовий, він би краще наминав мовчки вареники, котрі вже й так схололи, хоча день майже спекотний. Проте коли мовчання затягується, атмосфера погіршується. Це він також добре знає з власного досвіду. Отже, треба говорити, і Роман говорить:

— Мабуть, уся справа в тому, що перемогу треба надовго закріпити. Треба переможцю після перемоги хоча б якийсь час походити серед живих. Треба, щоб та перемога в чомусь дуже потужно вкарбувалася: в спорудах, життєвих звичках, якихось пам'ятках. Про перемогу треба дбати. А поразка сама вкарбується так, що потім віками нічим не визоліши. А втім, — додав Роман, галантно вклонившись своїй співбесідниці, — я вам украй вдячний за «красного Романа тмутороканського». Невже й справді пісня, якою ви нас так заінтригували, втрачена навіки? Може, десь закотилася під іншу копицю, може, ще не все перелопатили?

— Та в нас і копиць не так багато. А от шукачів вистачало, були серед них і зовсім одержимі, такі все відкопають. Лише пісні про Романа таки нема.

— Шкода. Та журитися не будемо. Мабуть, настав для мене час проголосити себе тмутороканським князем і оголосити конкурс на кращий текст пісні, а до нього ще й на мелодію. Та й про гуслі треба не забути!

Роман дякує за вареники, п'є воду з кухля, цілує руку Тетяні Микитівні, бабуся Ганна свої руки ховає, твердить, що так і помере з нецілованими руками, що їй пізно вже міняти свої звички. Тоді Роман цілує її в щоку, а Олену в лоб, воду з кухля переливає в свій термос, із награною веселістю махає всім рукою та йде в своїй справах. Олена навіть запитати не встигає, що ж саме їй підготувати в першу чергу, що відкласти, що взагалі не варте уваги. Бо літо збігає надто швидко, до наміченого терміну лишається не так і багато часу.

4.

Олена днями сидить і перечитує старі літописи, думає, що писалися вони на замовлення можновладців і, мабуть, цензура народилася раніше, ніж народився перший автор. І Боян був не просто талановитим, ба ні, геніальним поетом, а все ж поетом придворним. Названо ж його у «Слові» піснотворцем Святослава та улюбленцем Олега Святославовича. Того Олега, котрий був сином Святослава Ярославовича і рідним братом «красного Романа». «Красний Роман» помер за сімдесят років до трагічного походу князя Ігоря, онука Олега. Може, комусь із нащадків не

подобалось, що до Олега в пісенній традиції приріс епітет «гореславний», а до Романа «красний»? Може, й про Олега була якась пісня, але якою могла вона бути, щира пісня про «Гориславича»?

Олені дивно, що люди так мало задумуються над власним минулим, над минулим тієї спільноти, до якої належать. Коли вона була школяркою, вчителі часто вживали слово «народ». Одні автоматично, бо того вимагала шкільна програма, інші трохи ніяково, бо високий стиль радянської ідеології вже тоді, у кінці 80-их, відгонив відвертою нещирістю. Здається, коли згадували про «Слово о полку Ігоревім», то закликали саме до єдності всіх радянських народів — колишніх кочівників і колишніх грецько-сіїв. Коли Олена їде в електричці, вона дивиться на пасажирів і часто ловить себе на думці: «Оце і є народ, до якого вона належить?» Усі ці тітки, дядьки, бабці з кравчучками, кучмовозами, лопатами, косами, котрі їдуть на свої городи, вертаються з тих городів, що вони їх у незбагненному злеті уяви називають «дачами». Їхній суржик — це мова народу? Яке відношення до народу має оця ще вчора сільська, а сьогодні вже псевдоміська молодь, котра з маніакальною настирливістю добирає російські слова, оббираючи зі своїх спічів суржикові вкраплення, мов реп'яхи з собачого хвоста, щоб ним легше було крутити? Цьому люду все одно, «на каком языке балакать, лишь бы человек хороший». А чим же така людина «хороша»? Змістом? Формою? Це хіба про таких сказав поет: «Возвеличу малих отих рабів німих»? Рабів не можна возвеличити. На сторожі їхнього рабства жодне слово не втримається. Кому користь від рабів? Рабовласнику, більше нікому. Навіть самому рабові користь сумнівна, хіба що в ньому жевріє надія на звільнення. З рабства можна втекти, але цього треба дуже хотіти. Чи Ігор хотів тікати з полону? Як там за текстом? «Игореви Князю Богъ путь кажетъ изъ земли Половецкой на землю Рускую, къ отню злату столу». І далі: «Игорь спить, Игорь бдитъ, Игорь мыслию поля мѣрить от Великаго Дону до Малаго Донца». Отже, якою б щедрою не була гостинність свата Кончака, а всі думки Ігора були на шляху додому.

Вночі Олені знову сниться верба над Дінцем. На вербі знову сидить Див. Він відвернув від Олени обличчя і ховає його. Олена хоче зайти з іншого боку і падає у воду. Та тут якась копанка. Глибоко і холодно. Олена хоче кликати на допомогу, але їй ві-

дїбрало мову. Вона німа. Їй страшно, вона розуміє, що крикнути їй не вдається, а значить, на допомогу не прийде ніхто. Вона хоче вхопитися за тоненьку вербову гілочку, і це їй вдається. Тоді Див невдоволено повертається до неї, і Олена з несподіванки випускає рятівну гілочку: в Дива обличчя Романа. На Романових губах зміється якась недобра усмішка, а з його очей скапують сльози печалі. Олена хоче вхопити Романа-Дива за руку, але він не має рук. Тоді вона в якійсь нестямі знову хапається за гілочку, а Див дивиться на неї сумними-пресумними очима і починає загадувати загадки, бо це так повинно бути: Див має загадувати загадки.

— З якого полону не можна втекти?

— Не знаю, — розгубилася Олена.

— Ну, а як не знаєш, то нічого й голову морочити!

На воді збурюється висока хвиля і вириває з Олениних рук тоненьку вербову гілочку, Олена починає все глибше й глибше занурюватися в холодну воду. Вона плаче, її сльози змішуються зі сльозами Дива, і вода навколо неї стає солоною. «Коли мене хтось знайде в цій заплаві, я буду мов задубілий оселедець», — із цією думкою Олена тоне і... прокидається, відчуваючи себе потопельницею. Руки і ноги в неї справді неправдоподібно холодні, задубілі, а по щоках течуть гарячі сльози.

Олена згадує про ті страшні сни, що часто снилися їй у дитинстві. Тоді вона сиділа вранці на ліжку і боялася вставати. А бабуся Ганна підносила їй миску з холодною водою і наказувала змити з обличчя всі страхи і забути про них. До обіду про сни згадувати заборонялося, а після обіду вони вже здавалися чимось дивним, чужим, далеким і нестрашним.

Першим порухом Олени було встати і вмитися, але встати вона не могла, сиділа і витирала сльози. Вони котилися круглими краплинами по щоках, і вона не могла їх спинити. Даремно погодилася вона на цю нову роботу з ласки Романа, нічого доброго з цього не буде, але до узгодженого терміну вже так мало часу, що придумати щось розумне годі, хай уже потім буде щось вирішувати. Зрештою, хіба пропозиція Романа взятися за тему князя Ігоря не внесла в її життя щось по-справжньому цікаве, таке, що оживило її, ніби підняло з якогось душевного паралічу? Адже після того свого страшного розчарування, після вигнання з гуртожитського раю вона ніби заціпеніла, жила мов автомат. Автома-

тично закінчила університет, автоматично знайшла роботу, котра спершу давала досить пристойні заробітки. Якось байдужість до самої себе змусила її відмовитись від пропозиції навчатися далі в аспірантурі, якщо не в стаціонарі, то бодай заочно. Олену влаштовували добрі заробітки та автоматизм існування. Щоб заповнити порожнечу, вона просто тупо вчила мови, бо це давалося їй найлегше. Для чого вона це робить, не задумувалася, хоча не забувала робити в анкетах нові записи, що підіймало її рейтинг. Так було аж до останнього часу. А потім усе захиталося. І от знову з'явився Роман... Роман-Див, що сіє сльози.

Мабуть, Олена послухається мудрої бабусиної поради і до обіду згадувати про свій сон не буде. Краще допоможе бабусі в саду чи на городі, хоча там усе як на виставці, — жодної бур'янини, мов хтось усе тут заговорив. Можна просто побродити степом, доки сонце не відіб'є будь-яке бажання висовуватися з-під тіні старої груші в дворі. А можна відразу завалити стіл усілякими довідниками, ксероксами, мапами та й розгадувати кросворди, що вросли своїм корінням у цю таємничу половецьку землю. Олена згадує про свої дитячі сховки, котрі так і лишилися в бабусі на горищі. Там були якісь дивні монети, що вона їх викопала колись у кінці городу та гралася ними в дитинстві. Цікаво, чи вони ще збереглися? Олена лізе на горище, знаходить у кутку свої скарби, зносить їх униз і з якимось дивним відчуттям розгортає старі згортки. Срібні і мідні татарські монети, якісь камінці, що колись служили для неї крем'ярами, (вона підкидала їх і ловила, прагнучи відгадати власну долю). Може, ці камінці ще зі скіфських часів? Один крем'ях нагадує жіночу голову. Може, це витвір половецького мистецтва?

Про скіфів Олена знає зовсім мало. Цей давній народ, пригадує вона колись прочитане, ділився на кочівників (царських скіфів) та гречкосіїв, із котрих, мабуть, і вийшли слов'яни. Правила царські скіфи, бо саме вони були непереможними воїнами.

Скільки племен повинно перемішатися, щоб виник народ? Які пасьянси з крові та духу мають бути розкладені в часі та просторі? У чиїх скронях відгукується чия кров сьогодні? Мабуть, сьогоднішні світові управлінці родом із царських скіфів, думається Олені. Сьогодні вони роблять усе, щоб межі між народами стиралися. Сьогодні їм вигідно уніфікувати світ. Накинути на нього

велику сіть із комунікаційними, соціальними, псевдокультурними петлями. А потім кожна петля обов'язково зашморгнеться на чийсь шиї. Найпростіше людину задушити кредитом, ця петля груба, матеріальна, нещадна. Невже Роман уже затигував подумки петлю на її, Олениній, шиї, пропонуючи їй машину в кредит? Машину б Олена не взяла навіть задарма. Та ще з таких непевних Романових рук! Олена думає про те, що ніколи не розуміла людей. Бабуся сміялася з неї, коли вона малою з готовністю віддавала свої іграшки, варто було комусь лише простягти руку. «Важко тобі буде в житті, — скрушно хитала головою стара, — люди часто простягають руку не тому, що їм конче щось потрібне, а тому, що мають таку хижу звичку — хапати чуже». З власного досвіду Олена навчилася поділяти людей на три категорії: трудівників (у тому числі ситуативних трудівників), управлінців (також включаючи ситуативних) та грабіжників (природжених і спровокованих). Залежно від духу часу ці групи завжди тасувалися і перетасувалися, мов у калейдоскопі. Себе Олена однозначно зараховувала до трудівників. А от до якої групи зарахувати Романа, вона не знала. В ньому було намішано стільки всього суперечливого і несумісного, що він, мабуть, був ситуативним представником усіх трьох груп.

Сонце піднялося високо над грушею, настав час розгадувати сни. Отже, питання Романа-Дива про полон. Не про князя Ігоря це питання, а про неї, Олену. Хіба вона не вільна у своїх вчинках? Ні. По-перше, вона має конкретні зобов'язання за контрактом. По-друге, її постійно гнітять думки про Романа. Знову й знову роздряпуються старі рубці на душі, підсвідомо прокручуються усіякі «а якби». «Якби» — це така умова дитячої гри. У світі дорослих «якби» не буває. У світі дорослих є чіткі причини і чіткі наслідки. Хіба вони такі вже й чіткі? Хіба сам Роман знає, чого він хоче? Мабуть, що ні. Зате чітко знає, а якщо й не знає, то відчуває, чого не хоче. Не хоче брати на себе відповідальності за вчинки. Не хоче ставити себе на місце інших. Не хоче в інших людях бачити собі подібних. Не хоче бути серед тих, хто може програти, отже, згоден міняти правила гри, хоч там як це суперечить поняттю честі, гідності, правилам людського співжиття. Багато чого не хоче Роман. Не хоче, а може боїться бути відвертим з нею, Оленою. Але питання Дива — не до Романа, а до неї. З якого по-

лону не можна втекти? З полону звичок, упередженостей, страхів. З полону власних вад. З полону впливів. З полону полонів: це коли людина звикається з невільницьким життям у такій мірі, що воно стає для неї нормою, вона відвикає бути вільною. Та якщо по щирості, Олена взагалі не вірить, що в сучасному світі можливе таке життя — без полону. Втечеш з одного, втрапиш до іншого. Зате є ковток волі під час втечі. Є момент сп'яніння ілюзією волі. Він вартий ризику, доки душа іще прагне легкості лету, бачить небо, не втомлюється гортати обрії. Отже, розгадки в Олені немає. Може, варто саме тепер, доки ще є час, поговорити з Тетяною Микитівною? Обіцяла ж вона розповісти про Овлура.

Тетяна Микитівна зустрічає Олену привітно, запрошує до хати. Її хата старіша, аніж у бабусі Ганни. Справжня селянська хата з давніх часів, з глиняною призьбою, посипаною полином, канупером і м'ятою. Травами посипана і долівка всередині хати. Всюди стоять дивовижні пахощі. На стінах — портрети в рушниках, так було ще за життя батьків Тетяни Микитівни, так лишилося і тепер. На покуті — старовинна ікона, перед нею мідна лампада. Посеред хати стоїть великий круглий стіл, накритий вишитою скатертиною. Гостинність, затишок. Круглий стіл для привидів, подумалося Олені. Щось защеміло в грудях. Так щемить плинність людського життя. Тетяна Микитівна сідає в тінь, струнка, енергійна. Коли не бачити її сивого волосся та зморщеного обличчя, не повіриш, що вона вже розміняла дев'ятий десяток. І голос у неї молодий, бадьорий, насмішкуватий. Олена думає, що за цим столом могли сидіти численні внуки, а може, вже й правнуки, якби життя склалося інакше. Чи було б те життя щасливішим? Хіба це взагалі аксіома, що самотня стара жінка має бути тотально нещасною? Чим вимірюється життєве щастя? Солодкими миттевостями, що п'янять душу, наповнюють її по вінця? Такі неймовірні, всепоглинаючі миттевості дає кохання. Яку повноту щастя дає родина? Цього Олена сама не звідала, тож і судити не береться. Хіба хтось би зважився назвати Тетяну Микитівну, цю королеву у вигнанні, нещасною? Ось так взяти і поставити поряд з нею якусь іншу стару жінку, подумати, чия доля була прихильнішою. Або іще ось така ситуація: «санітари» забарилися, Ольга Іванівна зупинила свою увагу на якомусь іншому пораненому, і з камінних урвищ Каяли на світ Божий вийшла інша пара — Те-

тяна Микитівна та Оверко Тарасович. Олена на мить замилювалася своєю візією: гарна була б пара. Не склалося...

Тетяна Микитівна запрошує Олену пригощатися коржиками, поки що без маку, а от на Маковія вона напече своїх традиційних — з маком. Нагадування про близьке свято Маковія псує Олені настрої, мов одним помахом руйнує весь затишок цієї оселі. А Тетяна Микитівна продовжує:

— На Маковія до мене часто приїздять мої колишні учні. Я була не зовсім правильною вчителькою, майже в кожному класі в мене були свої улюбленці. От зустрінеться така рідна душа, куди ж від ріднизни втечеш? Від рідних не відрікаються. Не те щоб я їм якимось потурала, завищувала оцінки чи ще щось. Аж ніяк. Бувало й навпаки. А от якась ниточка напиналася від душі до душі, і ніякі парки часу та буденщини тих ниток не уривали. Важка у вчителя праця, але й вигоди має неміряні. Мені, старій, ті вигоди сьогодні як бальзам на душу.

Олена роздивляється книжкові полиці. Там в основному російська класика і чималі стоси учнівських зошитів. Тетяна Микитівна перехоплює її погляд і сумно всміхається.

— Це мої найдорожчі скарби — твори моїх учнів. Деяким уже за півстоліття. Своєрідний відділ рукописів...

Оленин погляд зупиняється на стосі списаних аркушів, між якими проглядаються засушені квіти, якісь барвисті ілюстрації. Вона мимоволі тягнеться до них рукою, але Тетяна Микитівна її випереджає:

— Обережно. Це не просто гербарій. Це книжка, котру я пишу ледве не все своє свідоме життя. Про що? Про квіти. Вірніше, про мандрівки квітів по білому світові. Отже, мої герої — квіти-мандрівники. Звичайно, я не ботанік і не палеоботанік, як, зрештою, і не письменник. У якому жанрі моя книжка? Ні в якому. Певна спроба синкретичного мислення. Тут зібрано легенди, перекази, хтось щось почув, комусь щось примарилося. Межа між дійсним і примарним така хистка. Ниточки спорідненості — поміж усім живим: квітами, тваринами, людьми. У кожної людини є своя квітка чи рослина, її варто знати.

Олена пригадала, як вона в дитинстві заходила до двору Тетяни Микитівни, щоб помилуватися на її квітники. Таких квітів удома не розводив більше ніхто. Квіти Тетяни Микитівни були

зібрані з усіх потаємних куточків степу, з ярів та балок. Про деякі з них вона тоді щось розповідала малій Олені. Казки як казки. Квітка перетворювалася на дівчину і навпаки. Квітка тікала від своїх ворогів або чіплялася за кінську гриву, щоб їхати в світи разом з тим, хто сидів на коні. З туману пам'яті випливали дивні образи пелюсток, стебел, вони вилися, піднімалися вгору, зникали вдалині. Квіти-вигнанці, квіти-мандрівники, квіти-патріоти. Які карколомні сюжети! Ціла пригодницька серія!

— Ви збираєтеся десь видавати вашу книгу? — несміливо запитує Олена.

— Аякже. Ось приїде один із моїх колишніх учнів. Він і буде спонсором. Тобі я обов'язково подарую примірник. Книгу залишу в твоєї бабусі. Колись приїдеш, а вона вже на тебе чекатиме.

— Дякую.

Олені хочеться запитати про Овлура, але вона не зважається. Замріяно гортає аркуші, бережно перекладаючи засушені квіти, занурюючися в цей дивний світ. Квіти всміхаються, плачуть, хапаються за її пальці маточками-щупальцями, навівають сондрімоту, дряпають колючками. Скільки вона ось так сидить — сама не знає; до тями її приводять слова Тетяни Микитівни:

— Про квіти почитаєш згодом, коли книга буде надрукована. А зараз хочу тобі дати в дорогу два твори моїх колишніх учнів. Ці твори старші за тебе. Один писала дівчинка, другий — хлопець. Сама вгадаєш, хто який твір написав. Про Ігоря та про Овлура.

Отже, замість розмови — учнівські твори. У старій вчительки своя стратегія. Можливо, розмова також колись буде, колись, та не тепер. Що ж, Олена це розуміє. Вона дякує за подарунки і покидає запашну світлицю, мов якийсь дивний острів поза часом і простором. Острів-марєво, острів-сон, куди невинно при-мандрувало стільки квітів з усіх усюд, тікаючи від чогось, шукаючи щось, розгадуючи старі світові загадки та загадуючи нові.

З якого полону не можна втекти? З того, з якого сам не хочеш тікати. З того, в якому ти втрату волі сприймаєш як звільнення від тяжкої ноші. Олена зупиняється біля воріт, оглядається на кущі та квіти в сусідському дворі і заздрісно думає: яка тут панує злагода між листом і стеблом, квітом та плодом. Які дивовижні пахощі! Вік би тут сидіти, забувши про все на світі. Але чиста година не для неї. Їй треба збирати своє інтелектуальне манаття, якимось його

структурувати, висмикувати з нього щось більш-менш виразне, видавати його за власні ідеї. А власних ідей у неї якраз немає. Усе позичене, зужите, кимось переінакшене, перетлумачене. Нічого, це не найбільше горе. Власних ідей немає практично ні в кого, що не заважає людській спільноті мати добрий апетит, неміряні претензії, досягати успіхів. Вона — одна з більшості. Переваг у такій ситуації більше, ніж негараздів. Доля в Олени підступна, але це її доля, час уже навчитися щось передбачати. Отже, цього разу Олена не буде підставляти потилицю під довбню, вона спробує випередити перебіг подій. Вона з'явиться перед ясні очі Романа трохи раніше від зазначеного терміну. Ось вона, такий собі передовий буряковод, постаралася і виполола усі бур'яни. Знищила їх іще в насініні. Хіба в цьому є щось крамольне? Анічогісінько! Вона свої зобов'язання виконала. А далі? Про *дали* Олена думати не хоче, вірніше — боїться.

Вже в електричці пробує потелефонувати Романові. Абонент недосяжний. Олена подумки додає: *У прямому й переносному смислі*. Вийшовши з електрички, пробує знову набрати Романа — *недосяжний*. Душу охоплює неприємне тривожне передчуття: долі не перехитруєш. Бо ти ще й не ступив на стежку, а твоєю долею вона вже прокладена до кінця. Біжи, повзи, лети — все це не має аніякісінького значення. Стежка ляже в той бік, куди потрібно не тобі, а твоїй мучительці — долі. Олена сновидою суне до офісу, якимось автоматично. Тут уже діє не воля, а звичка все доводить до кінця.

В офісі Романа також немає. Секретарка дивиться на Олену мов на якийсь привид. Про Романа вона не знає нічого, про Оленині справи також. Власне, для неї це новина, що Олена має якесь відношення до їхньої фірми. У цей час відчиняються двері до кабінету директора і звідти виходить невдоволена Христина.

— Що за шум? Якись проблеми? — Лише тепер вона завважує Олену. Її брови вигинаються, мов дві рухливі п'явки на дні прозорого струмка. — А-а, це ви... Якись проблеми?

Хіба Олена когось шукає? Нікого? Розумно. Якись питання? Ніяких? Також розумно. Її, Оленині, послуги більше не потрібні. Хай вона залишить усі свої записи, чистовики, чернетки, все, що встигла напрацювати. На цьому крапка. Раптом щось зміниться — її знайдуть, а поки що на все добре.

У якомусь заціпенінні Олена дивиться на Христину, а бачить кадр із програми *discovery*: велика королівська змія проковтнула велику кобру. Ще голова кобри виглядає з роззявленої пащі королеви, і це найстрашніше: дві зміїні голови одна в іншій, новий різновид матрешки...

Ні, про Романа Олена питати не буде. Особливо після такого жасного видіння. Немає в неї «бебрына рукава», і байдуже їй, чи Роман на дні Каяли, чи на найвищій точці Говерли... чи в пащі королівської змії. Найгірше тепер те, що вона знову без роботи. Але не так усе й безнадійно. Є ще запрошення від Гельмута. Чи воно ще дійсне?

До Гельмута Олена додзвонюється напрочуд швидко. Ось хто по-справжньому радий її дзвінку! Так, запрошення дійсне, візу вона може оформити без зволікань, літаки з Києва сідають прямо в аеропорту Франкфурта. Отже, справа її візиту потребує зовсім мало часу.

Речей в Олені саме ніщо — один рюкзак, на дно якого вона обережно вмощує учнівські твори. «Оце і буде моя контрабанда», — сумно зітхає Олена. Їй муляє думка, що Гельмут та Роман — це перш за все партнери по бізнесу, отже, її становище досить неоднозначне. Ніяке це не стажування, ніякий не обмін сумнівним досвідом, а щоб навчатися за кордоном, про що вона мріяла в юності, — так це не для «пересічних громадян», котрими з моменту незалежності якось непомітно для себе стало все населення України, крім найбільш удатних непересічних грабіжників.

5.

Виявляється, ніякого туристичного бізнесу в Гельмута немає. Ідеї концептуального туризму цікавлять його дотично до його основних інтересів, пов'язаних з медієвістикою. Взагалі Олені спершу було важко зрозуміти, чим Гельмут займається і як він спроможний з того жити, та ще й жити на широку ногу. Не можуть же його поодинокі лекції-гастролі годувати цілий рік! Дивний триб життя: зробив кілька сценаріїв для фільмів-коміксів на теми Середньовіччя, дописує до кількох газет та журналів з питань культури та літератури. Але все це принагідно, без систематичних замовлень, переважно під настрій. У більшості

випадків його статті мають певний розголос, викликають дискусії, але з такого не живуть. Розгадка виявилась дуже простою — Гельмут просто багатий спадкоємець, а ще він має старшу сестру в Америці, котра не лише дбає про свої статки, але й вважає за свій клопіт пильнувати статки Гельмута, людини, на її думку, непрактичної, небезпечно зараженої вірусом культуртрегерства та романтичного ентузіазму.

У Гельмута великий будинок під Франкфуртом. Це їхнє родинне гніздо, в якому з часом лишився він один. Олені відведено кімнату Гельмутової сестри-американки. Кімната-музей. Мабуть, у таких самих кімнатах зростали усі ті Лотти та Маргарити, про котрих писав чи з котрими спілкувався, в котрих закохувався найбільший геній німецької літератури, що народився в цьому ж місті, ходив цими ж вулицями! Усе тут старе або під старовину, Олена й себе відчуває якимось музейним експонатом. Для чого вона потрібна Гельмутові? Це мучить її якнайбільше. Якихось чоловічих претензій чи так званих «сексуальних домагань» з його боку вона не помічає. «Може, я надто тупа?» — думає Олена. Але хай і так. Вона в гості не набивалася. Гельмут сподівається, що вона перекладе для нього щось із тих копій, котрі він привіз із Києва. Але конкретно ніяких доручень Олена не отримує. Має час для адаптації. Багато часу. Як на її діяльну натуру, то аж надто багато.

Несподівано залітає Гельмутова сестра Ріке. Саме залітає, а не приїздить у гості, як це зазвичай роблять родичі. Вона у Франкфурті транзитом, а мета її подорожі — Схід, який саме Схід, Ріке не уточнює. Повне її ім'я — Фредеріка, але такої архаїки її американізованої душі винести несила. *Ріке* ж звучить стильно, сучасно, навіть дещо загадково. Олені американка щиро рада, свою радість висловлює бурхливо, а щоб тій усе було зрозуміло, пояснює: її неспокійний братик умудрився настроїти проти себе місцевих феміністок, досить численну та агресивну громаду. Які лише чутки вони не розповсюджували про Гельмута останнім часом, про які тільки збочення не йшлося! Якби вона свого брата не знала так добре, як вона його насправді знає, то й вона засумнівалася б у його адекватності.

Ріке роздивляється Олену, мов циган коня на ярмарку, і дивується:

— Така на перший погляд тендітна, як же вам усі ці прийоми даються?

— Які прийоми? — не розуміє Олена.

— Ну, східної боротьби, чи у вас щось інше в запасі? Чи є ще якісь козацькі таємниці?

Від таких питань Олені відбирає мову. Вона мовчки кліпає очима, а Ріке і не потребує відповіді, вона вміє цінувати чужі секрети. От у її братця секретів немає ні від кого, завжди в щось вляпається. Так головне, що з дурної голови. Інші готові грубі гроші платити, щоб улаштувати собі хоч якийсь відголосок інтелектуального піару, а Гельмут від щирого серця щось таке утне, що хоч стій, хоч падай. Призабулася його стаття про жахи новітньої європейської архітектури, так він учудив цей шедевр про Лорелай. Тепер на його сайт страшно й заглянути!

Олена заглядає, знаходить там Гельмутову гучну статтю, але спершу не може зрозуміти, в чому ж суть, звідки коріння такого скандалу. Начебто вона цілком пристойно опанувала німецьку, говорить вільно, навіть Ріке не відразу помітила акцент, а от суті ситуації, що склалася, не розуміє. Очевидно, справа не в незнанні мови, а в незнанні інших речей. Гельмута запитувати не зважається, а от Ріке може все пояснити — і доступно, і з практичними коментарями, що Гельмутова сестра з радістю й робить.

Як і всі надто розумні та самовільні люди, Гельмут має свою ахіллесову п'яту. Для нього це — гендерний аспект культурних проблем. З якогось часу його стали аж надто цікавити репрезентативні жіночі постаті в тій чи іншій культурі. Він навіть провів певне соціальне опитування. І коли стосовно німецької культури вималюювався ряд: Брунгільда — Крїмгільда — Лорелай, — він озвірів. Ось вам образ германської жінки! Брунгільду з Крїмгільдою він залишив у спокої, але не полїнувався, зібрав усі поетичні тексти про Лорелай, показав, яка чиста, любляча, вірна душа в тієї ж Лорелай у баладі Клеменса Брентано, — так ні, німцям мила нарцисична жінка-вамп із пісні Гайне. Гельмут нагадав читачам, що з Гайне все не так просто, що іронія його безжальна і безмежна, німці просто не хочуть чи не здатні помічати отруту цієї іронії, що діє й крізь віки. Справа не в тому, що Гайне був євреєм і міг мати свої потаємні наміри щодо германської ментальності, а в тому, що він був геніальним поетом, і ось вам образ: золотово-

лоса, із золотим гребенем у руках, сидить ця безсмертна відьма на високій скелі і нагадує усім німецьким феміністкам: таким і має бути послідовний фемінізм — «Nieder mit den Münnern!» («Геть чоловіків!»). Пік жіночої емансипації! Може бути й такий образ, але десь на далекій периферії — такий собі псевдонародний кітч із глухого болота. У тих же поляків така золотоволоса красуня-вамп зваблювала б не польських рицарів чи одурілих від любовної отрути польських рибалок, а тих-таки тевтонів чи запорізьких козаків. Лише такий образ має право на загальнонаціональну репрезентацію. Поляки це розуміють, німці — ні!

Агресивна феміністка Лорелая? Ріке все це здається смішним. Дитячі іграшки. Гельмут для неї так і лишився нетямущим молодшим братиком, якого треба захищати від інших дітей, котрі й тямущіші, й агресивніші, й підступніші. Він так і зостався для неї тендітним, замріяним хлопчиком-сновидою, якого щомиті треба пильнувати та оберігати. Для такої ролі захисниці-берегині вона й найняла Олену, бо в самої надто багато серйозніших проблем.

В Олени голова йде обертом. То виходить, що її без її відома хтось запродав сюди як бодігарда¹? Хто ж, як не руда кішка-змія Христина? Така відчайдушна авантюра! Чи це помста? Так немає за що! Хоча для мстивої натури привід для помсти знайдеться завжди. На що ж ця руда потвора розраховувала? Що все покотиться як з гори? Що Олена все одно поїде, що, крім Гельмута, їй їхати нема до кого? А вже в якій ролі — хто кого питатиме? Головне — заварити кашу, а хто її їстиме — не так важливо. Важливо — хто і як оплатить. Очевидно, Ріке оплатила добре. Цікаво, чи Гельмута в ці інтриги втаємничили? Схоже, що ні. Ну, що ж, хай так усі й думають. Тепер це модно: багатий чоловік і молода вродлива жінка в ролі бодігарда. Принаймні це знімає ряд інших непорозумінь...

Гельмут намагається вмовити сестричку залишитися ще на один день, він дуже хоче, щоб вона була присутня на його публічній лекції завтра у дуже вишуканому товаристві. Ріке сміється. Знаю, мовляв, ці вишукані товариства, прийде двійко-трійко зануд, до них додасться кілька зухвалих дівуль, котрих цікавить аж ніяк не лекція і навіть не сам Гельмут, а більше його матері-

¹ Bodyguard (англ.) — тілоохоронець. — Прим. ред.

альні можливості. У кращому випадку все закінчиться обміном компліментами упереміжку з позіханнями, може, дівки трохи додадуть емоцій. Чогось серйозного тут уже давно бути не може. Бо по-справжньому культура не цікавить нікого. Гельмут ображається, Ріке його перепрошує, а коли він іде до свого кабінету готуватися до лекції, Ріке продовжує наставляти Олену:

— У Гельмута так і не склалися адекватні стосунки з жінками. Бо він їх або демонізує, або ідеалізує. Обидва шляхи ні до чого доброго не приведуть. Дорослому чоловікові треба ставитися до жінок практично. В юності можна трохи погратися в Ромео та Джульєтту. В юних душ попереду вічність, а в дорослих попереду фінішна пряма. Є потреби фізіології, є потреби інтелекту. А душа? Це мінне поле. Для непідготованого мандрівника надто небезпечне.

Ріке не любить небезпек. Нащо на них нариватися з власної волі, коли вони й так підстерігають людину на кожному кроці? Про що завтрашня лекція? Точно Ріке не знає, але хоч про що почав би Гельмут говорити, обов'язково згадає Гротсвіту. І за неї вже всім присутнім дістанеться повною мірою. Чи Олена щось чула про Гротсвіту? Олена пригадує це ім'я із дедерівського довідника з німецької літератури. Здається, це німецька авторка з раннього Середньовіччя. У зв'язку з цим іменем Олені з юності запам'яталася фраза латиною: «*humanum est peccare, diabolicum est in peccatis durare*» (грішити — властиво людині, наполягати на гріхові — властиво дияволу). Оленина обізнаність приводить Ріке у щирий захват. Вона просить її неодмінно похизуватися своєю латиною перед аудиторією. Трохи інтриги ніколи не завадить.

Олені Гельмутова лекція надзвичайно сподобалася. На таких заходах вона ніколи раніше не була. Лекції передувала гра на скрипці. Скрипалька в чорному, струнка, урочиста, вже наперед задавала тон якогось небуденного спілкування. Так і вийшло. Гельмут говорив про літературу раннього Середньовіччя. Багато цитував, цитував напам'ять. Згадував і Гротсвіту, але в загальному контексті. Похизуватися своєю латинською фразою Олена не зважилася, хоч як спонукала її до того Ріке. Була й невелика дискусія в кінці. Все в чітких академічних рамках, тихо, пристойно. Феміністок на лекції не було.

Ріке не приховує свого невдоволення. Мабуть, має свої підстави для побоювань. Викликати Гельмута на щирі розмову їй

не вдається, але вона рада, що може відвести душу, поділившись своїм наболілим з Оленою. Гельмут щось задумав. Буде якийсь новий скандал. Її братик безстрашний, мов дитя у сповитку. Дорослі люди такими безстрашними не бувають. Ріке хотіла б ужити превентивних заходів, але не може. В такі інтелектуальні ігри вона не грає. Гельмут довго виношував думку, що кожна сильна, здорова нація повинна перш за все мати свої репрезентативні жіночі образи. Зразковими він вважає юдейські жіночі постаті. Біблія — невичерпна скарбниця для кожного шукача таких скарбів. Його дуже схвилювала поїздка до Києва. Він зробив там для себе нові відкриття. Які саме? Цього Ріке ще не знає. Мабуть, якісь жіночі постаті, що в Гельмутовій уяві конкурують з біблійними. Що він з усього того надумав зліпити? Новий модифікований жіночий образ, що поєднає кращі риси єврейських та українських жінок? Зовні єврейки та українки дуже схожі. Олена не знає, як на все це реагувати. Зрештою, в ролі бодігарда вона й не зобов'язана вести культурфілософські чи психологічні дискусії.

Гельмут своєї стратегії щодо Гротсвіти не приховує. Він хоче занувати театр її імені. Ріке щиро обурена. Це підступ! Чи Гельмут уже порахував, скільки це може коштувати?! Якщо йому сняться лаври гуманіста Целтеса¹, то, може, до них є шлях і дешевший, і простіший? Знову ж таки — відстань більш як у п'ятсот років між ним та Целтесом щось мусила змінити. Гельмут сміється: немає нічого дешевшого за його, Гельмутові, задумки, Ріке просто не розуміє суті проблеми. Як і всі німці в усі часи. Відкрили б вони Гротсвіту раніше, можливо, і нацизму б не було! Ріке висловлює Гельмутові своє невдоволення, називає його провокатором без портфеля і сердито залишає їх з Оленою вдвох — чи говорити про Гротсвіту, чи вилловлювати київських берегинь з усіх часових потоків, чи просто розійтися по різних кімнатах. Олена ловить момент і хоче дізнатися більше про Гельмутові плани. А вони дуже прості. Гротсвіта тепер як ніколи на часі. Звичайно, її діалоги — це ще не зовсім драма у сучасному розумінні, але він, здається, вже додумався, як модернізувати подачу тексту. Гротсвіта якраз і є найпослідовнішою феміністкою. Головні герої її драм — жін-

¹ Целтес Конрад (1459—1508) — німецький письменник-гуманіст. У 1487 році першим у Німеччині був увінчаний лавровим вінком. — *Прим. ред.*

ки, причому жінки небуденні, з високими пориваннями душі, невтомні у своїх намірах облагороджувати світ, а значить передусім чоловіків. Узагалі театр може бути на двох акторів: головна героїня, сповнена душевної величі та краси, та об'єкт її виховання — якийсь варвар, поганський завоювник, грубий чужинець, котрого, наражаючись на найнесподіваніші небезпеки, іноді на видиму смерть (має ж бути напруга та динаміка!), вона все одно успішно підіймає з трясовини земної юдолі, душевного запустіння, гріха. Акторку він уже має. Це Анна, скрипалька, котру Олена бачила на його лекції. І котра, як здалося Олені, в Гельмута закохана. Що ж, Ріке може сильно не витрачатися на театр Гротсвіти, він може виявитися проектом, що приносить дивіденди без затрат.

У ролі об'єкта перевиховання, зрештою, може постати сам Гельмут. Приклад насправді дуже неперекокливий. Який з нього *infant terrible*? Чиста тобі золота дитина. Ні, на акторові заощадити не вдасться. Тут би мав успіх Роман, але сучасні нувориші-бізнесмени в актори не наймаються. Олена просить Гельмута позичити їй на якийсь час тексти Гротсвіти. Нічого, що вони видрукувані готичним шрифтом, вона готичний шрифт розбирає.

Однак читання виявилось надто важким. Уже на третій сторінці Олена заснула неспокійним сном...

Натомлені, плутані думки губляться в густому тумані, що його навиває сон, а з-за обр'ю впливає високий, освітлений потужними прожекторами поміст: театр Гротсвіти. На помості величаво звела руки до неба Друзіяна-Анна і голосом скрипки прокладає всім заблуканим душам шлях у вищі емпіреї, шлях до оновленого життя. Язичник Каллімах закохано дивиться на неї, він готовий навернутися на християнство, готовий невтомно йти дорогою світла, доки любий голос скрипки лунає над темним, важким світом. Із-під помосту виповзає гадюка і кусає Друзіяну. Каллімах у відчаї, лише негідник Фортунат заливається сатанинським реготом. Він повертає обличчя до публіки, мов когось шукає. В Олені завмирає серце: він шукає її. Вона опускає голову, розуміючи, що їй треба тікати, але все її тіло безнадійно скуте. А Фортунат її вже знайшов. Він дивиться тільки на неї, говорить тільки до неї. І Олена чує голос Романа, бачить очі Романа, що ллють на неї крижану воду.

— Зараз змія вкусить Каллімаха, а потім мене. Затим прийде апостол і всіх нас оживить. Це щоб були чудеса. Без чудес ніхто ні у що не повірить. Як добре, що вас багато і вам так легко морочити голову. Як добре, що ви вірите в рай, а тому згодні жити в пеклі. А ми знаємо, що рай є лише на землі і лише для небагатьох — для вовків та пастухів. Усі розмови про високі матерії — то мічені карти, що ми по них пізнаємо, хто затіває гру: професійний гравець чи аматор. Треба, щоб грали ті й ті. Без аматорів гра перестане бути достовірною, а глядач має вірити! Ось ти маєш вірити, що ця гадюка кусає мене насправді!

Мабуть, Олена кричить надто голосно, бо прокидається від стуку в двері. З великим зусиллям вона дотягується до дверної клямки та поволі повертається до тям. Справді ж бо: вона в будинку Гельмута. Олена дуже вдячна господареві за турботу. Їй так прикро. Просто приснився неприємний сон, важкі спогади з дитинства. Гельмут гладить її по голові, мов малу дитину, втішає, цілує, вони мов провалюються у якесь безхмарне щасливе забуття, а вранці Гельмут пропонує розвіятися, проїхатися на південь, відвідати найстаріші монастирі: це заспокоює. Почати можна з маленького острівця Райхенау, що на Боденському озері. Так, це Швейцарія, але дістатися туди можна всього за кілька годин.

На острові й досі вцілів монастирський горід, де ченці плекали цілющі трави та квіти ще з початку дев'ятого століття. Гельмут читає напам'ять у власному перекладі сучасною німецькою мовою вірші поета-ченця Валягфріда Страбона. Олену вражає поезія про цілющі властивості лілії. Оце і є чудеса, в які не можна не повірити, думає вона. Трави і квіти, збережені вищою силою людської любові та людського духу. Вони пробилися крізь каміння тисячоліть, не загинули під чоботом варвара, грабіжника, мародера. Квіти, що збереглися на монастирській грядці і на сторінках манускрипту в бібліотеці бенедиктинського монастиря. Олені на очі набігають сльози. Вона згадує інші квіти, інший рукотворний острівець людського духу, що загубився посеред половецького степу. Згадує про шкільні твори, котрі вона поклала на дно свого дорожнього рюкзака, та так і не знайшла часу їх прочитати. Яке слово не розсиплеться в порох? Слово мовлене чи слово написане? Чи лише помислене? Будь-яке? Пробуджене людським духом,

воно вже збулося і пребуде довіку. Інша річ — коли і кому воно відкриється; від кого і наскільки буде приховане.

Олені завжди здавалося, що культурний шар скрізь у світі такий крихкий і непевний. Чобіт варвара розтоптує за мить те, що створювалося віками. А що не знищив варвар, те роз'їдять мізми цивілізації. За душею в людини не лишиться нічого, крім електронної адреси та сторінки в соціальній мережі. І що можуть змінити на цій великій глобальній війні маленькі спонтанні партизанські загони, хай і з театром Гротсвіти в авангарді?! І все ж монастирський горбд на маленькому острові перевернув Оленин світ. Десь глибоко в душі ворухнулося давно забуте дитяче бажання вчитися. Олені хочеться вірити, що для неї ще не пізно вчитися в якомусь старому німецькому університеті. Вивчати давню європейську літературу. Перегорнути сторінки назад, до часів мандрівки народів, до перших ірландських монастирів, до фантастичних островів мрій тих давніх поетів. Треба лише заробити грошей. Така «дрібничка», вічний камінь спотикання усіх мандрівників з порожніми кишнями...

Увечері, вже в «своїй» кімнаті, Олена виймає учнівські твори і вагається, з якого почати. Вирішує почати з твору про Ігоря. Вона чомусь наперед упевнена, що твір про Ігоря писав хлопець, якийсь учень старших класів. Цікаво, в які роки це було? В 50-і — роки повоєнного облаштування; в 60-і — роки «відлиги», чи в першій половині 70-х — років застою? Не пізніше, якщо твір писався до Олениного народження. Мабуть, початок у Тетяни Микитівни десь загубився, бо не міг же учнівський твір в такі врегульовані часи не мати якогось ідейного вступу, а ось так починатися з випадкової фрази:

«...Здається, князя навіть не стережуть».

На цьому читання обривається, бо заходить Гельмут, і вони знову не можуть розлучитися до самого ранку...

Зі своєї поїздки повернулася Ріке. Поїздка, очевидно, була ділова і не без вигоди. Ріке в доброму гуморі, жартує, пропонує Гельмутові знайомих мусульман на роль іновірців у театр Гротсвіти. Гельмут перехоплює ініціативу і запрошує обох жінок завтра на прийом, що його традиційно влаштовує муніципалітет із метою розвитку інтеркультурних зв'язків. Ріке із задоволенням погоджується, тим паче що вона очікує зустріти там багатьох своїх

знайомих із різних куточків світу. Це так зручно! Ріке прискіпливо оглядає Олену і заявляє, що завтра вона повинна обов'язково бути в зеленому. Це буде щось неймовірне: золоте розпущене волосся *а-ля Лорелай*, золоті черевики і пишна зелена сукня, котру в свої юні роки з таким шиком носила вона — Ріке. А Гельмут буде в світлому костюмі. На таку пару всі оглядатимуться. Хіба їм важко зробити цю маленьку послугу ради неї? Ні, звичайно, не важко. Добрий гумор Ріке чогось та й вартий.

Ріке мала рацію: на велелюдному прийомі в муніципалітеті на Гельмута з його золотоволосою спутницею таки справді оглядаються майже всі. Ріке з цього щиро радіє, адже вони в центрі уваги. Її розумному братикові така увага тільки на користь. Їй також. А вже Олена до неба має стрибати, що їй так пощастило, бо хіба могла вона й подумати — ось так раптом зустріти в одному місці стількох успішних, багатих, талановитих людей?!

Та раптом в Олені земля вислизає з-під ніг. Прямо на них не йдуть, а несуться в якомусь сатанинському герці Роман із Христиною. В Романових очах радість і насмішка, в Христининих — здивування і злість. Христина не має наміру веселитися на іменинах Попелюшки, вона відходить із Ріке вбік і щось стурбовано обговорює, плутаючись у своїх запасах англійської мови, але по допомогу ні до кого звертатися не хоче. Олена не сумнівається, що там вирішується її доля на найближче майбутнє, очевидно, її служба в ролі бодігарда підійшла до успішного завершення, що ж, усе на світі рано чи пізно закінчується.

Роман прискіпливо оглядає їх із Гельмутом, перепрошує Олену, відводить Гельмута вбік, а Олена лишається одна, така собі Лорелай без неприступної скелі, без золотого гребінця з непогамованою тривоною в душі.

Вона, мов сновида, йде вздовж стін, удаючи, що милується чудовими фотографіями, час від часу зупиняючись, щоб її увага здавалася природною й мотивованою. Вона ні крапельки не сумнівається, що дуже скоро їй доведеться лаштуватися в дорогу, важко лише вгадати, у якій формі їй буде заявлено оце однозначне: «Забирайся геть!». А що думає про все це Гельмут? Про *це* він ще й не здогадується. Він і далі дивиться на неї теплим, замріяним поглядом, мов боїться щось сполохати, бо слово мовлене часом відлякує мрію, мов птаха з гілки.

Ріке й справді нагадує Олені про від'їзд, правда, ввічливо, навіть привітно, але наполегливо і однозначно. На недоперекладені тексти відводить тиждень. У принципі все складається чудово. Допитуватися в Ріке про причини такого раптового рішення Олена не буде, та й хто признається: комерційна таємниця. Очевидно, так забажала Христина, повертала собі свого бодігарда назад. Цілком логічно. Олена подумала, що між Ріке та Христиною давні непорушні домовленості, що грають вони в серйозні ігри і така дрібниця, як її незначна особа, на заваді не стане. А ще Олена подумала про ту безодню відмінностей, що розділяє цих двох жінок. Це відмінності різного порядку, та всі вони неподоланні. Вся річ у загальній атмосфері, в котрій формується людина. На Ріке, незважаючи на її американські вихватки, вишколений прагматизм, потуги цинізму, здалека помітна сургучева печать бюргерського німецького виховання, витончений смак, природна культура, солідність традиції. Вона бере родзинки для своїх культурних бізнес-пирогів із рук Гельмута не тому, що з рук брата їх легше перехопити, а тому, що вони справжні. Не були б вони такими, вона б шукала справжніх в інших руках. Христина ж обвішана іншими печатями, що аж деренчать при кожному її рухові. Печаті постсовкового нувориша, агресивного, захланного, нетерплячого. Такі не шукають своїх Гельмутів, авторитетних, відомих, з котрими доведеться ділитися чи славою, чи іншими набутками. Їм треба все гребти під себе, все і відразу. Підсвідомо вони травмовані передчуттям нетривалості дарів фортуни, котрих вони не заслужили. Їх більше влаштовують ось такі небезталанні, але нікому не відомі Олени, в котрих усі їхні іграшки можна легко вибити з рук і без проблем привласнити. Цим нуворишам чомусь хочеться самим бути співаками, поетами, художниками. Мабуть, чогось їм недодали в дитинстві...

Олена спокійно, навіть співчутливо зустрічає нищівно-крижаний погляд Христини: ти можеш багато, але не все. Є скарби, яких не здатний відібрати в людини жоден мародер. Христина сердито відвертається, на її губах професійна, відтренована, зневажлива усмішка примхливої знудженої красуні. Хай так. Власне, явної небезпеки для душевного спокою Олена в Христині не бачить. Небезпека в Романові. Що ж він наплів Гельмутові, що той поглянув на Олену стривожено, ніби з якоюсь образою, мов

у душу йому застромили отруйну стрілу, котру він і витягти вагається, і жити з нею йому несила? Олена готова до відвертості, але чи готовий до неї Гельмут? Очевидно, ні. Він увічливий, гостинний і насторожений. На відміну від Романа, котрий аж сяє від радості.

З дозволу Гельмута Роман запрошує Олену на танець. Не буде ж вона по-колгоспному впіратися рогами в свою неіснуючу образу та чудити світських, добре вихованих людей? Якраз буде. Олена бере Гельмута за руку і просить його вислухати її наодинці, бо Роман її колишній недоброзичливий роботодавець, котрому більше личить роль середньовічного пірата, аніж сучасного цивілізованого культуртрегера. Вона більше не працює в нього і вільна чинити так, як сама того хоче. Роман здивовано зводить брови: оце так несподіванка! Невже Олена так закохалася в цього ніякого німця, що стала спроможна на ось такий їй невластивий і до того ж небезпечний спротив? Чи на все це є інші причини? Гнів на нього, зрадливого та непостійного? Ані те, ані інше його не влаштовує. Романові очі темнішають, у них лють і погроза помсти, але Олена спокійна. Тепер Гельмут бачить, що вона від Романа не залежить. Що вона відкрита і відверта. А все інше — справа часу та обставин. Але Роман також не бажає відступатися, він не звик, щоб останню крапку ставив хтось слабший за нього. Роман бере Гельмута за другу руку, ніби вони втрюх — діти, котрих вихователька поставила в коло. Роман усміхається багатозначно, вибачливо, на рівні слів це звучить приблизно так: на жінок ніколи не варто ображатися, жінки самі не завжди здатні усвідомити, що їм на користь, а що ні. Принаймні такі гарненькі жінки, як Олена...

6.

Гельмут хоче подовжити Оленину візу, але Ріке наполягає, щоб усе лишалося так, як воно вже склалося. Олена з нею згодна. Життя триває, зустрітися можна будь-де і будь-коли, якщо на те буде взаємне бажання. Вона безкінечно вдячна Гельмутові за Гротсвіту і за монастирський город, це буде її бурштинова мить, в котрій вона черпатиме відраду в скрутні моменти життя. Якщо Гельмутові будуть потрібні її послуги перекладача — то на це є інтернет, вона завжди готова відгукнутися.

Назад Олена їде поїздом через Прагу. Їй давно хотілося проїхати якщо не через усю Європу, то бодай хоч через якусь її частину поїздом, дивитися за вікно вранці, вдень і ввечері. Мати безмір часу для спогадів, мрій, роздумів. Олена заглядає в ноутбук, гортає оголошення і напрочуд швидко знаходить собі ймовірно місце роботи — перекладачем в інституті медичних приладів. Навіть вдалося домовитися про день і час співбесіди. Олена чомусь упевнена, що з цим місцем роботи їй поталанить. А ще в неї будуть довгі спокійні вечори для читання старих текстів, у які вона вчитуватиметься, вживатиметься, щось пробуватиме перекладати...

За вікном пролітають карпатські смереки, на столі в Олени учнівський твір:

...Здається, князя навіть не стережуть. Здається, що ці два-дцять сторожів, що їх приставили на його душу, просто тішаються з рідкісної нагоди стерегти птаха, якому вицент потрощено крила. Чудно й дивно таке бачити: дибуляє він, уже й не крилатий невдаха, на непевних ногах, не навчений ходити, припадаючи час від часу на коліна, мов б'ючи поклони Господу. Прости мені, Боже, гріхи. Гріхи є і в птаха, а вже в людини їх видимо-невидимо, міряно-неміряно. Про гріхи думає руський князь, сидючи на ще теплому після спекотного дня камені. А ще про промисел Божий.

Коли сонце стояло як місяць, то це був знак усім, хто бачив те страшне знамення. Коли на щось дивляться різні очі, то й бачать вони різне. На половецькому боці завили вовки. Високо знялося те уроче вовче виття, наповнюючи душі кочовиків дивною мішаниною страху та радості. А русичі жажнулися. Загуло, завирувало навколо князя людське море. Чийсь голос відлунням перегукнувся з його власним: не наш час, не на добро все це. А чий же це тоді час? На все воля Божа, а не гординя людська. Ось він, Божий гнів, пронизав його, Ігореву, шуйцю, висить вона мертвим каменем, нагадуючи про все те зло, що він його вилив у світ Божий. Ніколи не замислювався князь над тим, що і його колись не омине Суд Господній. Може, перебігала серед усіляких думок і така, та не затримувалася надовше. Десь він є, той Страшний Суд, мов хистке видіння. Десь є, а так ніби його й немає. Не думав він, гордий князь, що той суд чигає на людину щомиті, настагає її, коли вона най-

менше на нього чекає. Що перед тим судом ніхто не гарцюватиме на коні, усі спішатимуться, усі падуть ниць. Чим вище хто занесеться, тим нижче впаде...

І от затремтіла князева душа, мов тополиний листок на вітрі. І побігли перед його очима усі, кого він устиг образити, поранити, вбити. А попереду — матері з дітьми із міста Глібова, що поблизу Переяслава. Ось тут розлучив він брата з братом, а сестру з сестрою. Не ординцям заподіяв він ці люті, немилосердні рани, а душам християнським. Ось і воздав Господь за всі беззаконня його. Не відав він раніше цієї пекельної муки — муки каяття. Не страшно мчати попереду раті на найлютішого ворога. Не страшно бачити хмару стріл, що їх неблаганний вітер бойовища несе прямо на твої груди. Страшно опинитися голою душею проти власного сумління і відчувати всю свою неміч, бо нічого вже ти не вдієш проти того, що сталося, нічого не зміниш, нічого не виправиш. Тієї миті вже не повернути, її нема. Не повернеш дітей до матерів, жон до мужів, не змиєш нічим слідів осквернення. Хіба що заповниш свій новий день новим брязкотом зброї, стуком копит, криками перемоги чи болю. І так кожен день, доки сам упадеш під копита свого або чужого коня.

Ось вона, розплата за діяння його. Не треба було давати волю власному гніву, коли трубили труби новгородські. Хай би йшов Володимир Глібович, князь Переяславський, попереду всього війська. Хай би першим хапав дівок половецьких, паволоки та оксамити. Зате не кривдив би сіверських людей, відоміючись Ігореві за образу. Ось воно: око за око, зуб за зуб. Ось він — розмотаний клубок взаємних образ. Володимир відомстився Ігореві, Ігор — Володимирові. А насамкінець торжествує Кончак...

І нижуться в перлове намисто гіркі та солоні сльози прекрасної Ольги Глібовни, дружини Всеволода, сестри Володимира Глібовича, князя Переяславського. Вдивляються прекрасні очі в ті дивні перла, вичитуючи з них то долю брата, то долю мужа. І щомиті прибуває гіркота, граниться нещадна сіль...

Господь послав знамення, треба було змиритися, треба було відступитися. Діждатися іншого часу, інших знаків Божої ласки чи Божого гніву. Та не вільно було йому, князеві, так чинити, адже то ганьба — відступити, навіть не спробувавши застромити списа у вороже серце. Кара була уготована йому, як би він не вчи-

нив. Невблаганна кара Господня. Вороги... Які вони — його вороги, коли найпекельніший ворог собі — він сам?

Щось зашаруділо поза кущами. Почулося легке кахикання. То Данько, син тисяцького, подає йому знак. Ось хто вірно та невідступно стереже його. Не зі страху і не за наказом. Піди довідайся, з якої причини. Де коріння людських помислів та вчинків, внизу чи вгорі, та ще коли оті низ і гора обертом ідуть у спантеличеній людській уяві?

Ігор зводиться з каменя і подається вперед. Мов з-під землі виростає перед ним Кончак, його невідчепний друг-ворог, його люб'язний сват, власне, його рятівник. Бо хто знає, що б трапилося з князем у першу мить полону після тяжкого поранення. Аж зубами заскреготів Чилбук, котрому дістався Ігор після поділу здобичі, але перечити Кончакові не посмів. Затаївся, сподіваючися діждатися іншого часу, іншої нагоди.

Кругле обличчя Кончака можна порівняти з місяцем. Тим місяцем, котрий закрив сонце тоді, в ту пекельну для русичів мить, що так моторошно вирішила князеву долю. Можна його порівняти і з цим місяцем, що вже викотився на вечірнє небо і простилає свої доріжки по камінню, кінських гривах та хвилях сухої ковили, що горнеться степом і губиться в небесних просторах десь далеко за обрієм.

Кончакові не треба усміхатися, щоб здаватися усміхненим. Як і місяцеві. Сяє, радіє, сіє навкруг тривогу та непевність. Хіба він буває веселим, цей всемогутній повелитель половецького моря, що від змаху його руки здіймаються навсібіч хвилі нерукотворних морів? Чи то горнеться людська сила, чи то збурюються до неба кінські гриви, чи стеляться під копита розплетені коси степової ковили?

Сьогодні вже друга ніч як місяць у повні. І вдруге з'являється перед князем ось так несподівано Кончак. З'являється водночас зі своїм небесним родичем. Він увесь — турбота і привітність, а князеві від цього ще незатишніше, іще марудніше на душі. Бо як можна вірити в щирість місяцевого променя, як то сама непевність, пастка, примара?..

Кончак обнімає дорогого гостя-полоняника і веде його до свого шатра. Там немає нікого. Ні з ким не хоче ділити Кончак свою здобич, свого друга і свата. Душа в душу хоче поговорити з ним,

щоб жодні вуха не почули їхніх перемовин. Лише вірний, премудрий кінь стоїть біля входу, мов почесна варта. У його бездонному бкові застигає все, що бігає, літає, повзає чи стрибає здалік чи поблизу шатра. Усі ці мінливі картини застигають, опускаються на дно ока-люстра. З часом їх заступають нові. Та ніщо не щезає. Господар усе те перегадом якоїсь темної глупої ночі уважно перегляне, вдивляючись в око-талісман. Усе те всотає його невситима, неспокійна душа, відкинувши геть випадкове та несуттєве.

Ігор затримується біля входу. Кінь ірже привітно, навіть копитом притопує, запрошуючи до шатра, де чийсь невидимі руки приготували розкішну учту. Тут найдки і напої з усіх країв, на всі смаки та уподобання. Кончак наливає кумису собі та гостеві. Надпиває з Ігорового келиха, щоб гість, бува, не запідозрив чогось злого. Не має злих намірів господар і ніколи не мав, а з кумису починає пригощання зумисне, бо цей напій — то єдина живодайна сила для того, хто хоче повелівати степом, гортати обрії, мов священні книги, для того, кого ніколи не розтопче кінське копито.

Дивно звучать руські слова з Кончакових уст. Дивне все сказане, а ще дивніше невисловлене. На Русі так не говорять. На Русі говорять, щоб озвучити сокровенне, посвятити іншого в свої замисли, не лишити поміж душами чогось непевного. А Кончак мов загадки загадує і сам сміється з того, що розгадок може бути сто, а може не бути жодної. До чого була його мова про вовка, з яким начебто побратався? Дивні жарини блимали в половецьких очах. То були вовчі очі. Якою тугою переймався голос під час розповіді! Не лишалося й крихти сумніву, що так воно й було. Що підняла колись малого половецького хлопця невідома туга і повела місячної ночі далеко в степ. Ішов він чи по білій ковилі, чи по місячному промінні. Ішов і ніг під собою не відчував. А назустріч йому на стрічній хвилі нісся вовк. Великий-великий, мов насувалася гора. І не можна було відступитися, кудись заховатися, десь пересидіти. Лише відкриті обійми, оголені груди, погляд очі в очі. Хто кого обійме міцніше? Хто переможе? Густо перемішалася кров його і вовча. Навіки змішалася. Не розчинить вже того терпкого сплаву ані час, ані дощ, ані людська сльоза. До останнього нащадка все буде так, бо вже трапилося. Немає вірнішого побратима, аніж вовк. Ігорів погляд заблукав поміж перелітних жарин вовчих очей. З якого вогнища вони вилітають, чому не гаснуть? А Кончак

уже хитро примружився, щілини його очей вузькі-вузькі, ніхто не протиснеться в глибину, ніхто не вибереться назовні. Ігореві невтямки, чи то кочівник так усміхається, чи просто бере на глум його, невдаху-недоріку?!

А господар не вгаває:

— Годі, свате, старим сумувати, коли малим весело. А малим і справді весело та радісно. Діти наші вже за всіма законами поєднані. Сьогодні й твій піп повинчав їх. Тож невістка твоя вже охрещена, ще ім'я їй нове дали — Свобода. Таке гарне, кругле ім'я. Крутить вона його і так, і сьак, — зусібчч принадне, як місяць у небі. Я й сам вже не раз задумувався, чи не прийняти й собі християнства? Чи не охрестити свою орду? Віра вигідна, диявольська гра в пастухів та овець. З мене пастух справний. Вовк-пастух. Таким я задуманий. А от ким? Це я ще не вирішив. Мабуть, таки охрещуся. Будемо жити з тобою як брат із братом. Так і має бути. Діди наші браталися, не раз гуртом виступали проти знахабнілих князів київських та чернігівських. Побратаймося й ми, і сила наша стане неміряна.

Кончак звівся на ноги, розправив плечі, випнув уперед великого круглого живота, мов накотився на гостя, от-от повалить. Ігор і собі встав, хотів подякувати за пригощання, та щось його зупинило. За що йому дякувати? За ганьбу? За золоту клітку? За хитромудру мову, що, мов сіль, обвила душу? За те, що Кончак так нахабно нагадав про злополучне братання діда Олега з кочовиками на шкоду Русі? За сатанинське вміння натягати на очі полуду, щоб людина вже не змогла розрізнити, де свої, а де чужі? За те, що ось він, руський князь, стоїть посеред цього химерного шатра принижений і розчавлений, шуйця його висить каменем, а на душі камінь іще більший...

...Ніч принесла не сон, а морок. Замість полегшення на груди навалилися тягар і тривога. Звідкись долинув жалібний дитячий плач. Ігор оглянувся і побачив брата свого Всеволода. Тільки не такого, яким запам'ятав його востаннє, коли той ішов уздовж озера, змитаючи ординські полчища одним змахом свого меча. Ігор узрів маленького хлопчика Всеволода, котрий біг щодуху до нього, улюбленого старшого брата, рятівника і захисника. Малий так квапився, що не помітив корча на стежині, перечепився через нього і впав з усієї сили, боляче забившись. Скрутився калачиком і не

хотів вставати. Стара нянька схилилася над ним. Ігор думав, що вона візьме малого на руки, але та й не думала цього робити. Спершу дивилася мовчки, як малий Всеволод розмазував кулачком сльози та тихенько скімлив, боячись поворухнутись. Потім стара почала щось тихо промовляти. Ігор гадав, що то якесь замовляння від болю, й собі почав прислухатися, а прислухавшись, задумався. Стара говорила з малим, ніби з дорослим. І говорила про дивні речі.

— Ось дивись, — казала вона, — біля тебе дві тіні.

Малий оглянувся і перестав скімлити, ніби справді побачив щось таке, чого Ігореві очі не вловлювали.

— Позаду — темна тінь, а попереду — світла. Ніколи не оглядайся на темну, що б вона там тобі не нашіптувала, як би не заманювала тебе в свої пастки. З тих пасток часом повіває таким затишком, такою втіхою. Та ще як людині непереливки і сили не стає звестися. А в темної тіні не руки — крила, а на них пір'їни з солодкого мороку. Огорнуть тебе — і запаморочиться тобі в голові. І тоді здається людині, що оце і є рятунок, що варто лише схилитися, скрутитися в клубочок під оцим м'яким і теплим крилом, і більше нічого не треба. Ніяких зусиль, ніяких змагань. Чи воно справді м'яке та тепле? — допитувалася стара в малого.

Хлопчик безпорадно затулившись долоньками очі і ніби зачарований потягнувся до чогось такого, що для Ігоря лишалося невидимим. Ігор тільки якимось незрозумілим чуттям угадував небезпеку, окреслити яку не міг і від того ставало моторошно. А стара раптом вхопила Всеволода обома руками і підняла високо над головою:

— Дивися вперед! — наказала вона йому і бережно опустила хлопчика на землю. — Бачиш її? — запитала тихо, ніби з острахом.

— Бачу, — відгукнувся малий, ніби здалека, з іншого світу.

— Вона біліша за білий світ, легша за пух кульбабки влітку, прудкіша за степовий вітер. Варто лише викликати її — і вона вже перед тобою. Це і є твоя доля. Не покличеш її, то й не відгукнеться. Не те що та, котра позаду. Та невідчепна і невідступна. Не встигнеш оглянутися в скруті, а вона вже й підняла своє крило і накрила тебе з головою. Ось така вона, твоя недоля.

Тепер ти бачив їх обох. Ось так вони й підуть разом з тобою по життєвій дорозі: одна попереду — спробуй наздогнати; друга

позаду — спробуй відчепитися. Їм байдуже, чи ти князь, чи смерд, розумний чи дурень. У них своя планида, вони приставлені до людини навіки. Можна їсти колючий сухар, запиваючи його водою, і радіти білому дню. А можна потопати в розкошах, смакувати ласощі і задихатися під липким, гнітючим крилом недолі. Ось тепер ти знаєш усе про долю і недолю...

Стара взяла малого Всеволода на руки і понесла його кудись далеко за обрій, а звідти на князя вихором неслася згряя вовків. Велика темна вовчиця вчепилася князеві в ліву руку і різко смикнула її. Від болю князь голосно крикнув і прокинувся. Зліва й справді хтось сидів біля нього. Раптом мов блискавка пронизала все князеве тіло від маківки до п'ят. Блискавка і морок, біль і полегшення. Князь спробував іще раз розтулити повіки, але ява здавалася примарнішою, ніж сон: Данькова коханка, жінка половецького воєводи, сиділа біля нього навпочіпки, а її пальці, мов дрібні миші, прудко-прудко перебігали від плеча до ліктя і знову вгору-вниз. Ігор затих, міцніше стулив повіки, щоб додивитися цей дивний сон до кінця. Він ніби кудись провалився, мов удихнув свіжого повітря після весняної грози, впав весняного дня на м'яку траву...

Коли князь уранці звівся на ноги і хотів за звичкою поправити мертво шуйцю, то очам своїм не повірив: рука була жива. Ще трохи важкувата, пальці товщі, аніж раніше, але вони ворушилися і з кожним порухом ставали теплішими і вправнішими.

Данько радісно привітав князя і, щоб ніхто не заважав, кивнув головою у бік яру, мовляв, маю щось сказати віч-на-віч. Та князь владно зупинив хлопця помахом руки. Князь і в полоні князь. Посніх та суетність йому не до лиця. Поглядом прикував Данька до місця, поглядом наказав йому: викладай усі помисли свої, усі прохання та побажання, усе викладай ось тут перед княжі очі, а там уже князева воля суд судити, ряд рядити. Данько лише кліпає очима та розводить руками, мовляв, і коні мають вуха. Тоді Ігор відходить мовби оглянути кінську збрую, а Данько примовляє йому під руку, шепоче, задихаючись від хвилювання, що половці повертаються з багатою здобиччю з руської землі, а повертаючись, погрожують забити тут князя Ігоря, щоб і духу його більше не було на цій землі, щоб і помислити не міг про помсту. Не втеча є неславою для князя в такому разі, неслава тепер — це сидіти і ждати сподіваної смерті від руки супостата. Тікати треба не-

гайно, прямо сьогодні, цієї ночі. Гаяти час не випадає. Та й чоловік є такий, що за ним князь буде як у Бога за пазухою. Наполовину половець, наполовину русич. Овлуром звати. Яка тому чоловікові вигода тікати з князем? Чужу вигоду простим оком не видно. Може, є якась вигода, може, ніякої немає. Що? Не буває ніякої вигоди? Князеві видніше. Але є речі очевидні, ось як нагальність князевої втечі...

Гарзд, будь що буде. Ігор готовий до втечі. Але є тут ще й інші руські люди. І там, біля Каяли, була змога тікати комонним, та не міг князь лишити чорних людей на погибель, врятувавшись самому. То як зможе тепер? А що зможе він тут, сидючи, мов крячка, на каяльському камені?! Ні, втечу справді відкладати не можна. Ще одне муляє князеві — святий отець, що його викликав сюди, не сподіваючись скоро визволитися з неволі. Але надто швидко, на диво швидко прибув святий отець у це половецьке коцієве царство. Рідко знаходить час для князя. Данькова крива усмішка приховує якусь мульку правду, що про неї князь і не здогадується. Але що тут приховувати, про що здогадуватися? Охрестив святий отець Кончаківну, може, й самого Кончака вже охрестив, яка в цьому біда? Біда, звісно, не в цьому. Вона в чомусь іншому, про що князь і думати не хоче. З добрими намірами не криються. То які тоді наміри в святого отця? Яку церкву хоче він зміцнювати, чиєю вірою переймається? Князь глибоко задумується, а Данько боїться й поворухнутися. Довго стоять вони ось так, тримаючи в руках кінську збрую, аж доки князь зводить на хлопця важкий, проникливий погляд: увечері приготуй учту, хай усі веселяться, щоб і душі тверезої не було. Щоб ніхто і запідозрити нічого не міг. І хай Овлур чекає на мене з конем біля Дінця...

Насправді Ігор хотів би лишитися ще бодай на одну ніч. Князь хотів би лише одного — перевірити, чи сон, чи ява — ота солодка млість, оте очищення тіла від недуги, оте глибоке, цілюще забуття, оті поцілунки сонної степової трави, оті хвилі ковили, що насувають на груди. Чи й справді такі відуці жінки половецькі у зціленні тіла і духу? Чи й справді буває така мить, що за неї не жаль віддати ціле життя? І мить та — сон-мара, ніхто не знає, була вона насправді чи лише примарилася...

Дурниці все це. Князева воля міцна і непохитна, мов каяльський камінь. Сьогодні він вирветься з вовчих пазурів Кончака, як

би там не було. Віддасться на волю Овлура. Сьогодні закінчиться його ганебний полон...

Князь згадує про свій сон. Наївна баєчка старої няньки прозвучала в урочу мить. Є в людському житті час, коли людина вільна вибрати поміж ними двома — долею і недолею. Хіба в притомної людини може бути сумнів, що вибрати?! Трепет перебігає кожною клітиною княжого тіла, і от Ігор уже летить подумки птахом через степ, повзе полозом по прибережному піску, гойдається білим гоголем на дінцевих хвилях. Перед ним хитається висока — від землі до неба — світла тінь. Вона підіймає його на своїх крилах. Він уже вирвався з полону. Хай скрегочуть зубами Гзак з Кончаком, виють вовками, каркають воронами, вже їм його не наздогнати...

...Олена шукає продовження, але його немає. Може, чогось бракує в учнівському зошиті? Ні, жодного аркуша не вирвано, зошит напрочуд акуратний, навіть чорнило майже не вицвіло з часом. Олена хоче уявити автора-школяра і не може. Перед її очима щоразу з'являється висока, велична постать старої вчительки, вчувається її голос. Що ж, так буває, що учень говорить голосом вчителя, думає Олена. А ще вона думає про авторство. Автор має бути при якомусь дворі, тоді, крім його твору, має шанс зберегтися і його ім'я. Так було завжди, мабуть, і сьогодні суть цього механізму не змінилася, змінилися лише якісь технічні прийоми. Чи має значення те ім'я і для кого має? Мабуть, має. Бо відсутність імені означає або анонімність, або якесь сирітство. І те, й інше лишає нашу душу в мінусі, а душа потребує плюсів. Про автора хочеться знати більше, про нього вільно чи невольно зацікавлений читач творить свій власний міф, і в цьому є прояв вищої креативності...

Олена дивиться у вікно. Починає сутеніти. Електричне світло здається чимось різким і агресивним. Олена відсмикує руку від вимикача, ніби вчасно зупиняючи якусь непотрібну дію, що може зіпсувати найкоштовнішу в світі річ — душевну атмосферу, тихий настрій. За вікном стеляться волинські луки, оперезані тонким вечірнім серпанком. Ось він ніби густішає і горнеться широкими хвилями. Олена пильно вдивляється за обрій, де поволі увиразнюється хистка, але все густіша тінь коня і вершника. Здається, хтось зітхнув за її спиною. Олена знає, що там немає нікого, але

чийсь голос тихо вимовляє заповітне ім'я: «Овлур». Якась дивна містифікація, як тоді, коли вони поверталися з Тетяною Микитівною каяльськими схилами, вийшовши пізнім вечором з ізюмської електрички...

В Олени пропало бажання вгадувати автора учнівського твору про князя Ігоря: яким він був, у який час писав свій твір, які ідеї висував на передній план, а які ховав у підтексті. А ще менше їй тепер хотілося читати інший твір. Вона ніби з якимось страхом відсунула його на край столу, а потім рішуче заховала на дно валізи. Вона не готова думати про Овлура, про ті загадки, що їх загадала їй стара, надто мудра вчителька, котра змогла з часом так випрозорити власне життя, так скласти нерозв'язні проблеми, що вони мирно вляглися поряд, мов каяльські камені на схилі вже не існуючої ріки...

Олена з боєм відчула свою малість і непевність своїх намірів та вчинків. Чи з кожного полону варто тікати? Олена згадує поцілунки Гельмута: ніби до її щік торкнулася пелюстка сон-трави. Нереально ніжно, такої ніжності в дійсності не буває. Таке може лише наснитися. Олена хоче здатися в полон сну, хай насниться їй квіткава грядка біля монастиря на далекому Боденському озері...

Але сниться Олені не квіткава грядка, а якась невідома школа з неймовірно тісними приміщеннями. Низька стеля налягає на голову, дверей у стіні немає, може, тебе випустять, коли виконаєш завдання. Олена пише твір про втечу. Чию, звідки, вона не може собі увиразнити. Вона так квапиться, що забуває твір підписати. Вчителька не забирає, а силоміць видирає аркуші з рук Олени і хижо сміється. Якби вона хоча б щось сказала, Олена б упізнала її по голосу, але дивна вчителька мовчить. Це не Тетяна Микитівна. Тоді хто? Вчителька виходить із класу, залишивши після себе запаморочливий запах різких парфумів. Стіни зсуваються все ближче, Олена задихається, вона розуміє, що вибратися їй звідси не вдасться, що Христина — а то була вона! — поставила на всі стіни сургучеві печаті. Олена безвільно кладе голову на стіл і починає молитися. Стіни потихеньку відступають, знизу підіймається туман, вона пливе по ньому і допливає до Дінця. Як добре, що вона так близько від рідних місць. Тепер Олена засинає по-справжньому міцно і глибоко і так спить до ранку. Без снів та марень.

...Співбесіда виявилася чистою формальністю. Говорив з Оленою не директор, а його секретарка, літня втомлена жінка з очима, побитими міллю життєвих розчарувань. Власне, говорила вона мало, потім простягла пошукувачці аркуш із запитаннями, на які треба було відповісти письмово. На пункті про володіння іноземними мовами Олена трохи затрималася, сумніваючися, чи їй розшифрувати ступінь володіння мовами, чи записати лише ті, котрими володіє досконало. Байдужий погляд секретарки пожавішав, вона зупинила Оленину руку, мовляв, не треба писати цілі романи на лінгвістичні теми, від Олени очікується знання двох мов — англійської та німецької — от їх і треба зазначити. Усе інше — таємниці особистості, за які гроші не платять. Олена мовчки кивнула головою, записала що треба. Ніна Василівна, як вона представилася трохи згодом, показала Олені її робоче місце, порадила уважно вивчити проспекти, що лежали на столі, щоб мати уявлення, де вона працює і чим займається фірма. Платять мало, але й замовлення бувають не щодня. Співробітник має час для самовдосконалення. Це вже було сказано з якимось артистичним сарказмом. Такий у секретарки чорний гумор, подумала Олена, але знову промовчала. Хто знає, по чому розходиться довіра на цих прилавках. На довіру Олена давно вже не купується.

Робота виявилася й справді необтяжливою, а Ніна Василівна лише зовні здавалася колючою та непривітною. Насправді жінки досить швидко порозумілися, і атмосфера довіри встановилася між ними сама собою.

За клопотами Олена не помітила, як швидко збіг час. Згадала, що давно вже не провідувала бабусю Ганну, на вихідні треба неодмінно туди поїхати. Треба прихопити якогось гостинця. Її і Тетяні Микитівні. Тетяні Микитівні Олена хоче подарувати якусь гарну книжку. От лише — яку? Десь тут має бути нова книжкова крамниця, про яку так багато говорять останнім часом. Олена зводить очі, і їй хочеться себе вщипнути: що за мана?! Високі скляні двері відчинено навстіж, над дверима сліпуче сяють літери: «Видавничий дім *Каяла*». Олена зачаровано розглядає вітрини. Стільки нових яскравих книжок! Більших і менших, для дітей та

дорослих. Ось триптих про Ярославну. Олена несміливо гортає книжку і не вірить своїм очам: це ж її начерки, так зневажливо відкинуті Романом і Христиною. Ось тобі й дев'ятнадцяте століття! Навіть друкарські помилки не зволили виправити! Зате який друк! Ще й ім'я автора — жирним, хитро заплетеним курсивом. Тепер Олена знає, що Роман і Христина мають спільне прізвище, залишається уточнити, чи вони брат і сестра, чи чоловік та дружина. Груди Олені розриває істеричний сміх. Вона низько нагинається, вдаючи, що уважно розглядає новинки. На них і справді варто подивитися. Ось книга про Дива з малюнками. До малюнків додано загадки. Ось фотоальбом. Малому Ромчику таки вдалося влаштувати фотосесію каляльському ховрахові. Час від часу якийсь текст озвучується, просто Олена оглухла від такої навали несподіванок і майже нічого не сприймає. Виявляється, видавничий дім ще офіційно не відкрито. Читачів запрошують на презентацію сьогодні о вісімнадцятій. Олена крадькома поглядає на годинник: лишається якихось півгодини. Треба трохи прийти до тями, побродивши вулицями, а потім таки набратися сміливості і прийти сюди на презентацію.

Журналістів більше, ніж читачів. Фоторепортери то стрибають до стелі, то аж влягаються на підлозі. Вони змагаються за честь першими і з найвигіднішого ракурсу зняти королеву дійства — чарівну господиню та авторку численних книг. Ось вона виступає з книжкою в руках. Яка ж із книжок удостоєна такої честі? Про Ярославну! Книжка з «бебряна рукава»! Христина вже вихопила Олену своїм гострим оком з читацького загалу і не приховує свого торжества. Переможців не судять! Кого цікавить невдаха-автор, власне, сірий анонім, коли вершиться таке яскраве дійство, котре додає слави і місцю дії, і самій дії!.. Христина поважно витримує паузи, вона знає вагу таких пауз. У серйозної людини і манера говорити серйозна. Тільки чому немає тут Романа? От би підійти і прямо про це запитати! Але ж ні, у кожного своя критична маса витримки. В Олені вона дуже низька. Єдине, чим вона мала б гордитися, — це своїм творчим потенціалом. Виходить, це її неправлені чернетки мають такий колосальний успіх. А недолік у неї один — не дотягла до позиції придворного автора, не знайшла потрібного двору, надійного покровителя. Переможець торжествує. Книжки просто розхоплюють. Мабуть, Олена

також хапала б ці книжки, якби не знала, «из якого сора» вони вирости. Мабуть, такого «сора» і сама Анна вся Русі не бачила, навіть тоді такого ще не було...

Купувати в подарунок книжки Олена передумала, вона повезе своїм старим берегиням щось інше: полотно та заповоч. Якраз насуваються довгі осінні дні, буде чим їх звеселяти: засівати-муть безкрає біле поле зелом та квітом. Бабуся Ганна просить приїхати трохи раніше — допомогти підготуватися до прийому гостей. Яких гостей? А хіба Олена не знає: у Тетяни Микитівни нарешті вийшла книжка про мандрівки квітів, на Покрову вона наскликала силу-силенну своїх колишніх учнів, ще й Оверко Тарасович з Ольгою Іванівною мають приїхати.

Ще одна презентація! Олена з прикрістю згадує, що так і не прочитала досі учнівського твору. Воно, звичайно, не армійський обов'язок, ніхто не буде влаштовувати їй екзамен з приводу прочитання чи не прочитання, але щось тут негаразд, якась неадаптованість. Олена витягає з валізи старий зошит, відкриває його. Щось її бентежить, вона витягає й другого зошита, кладе їх поруч: вони однаковісінькі. Але що найцікавіше: однаковісінькі не лише аркуші, але й чорнило, навіть почерк. Ні, їй це не здається, твори справді написано тим самим почерком. Олена відганяє недоречні припущення і починає читати:

...Овлур наслухає, як шумить очерет. Шум піднімається знизу, загусає поміж очеретинами, і вже кожна очеретина мов за склом. З-за обр'ю насуває степова туга, зависаючи над людською душею, мов хмара над бездашною хатою. І коли вона ось так насуває, впо-ратися з нею годі. Сила її неміряна, влади над нею не має ніхто. Вона не відступить, доки не розсіє тебе понад полем, перемоловши твої кості до останньої піщинки, не вляжеться, доки не вищідить твоє серце до останньої краплини крові. Кінь притуляється до господаря щокую до щоки. Овлур вдячно погладжує шовкову чорну гриву. Але і в гриву вже вплелася вона — невідчепна туга. Виблискує зловісним сріблом. Його Ворон дуже старий. Такий старий, що хто здогадується про його кінський вік, малодушно лякається. Овлур не знає, де, коли і з ким довелося Воронові перетинати часові потоки, збурені невідомими стихіями невідомо нащо. Коні таких загадок не розгадують, а якщо й розгадують, то з людьми своїми припущеннями не діляться...

Овлурові Ворон дістався з води. Лежав біля самого берега, і до нього страшно було підступитися. Прозорі брижі так викривлювали відображення, що кінська голова здавалася геть відрубаною від тулуба, посіченого, пошаткованого, і все це — і голова, й тулуб — зусібіч густо підпливало кров'ю. Овлур витяг коня з води, обмив рани настоєм степового подорожника, розірвав свою єдину сорочку на довгі широкі смуги, постягував ними кінські м'язи, годував, напував пораненого, як малу дитину, шепотів йому на вухо усіякі замовляння, що зупиняли кров. Кінь вдячно тулився до його рук, і Овлур бачив, що доля послала йому побратима, рідну душу, просто талісман на щастя та удачу.

Коли кінь одужав, то не було більшої втіхи, як у літнє надвечір'я мчати верхи назустріч вітру, щоб у приємних непомітно перескочити степовий овид і опинитися по той бік обрїю, поміж небом і землею, поміж зорями і місяцем. Бодай на одну мить. Ніхто не знає, скільки та мить може тривати: комусь життя не вистачить, а хтось не встигне й оглянутися.

Овлур оглянутися встигає. Його око вихоплює завжди ту ж саму картину: степовий краєвид, високу могилу і довгу тїнь. Тїнь швидко посувається вперед. Тепер від Овлура залежить перехопити її. Він низько нагинається над гривою, витягує руки вперед, а потім зіскакує з коня і просто зависає над землею. Тепер він урівні з тїнню, котра перекинулася ледь чи не на весь видимий степовий огром. І вершника, і коня охоплює неземна легкість. Вершник не має ваги, кінь не має ваги. Таке можна пережити лише уві сні. Але Овлур не спить. Овлур просто злився з потоком сили, що лине поміж світами і крізь світи. Цього вчив його колісь Чорний Клобук. А тепер від нього лишилася лише ось ця довга тїнь, а сам він давно пішов у засвіти. Тоді Овлур був ще зовсім малим. Хтось загубив його біля могили, а може, просто залишив, бо він був нічий. Материні коси, білі коси руської полонянки вітер влітав у степову ковили, а батька-половця і слід пропав десь за далекими ярами та байраками. Чорний Клобук вже й тоді був старий, аж ветхий, але малого пригрів, прихистив, а головне — навчив його багатьох речей, про котрі б той і гадки не мав, перебуваючи між звичайними людьми. А ще старий навчив Овлура оминати великі людські потоки. Ці загрозливі людські зрушення він передбачав заздалегідь, приклавши вухо до землі. І справді, вона гула, хоча військові загони

могли з'явитися ще нескоро. Але з'являлися неодмінно — і лилася кров. Траплялося й інше: перебігали чималі військові сили, а земля не гула. Тоді кров не лилася, а людські юрмища пересувалися з іншою метою.

Старий умів зливатися з темрявою і ставати тінню. Спершу малий Овлур цього дуже лякався і голосно плакав. Йому здавалося, що чим голосніше він плакатиме, тим менш самотнім ставатиме. Старий ніколи не повертався на плач, а завжди з'являвся раптово, коли хлопчик вже заспокоювався чи просто втомлювався плакати. Він гладив малого по руських кучерях і не говорив нічого. Так він привчав його не боятися самотності. Бо самотньою приходиться людина в цей світ і самотньою йде з нього. А всі зустрічі — тимчасові: і випадкові, і невипадкові. Старий навчав Овлура зливатися з туманом, заходити в туман, виходити з нього, викликати його з глибини яру, зарослів очерету, лугової трави. Тумани будуть завжди, отже, духові твоєму не доведеться тинятися мертвим по мертвій землі. У тумані завжди можна сховатися від лихого ока та наглої смерті. А ще Чорний Клобук навчав Овлура вишукувати скрізь і повсюди зернини Божого замислу. Уся Божа нива недоступна для людського ока і розуміння, але окремі зернини та паростки вгадати може й людина, коли вона позбавлена надмірного егоїзму та хижої корисливості. Про ці Божі зернини істини не можна сказати словами, їх не можна показати, їх можна лише відчутти. І це відчуття приходиться порізному. Раптом огортає душу тиха, світла радість, і ти бачиш, що Божа щедрість розлита скрізь і зігріває кожного. А то раптом підіймається туга, важка-важка, болюча-болюча, як ось ця, що посунула з очерету. Вона всюдисуща та неухильна. Деся має бути жертвний камінь, і хтось мусить вичавлювати на нього свою душу. Овлур зупиняється здалік. Він не свідок у мить спокути. Він не посередник і не спаситель. Він може лише дивитися та дивуватися. Бо якщо і є щось тривке на цьому світі, то це він — круглий, омийтий дощами, овіяний вітрами, висріблений місячним промінням каляльський камінь.

Руський князь повільно підходить до каменя, важко стає біля нього на коліна, опускає голову на руки. Він не помічає нікого й нічого. Йому б хотілося виплакати, як малій дитині. Але те, що душить його, піском засипає очі, пазурами роздирає груди,

ще не дозріло до тихої рятівної сльози, котра несе полегшення і відпускає душу. Князя душить гнів. Гнів на самого себе, на свою безпомічність, на своє становище полоняника. Гнів гамується молитвою. Молитва як гамівна сорочка для всіх тих страшних почуттів, що руйнують душу: для гніву, зневіри, озлоблення. Князь молиться довго, важко. Овлуру не треба розбирати слів, щоб збагнути всю безодню каяття і безпорадність сильної і гордої душі. Нарешті князь зводиться на ноги і, похитуючись, іде до свого шатра.

Овлур виходить із-за куща ліщини і якось нерішуче, вагаючись, зупиняється біля каменя. Добре то чи зле: належати до сильних світу цього? Вони вершать людські долі, як самі хочуть. Посилають здичавілі юрмища одне проти одного, мов хмару на хмару, щоб гримів грім та яріли блискавки. А самі тим часом рідняться поміж собою, поєднують шлюбом дітей, сидять за одним столом. Та скільки б вони не загарбали землі, не набрали розкошів, не запасли наїдків-напоїв, надходить їхня остання земна мить — і все в них відбирається. Що їх тішить тоді? Когось те, що надбане добро лишається дітям. Когось марне сподівання, що його добрі справи переважають те беззаконня, котре чинив вільно чи невільно. Інших поїдає безсила лють від усвідомлення неухильності кінця. Нічого не хотіли б вони лишити після себе: в своє останнє житло тягнуть вони за собою коней, дружин, злото-срібло і все те, що найбільше цінувалося за життя. Єдине, чого ніколи не мали і не можуть мати сильні світу цього, — це власної людської волі. Для них є лиш воля тієї сили, котрій вони служать, котра неухильна і нещадна в своїй послідовності.

Овлур обходить камінь, мов хоче щось прочитати на ньому, але письменна вже стерто, сліди розмилися, а домисли здаються випадковими і недоречними.

Овлур тихо перебрідає річку, сідлає Ворона, щоб побути десь у степу наодинці із самим собою...

Між людьми він чужий скрізь. Чужий половцям, бо ніколи не зможе стати одним із них. Чужий русичам, бо якщо його серце й готове іноді прикипіти до якоїсь рідної душі, затишної оселі, то очі знову й знову зриваються бігти кудись на край світу, варто лише тоненькій смужечці обрію замиготіти десь удалині. А от син тисяцького, Данько, той всюди свій. Такий у нього талан. Там,

де він, стихають усі сварки, і людям стає дивно, нащо вони так гарячкували, коли завжди можна тихо порозумітися.

Овлур дивиться через річку на інший берег. Чи йому вчувається, чи й справді хтось гукає його? Овлур приглядається пильніше і вгадує Данька. От уже справді: про кого подумаєш, той і з'явиться. Хлопець біжить навпростець, не шукаючи броду, вочевидь дуже поспішає. Овлур підходить ближче до берега. Незвично бачити завжди веселого і розважливого Данька якимось стурбованим і розгубленим. Що ж трапилося?

Данько починає здалека, але відразу заплутується. Овлуру все ще невтямки, чого хлопцеві від нього треба. Повертаються з набігу половці, погрожують вбити князя. Хіба це не ганьба — сидіти і ждати видимої смерті?! Тікати треба князеві, тікати якомога скоріше. Хоч би і сьогодні ввечері. Негоже для воїна так довго лишатися в полоні. Негоже бути залежним від примх пихатого Кончака. Негоже сидіти з ним за одним столом. Негоже пускати до свого княжого ложа дівок половецьких. Тепер Овлур читає в Даньковому серці, як у відкритій книзі. Тепер йому чітко видно, що так сильно мучить молодого русича: підозра і ревності. Данько сам умовив свою коханку цілити князеву руку, але не ждав він, що князеве одужання обернеться йому, Данькові, такою прикрістю. Ігор повсюди шукає свою цілительку. Слава Богу, поки що шукає сам і мовчки. Про його наміри здогадується лише Данько. Але варто князеві хоча б натякнути Кончакові про свої бажання, і тоді ніщо не стане йому на заваді, хіба що смерть. Над смертю не владний навіть всемогутній Кончак.

Овлур усміхається тепло і привітно. Від його усмішки Данько заспокоюється. Мабуть, я дуже смішний в очах цього степового волоцюги, над яким ніколи не було і немає нічиєї влади, навіть Кончак його побоюється, не велить чіпати, а скоріше просто нездатний ні за що вчепити. Бо Овлур вільніший за вітер, і вловити його годі. Людського насміху Данько б зроду не стерпів, а Овлурова усмішка його не ображає, скоріше втішає. Отже, вони домовилися. Хай Овлур чекає на князя ввечері біля Дінця. Якраз хмари закриють місяць, а з луку підніметься туман. Овлурові все під силу. Чого тільки не наслухався Данько про чародійства Овлура, про його дивне вміння несподівано зчезати і так само несподівано з'являтися. Про те, як він раптом напускає густий туман, і тоді

жодна погоня не може взяти сліду, не може побачити нічого ні на землі, ні над землею, ні на воді. Це йому, Овлурові, вистукують дятли в ярах та вибалках, що, мовляв, ось тут тінь та затишок, можна дух перевести, злаштувати сніданок, обід чи вечерю. Це його приймає Дінець мов рідного брата. З Овлуром довга дорога стане для князя удвічі коротшою.

...Увечері Овлур зустрічає князя, сидячи на Воронові. Іншого, буланого коня Овлур тримає за повіддя. На цьому коневі їхатиме князь, доки доведеться спішитися. А спішитися доведеться неодмінно. Коні підуть пустопаши, а вершники сидітимуть на піщаному дні, дихаючи через очеретини. А вгорі на старій вербі два чорних ворони каркатимуть голосами Гзака і Кончака.

Ігор допитливо оглядає Овлура, ніби хоче вгадати, чого той від нього, князя, чекає. В одному оці в Ігоря — милість, в другому — гнів. І гнів, і милість приховано до кінця дороги, час покаже, що візьме гору. В Овлура в очах — небо і луговий туман. Княжі милостиві обіцянки його не ваблять, гнів не лякає. Немає нічого певного на цьому світі, а вже людська воля... Що вона може? Щось, звичайно, може. Навіть одяг змінює людину: то гне її до землі, то випрямляє її спину. А коли зняти свою шкуру та натягти на себе чужу? А як звідати присмак позачасся — босим вовком перескочити з одного світу в інший? А як укритися линовищем полоза, прошарудивши прибережним піском під пильним оком чорного ворона вгорі з голосом Кончака або Гзака? Які сліди залишаться тоді на душі і на тілі?

Не раз і не два муситиме гордий князь слухняно коритися легкому помахові руки цього нікому не відомого степового волоцюги, в його очах вгадувати, як рухатися, де зачатися. Не раз і не два князів супутник стане свідком князевих принижень, страхів, безталання. Як усе це відгукнеться в гордій душі? Хіба та людина, котра зайшла в воду, і та, котра вийшла з води, — це та ж сама істота? У тім-то й річ, що ні! Тож нехай князь прибереже свій гнів та свою милість до кінця мандрівки, а наразі хай ліпше відточує свою пильність та розсуває межі свого терпіння...

Погляд Овлура перетинає світи, де князеві очі не мандрували, про які князева душа допіру гадки не мала. Багато чого може гордий і дужий князь, та не може він дивитися крізь туман, зливатися з туманом, не може зависати в позачассі, стояти голою

душею проти неба і не почуватися при цьому приниженим та бездолею. Князь у задумі опускає очі, він не зник довірятися не- певності, шукати невловне, пізнавати незвідане... Ось тепер, на порозі волі, він раптом стоїть розгублений і нерішучий, але його душа повільно наповнюється якоюсь йому не відомою вірою і си- лою... Гнів і милість — дві хисткі хмарини людського марносла- ства — розтають у княжих очах, а натомість з'являється тиха, прозора радість, що їй дає мить свободи. Князь сідає на свого була- ного, і два вершники линуть спершу берегом, потім обр'єм, потім високо небом, линуть у вічність...

Олена трохи заскочена несподіваним пафосом останньої фра- зи. Їй дуже не хочеться звітувати колись про свої враження від читання творів перед Тетяною Микитівною. Підсвідомо вона роз- уміє, що тут було якесь педагогічне надзавдання, щось хотіла по- відати їй стара вчителька поміж рядків, від чогось застерегти, про щось нагадати. Обидва твори вона написала сама, в цьому Олена впевнилася остаточно. І справа тут не в кольорі чорнил чи іден- тичності ліній. Але й про авторство Олена говорити не готова. Ні до чого вона не готова. Ось така вона — не готова до життя, не- заплановане у Бога теля чи цуценя. Не може зайняти своєї ніші. Тільки якусь віднайде, а вже вона зайнята. Ким? Іншим телям, цуценям, а скоріше якимось спритним хижакком...

В електричці Олена оглядається навсбіч, переходить з одно- го вагона в інший, мов сподівається когось зустріти. Але зре- штою втомлюється, сідає біля вікна і розуміє, що сподівання її марні. Кого вона могла тут зустріти? Шукачів Каяли? Не час. А Оверко Тарасович після інфаркту навряд чи зважиться їхати таким махновським транспортом. Отже, їй тільки й лишається, що пасти очима хмарки на небі, доки ще не стемніло. А випаса- ючи хмари, випасати й власні спогади та думи. Олена думає про Тетяну Микитівну. Яке дивне монолітне життя! Може, в кожного життя здається таким цілісним, коли на нього дивитися здає- ка? На якому відрізку життєвої прямої ця дивна жінка вигадала собі Овлура? Коли втратила своє кохання юності? Чи коли тікала подумки від пильного ока чергового інквізитора? Але яка ж вда- ла вигадка! Який місткий, окрилений міф! Олена ловить себе на думці, що вона щиро заздрить старій вчительці. Що їй найбільше, найпалкіше бажання — це дожити до глибокої старості і ось так

пластично вписати в свій річний колообіг світлу рамочку з весняного та осіннього туману. Виглядати вдосвіта у вікно і ловити легку тінь високого вершника, що скаче у бік Дінця щовесни і щоосені. Чути за спиною глибокий голос, переконливий, як голос долі: «Овлу-у-ур!». Уставати і йти в туман, сідати на стару вербу, що похилила своє гілля в воду, вдихати пахощі м'яти і линути, линути в туман...

8.

Гостей з'їхалося так багато, що помістити їх не вдалося б не те що в одній хаті, а навіть у цілому дворі. Як добре, що між дворами двох сусідок не було паркана, ба навіть маленького перелазу. Тож гостям знайшлося де ходити, сидіти, перемовлятися, вдаватися у спогади, гортати книжку. Олена також отримала свій примірик — гарний, ошатний, яскравий, — але зануритися в нього не мала змоги. Вона розносила пригощання, дбала, щоб ніхто не почував себе обійденим увагою. З радістю вона привітала своїх старих знайомих — Ольгу Іванівну та Оверка Тарасовича. Вони сиділи під грушею і уважно розглядали малюнки. Оверко Тарасович привітно махнув Олені рукою, а їй защеміло в серці: старий здавався їй уже не собою, а власною тінню. Вона крадькома глянула на Ольгу Іванівну — і не помітила в ній нічого тривожного чи печального. Навпаки, та ніби випромінювала радість. Це тому, що вона мудра, подумала Олена. Тінь краще, ніж повна порожнеча... Про воду Оверко Тарасович не згадував, а про свого давнього супутника, колишнього комірника, згадав. Той також хотів приїхати, але син забрав його до Москви. Побоявся, щоб старий не вскочив у якусь нову халепу зі своїми прожектами, котрі не на часі і не в його спроможностях.

Олена розглядає учнів. Це ж стільки тут поколінь! Щось говорить спонсор книжки, зовсім молодий хлопець. Обіцяє видати і наступну книжку. Що? В Тетяни Микитівни підготована до друку ще одна книжка? Про воду? Що можна писати про воду? Багато чого. Вода — наше найбільше багатство і наша найбільша таємниця. Людина мала б знати все про живу і мертву воду. Вміти знаходити джерела, відкривати та закривати їх. Вміти збирати росу. Прихилити хмари і відводити їх. Бачити і вловлювати со-

кровенне в опадах. Та й сама людина — з води. Люди, як і вода, бувають живі і мертві... Олена відчуває чийсь гнітючу присутність, оглядається: біля неї стоїть Роман, мов виріс тут із-під землі. Хіба він один із учнів? Так ні! Його запросила сама Тетяна Микитівна? Олені про це питати незручно, але знати б хотілося. Що він тут шукає? Хоче стати співавтором книги про воду?

Роман веде Олену за ворота і показує їй рукою невідомо на що — на балку? На ліс за дорогою? На саму дорогу? Виявляється, на все. Усе це довкілля він узяв в оренду на п'ятдесят років. Кожен камінь, кожне дерево, кожен кущ, кожен ховрах, — усе це тепер його, Романове, добро. І ці дві милі бабусі живуть-доживають віку тепер лише з його ласки. Олені такий поворот думки здається диким. Як це — з його ласки? Вони ж мають свої хати, свої городи. Хто може все це в них відібрати? Ніхто й не відбирав. З бабусиною хатою взагалі все обійшлося без зайвого клопоту. Сама стара ні про що й не підозрює. Хай живе тут, скільки їй Бог відпустив, Романові не шкода. Гарна стара. Але Олена має знати, що її, Оленина, мати відступила це їхнє родинне гніздо за «сочевичну юшку», не торгуючись. Та й, тверезо помислити, хто при тямі міг би купити таку завалюху в такій глухомані? Отже, й Олена має згадати, що вона тут лише гість, і то не бабусин, а його, Романів. Та хай Олена не переймається, він їй завжди радий, незважаючи на всі її вибрики. Може, Олена образилася на Христину за порушення авторського права? Так і порушення особливого не було, як і авторства. Не буде ж Олена наполягати, що вся та писанина, котру Христина так шикарно упакувала в книжки, і є серйозна література? Ну, от! А скільки всього пишуть різні клерки за різними дорученнями! То що — усім їм давати літературні премії? В усякому разі Олені за її роботу заплатили. Хіба в неї лишилися якісь претензії? Ні, претензій в Олені немає, а теми бодігарда вона й сама порушувати не буде, як і всіх інших тем. Роман хвалить Олену за обачність та тверезість мислення і пропонує їй подальшу співпрацю, від якої вона панічно відмовляється. Олена поривається назад у двір, але Роман непохитно стоїть у воротах і в двір її не пускає. Він хоче обговорити з нею ще одну тему, дуже для нього неприємну: тема ця називається «Тетяна Микитівна». Стара вперлася на своєму і нічого не хоче помічати. Їй він пропонував уже не «сочевичну юшку», а досить кругленьку суму, вона

й розтратити таку не встигне, навіть якщо й сто років проживе. Олені дуже неприємно це слухати. Витратити можна будь-яку суму за будь-який короткий час, наприклад, пожертвувати їй на якісь людські біди. Людські біди — то бездонна діжка. Ніяких грошей не вистачить. Хіба Роман цього не знає? Для чого ж тоді він заснував фонд «Каяла»? Його фонд — то його комерційна таємниця. А от із Тетяною Микитівною треба щось робити. Така неприємна стара відьма. Наскликала своїх випускників! Ніколи не думав, що вчителів можна згадувати добрим словом! А вже їхати до старої відьми в таку глухомань — то чисте збочення. А між ними й серйозні люди є! Що вони тут шукають? Може, це в них такий специфічний клуб, де вони між іншим вирішують свої ділові справи? Романа дуже непокоїть ось ця дивна думка — видавати книжку про воду без його участі. Він уже пробував домовитися з хлопцем-спонсором, але той і кроку ступити без «благодійництва» не може. Наслідки авторитарності в педагогіці. Не хотів би він, Роман, мати таку вчительку! Та ще й знову і знову через роки й роки з'являтися перед її невблаганні очі, щоб вона за старою звичкою продовжувала інвентаризувати твою душу! А що думає Олена? — Нічого. Тетяна Микитівна Романові не ворог, не суперник, хіба що в якійсь мірі опонент. Але цією мірою сьогодні вже мало хто і мало що вимірює. Сьогодні опонента не обов'язково треба знищувати фізично, досить того, що його нікому не чути й не видно.

Романові Оленіні аргументи не видаються переконливими. Він так намагався подружитися зі старою вчителькою! І що з того вийшло? Їй невідома навіть найпростіша педагогічна заповідь: шанс треба давати всім. А вона йому, Романові, такого шансу не дала. Олена не розуміє, що ж Роман хоче, адже джерела діють, вода є, чого ж йому ще треба? Мало йому самої води, хай підкориться йому ще й дух води! Як він, прагматична в цілому людина, все це собі уявляє? Роман не може приховати свого роздратування, хоч як би хотів здаватися розважливим та спокійним. Джерела діють. Але певності, що вони діятимуть і надалі, в нього немає. Темнить стара. Має ж якісь таємні знання, як і всі відьми мають, а от передати їх йому не хоче. Та й нікому іншому. Він би згоден і на інший варіант, у принципі майже з усіма можна домовитися. Лише з цією старою відьмою не можна...

Олена все-таки обходить Романа і повертається в двір. Заходить до хати, де ніщо не змінилося від того дня, коли Тетяна Микитівна показала їй рукопис книжки про квіти та дала в дорогу два учнівські твори. Так дивно, що в хаті немає нікого, хоча ні, якась тінь видніється в кутку на лаві. Хто це? Невже сама господиня? Так, Тетяна Микитівна підводиться з лави і підходить до Олени. Вона ніби аж повищала. Старі не ростуть. Значить, понищала Олена. Так, вона сьогодні без високих підборів. Олена дивиться на вчительку знизу вгору, трохи незручно стояти так близько одна до одної, вони мовчки сідають за стіл. Олена не зважується заговорити першою. Та вчителька на це й не чекає. Вона дуже серйозна і незвично схвильована. Так, у неї сьогодні нелегкий день. Стільки гостей! З кожним щось пов'язане, усе це — хвилювання: для старої людини і радісне хвилювання буває виснажливим. Але говорити вона хоче не про це. Говорити вона хоче про найголовніше. Що для неї найголовніше? Ні, не книжка про воду. Чесно кажучи, вона такої книжки й не задумувала. Це ідея її спонсора, він надто перейнявся її розмовами про воду. Вирішив, що ця книжка буде ще цікавішою, ніж попередня — про квіткові мандри. А от Роман гадає, що це її підлі інтриги. З Романом вийшло прикро. Дивні ці люди, котрі ні з ким і ні з чим не хочуть рахуватися! Їм хоч кіл на голові теши. Людина ж повинна розуміти, що чогось вона не може. Не може літати! Не може бути одночасно в різних місцях. Багато чого не може. Наприклад, одна людина не може того, що іншій людині дається без зусиль. От із цим уже може змиритися не кожен. Роман не може. Вона й зараз нічого не має проти нього. Її навіть не дуже відлякує та прикра обставина, що Роман не розуміє, що то таке — людська совість. Усе буває, сьогодні Господь розум відібрав, а завтра може повернути. Сьогодні людина не має совісті, завтра все може змінитися. Але сам механізм оцих метаморфоз — він поза нашим розумінням, поза нашою волею. Такі, як Роман, цього не розуміють.

— Він думає, що я не хочу передати йому своє вміння, тому що я ось така зловорожа, зловредна стара відьма, заздрю його молодості, його можливостям, його легкості. Насправді все надто просто — вміння само вибирає, на кого перейти. На Романа воно перейти не змогло. Я це знаю. Як не змогло від моєї бабусі перейти до моєї мами, котра цього дуже хотіла. Перейшло до мене.

Тетяна Микитівна дуже б хотіла передати це вміння комусь зі своїх учнів. Але всі вони тут чужі. А треба, щоб людина була своя. Роман тепер начебто свій. Уся земля тут тепер його, крім ось цього двору та городу. Через це стара вчителька тепер кривний ворог Романа. Але вона не відступиться. Ось із цього приводу їй і треба було поговорити з Оленою. На Олену вона вже оформила дарчу. Може, й не такий коштовний подарунок, але унікальний. Хай Олена тепер звикає до цієї хати, до всього обійстя, і нехай усе тут звикає до неї. Ніхто не вимагає, щоб Олена жила тут постійно, але тримати все це хоча б у куточку пам'яті треба. Треба, щоб усе це хтось беріг у своїй душі. Треба, щоб цей затишок з унікальними квітами, кущами, деревами не перетворився надто швидко на пустку... Так, Олена не оптимальний варіант на випадок затяжної війни, але так вийшло, що єдино можливий. Але ні Романові, ні своїй бабусі про цей дарунок Олена не повинна признаватися. Хай це лишиться їхньою маленькою таємницею.

Тетяна Микитівна ще збиралася щось сказати, але до хати зайшли люди, її шукали, її хотіли бачити. Зрештою, книжку можна переслати й поштою, а живого спілкування не замінити нічим...

Мабуть, Роман також скучив саме за живим спілкуванням. Він знову біля Олени. Чого він, урешті-решт, хоче? Щоб вона поговорила з Тетяною Микитівною? Ні, це марна річ. Говорити ні з ким не треба, лише з Романом. Про наболіле. Про Христину. Он як! Що може Олена знати про цю жінку? Хоча дещо, звичайно, знає, краще б не знала. Романові потрібна тиха увага рідної душі. Олена не знає, що на це відповісти. Коли після всього, що між ними сталося, в Романа не лишилося жодної рідної душі, крім неї, то що на таке скажеш? Чи це якийсь новий єзуїтський хід конем? Тільки для чого? Роман хоче висповідатися. Має людина право на сповідь? Має, але для цього є священик. Роман не бачить у священиках щирості. А в Олені бачить. Олені не вистачає рішучості встати і піти геть, вона лишається сидіти і слухати те, що Роман називає сповіддю. Зрештою, це важка і дітклива розмова про інцест. Так, Христина справді його сестра, слава Богу, не рідна. Це їхні батьки — рідні брати. Звідси однакові прізвища. Христина послана йому на покарання з самого дитинства. Їй завжди здавалося, що в Романа все краще, ніж у неї, і те краще їй неодмінно треба привласнити, як і самого Романа. З часом це бажання

привласнити стало для неї ледь не маніакальним. Тим більше, що її батько, інженер-невдаха, ніякою серйозною власністю свою доньку не обтяжив. Уся її увага з часом чітко спрямувалася в один бік — у його, Романів, на його, Романові, статки. А коли з ним трапилася біда, вона налетіла на нього, мов хижий птах скорботи, і вже не випустила зі своїх пазурів. Романових батьків така опіка влаштувала. Ідея інцесту в їхні комсомольські голови не приходила. Може, пізніше вони про щось і стали здогадуватися, але мороки собі з того не робили. Кожен вільний чинити як хоче, аби лише сімейний бізнес процвітав. А він якраз процвітав. Офіційно Роман та Христина, звичайно, шлюб не брали, але все в їхньому житті переплелось так, що розійтися в різні боки їм дедалі складніше. Але й терпіти ситуацію, що склалася, Романові вже несила. Все це фальшиво, важко, протиприродно. Він уже не пам'ятає, кому він представляв Христину сестрою, кому дружиною. Вона дуже жорстока. Вона йому так обридла! Он як? То Роман її просто боїться! Може, й він хоче найняти Олену в ролі бодігарда, як це зробила для свого брата Ріке? Але він-то знає, який з Олени бодігард! Ні, Роман хоче з Оленою одружитися. Все в житті можна почати спочатку. Тоді не вийшло, може вийти тепер. А як Роман думає: коли людині відірвати ногу, буде вона бігати з тією швидкістю, що й раніше? Коли їй перерізати горло, буде вона співати, як раніше? Роман не хоче слухати цих недоречних порівнянь. Усе залежить від того, хоче людина щось робити чи ні. Олена ловить себе на думці, що жодному слову Романа вона не вірить, а посваритися з ним боїться. Що їй у такому випадку лишається? Сказати, що все це надто несподівано, що вона не знає, що їй думати, що чинити... А що підказує їй власне серце? Нічого не підказує, бо серця в неї немає, воно згоріло в пекельному полум'ї розчарувань... Роман невдоволений, але сварки не провокує, лише кидає насамкінець не без єхидства, що за відсутності серця і з Гельмутом нема на що сподіватися. Останню репліку Олена лишає без відповіді, добре, що людей у дворі багато, є на кого і на що переключитися. Насправді ж вона дуже засмучена. Виходить, що попереду на неї чекає постійна небезпека: з одного боку — як на володарку так званого віщого дару, котрого вона в собі не відчуває і ще невідомо, чи відчує, а з другого боку — як на спадкоємницю обійстя, цінність якого також не менш сумнівна...

Що ж, коли людина хоче прожити своє власне життя, то їй рано чи пізно доведеться увійти в пору змужніння. Їй рано чи пізно доведеться пильно дбати про власні інтереси. Вона мусить їх мати, бо через що інакше виявить себе її суть? Чи має вона, Олена, свої власні інтереси? Цього питання вона боїться і чіткої відповіді на нього не має. Можливо, якби вона мала власну родину, дітей, то їй питати не було б про що. Хіба це так? Чого б тоді вона могла навчити дітей, не маючи уявлення про серйозні інтереси, тобто цінності людського життя? Цінності матеріальні очевидні, вони в усіх на видноті або ж майстерно приховані, коли цього вимагає ситуація. А цінності душі? Мають же у кожного бути якісь потаємні цілющі джерела, до яких душа хоче припасти, коли якийсь лихо накликає на неї вітер пустелі, пожежу, негоду! Мають же бути захищені куточки, в яких хочеться загубитися, забутися, знайти довгоочікуваний відпочинок! Як багато важив для Олени оцей бабусин куточок, що його її легковажна мати поспішно проміняла, як справедливо відзначив Роман, на «сочевичну юшку», — а колись так палко обіцяла «новішим» дітям шматочок України про запас... Що ж, очевидно, потреба в такому шматочку відпала. Мабуть, з'явилися інші «запаси». А про Олену мати, як завжди, подумати забула. Але, дякувати Богові, без заповітного кутка Олена не лишилася. Правда, легко це їй не дасться, вже як не Роман, то Христина точно потурбується, щоб ніяких патріархальних свідків їхнього прогресу тут не було. Це не ситуація Фауста, тема Філемона та Бавкіді для Романа з Христіною актуалізуватися не буде... Два таких фатальних бульдозери! Найрозумніше — обходити їх десятою дорогою. Та не всім це вдається. Що там Олені — Тетяні Микитівні не вдалося! Бульдозер може наїхати на людину навіть тоді, коли вона спокійно сидить у власній хаті і ні про що погане гадки не має, як ось, наприклад, її бабуся Ганна. Може, вже цієї зими донька забере її до себе на північ, якимось уже мотивуючи і терміновістю від'їзду, і неможливістю для старої зимувати в такому дикому місці...

Цікаво виходить: Роман орендував Каялу. Це в прямому смислі. А в переносному? Бути отаким забобонним і зважитися на такий архіризикований крок — п'ятдесят років Каяли! Що ж, Романе, коли хтось чогось дуже сильно прагне, він його одержить. В тому числі й Каялу. Бо що таке Каяла, ти насправді не знаєш

і знати не хочеш. Де вже тобі знати, що то таке, коли людині раптом виймають із тіла душу і пускають її у світ ось таку — безтямну, причинну, яка програла усі війни, втратила усе цінне і потрібне для життя?! Коли груди тобі випечено, а там, де мали бути паростки почуттів, хижий вітер розвіває попіл...

Здається, Роман уже поїхав, отже, Олена може спокійно сходити в балку, помилуватися кольорами осені, потриматися за каляльське каміння, ще раз подивитися на джерело. І все ж вона обережно оглядається навсібіч, пам'ятаючи про Романову підступність та його здатність раптово з'являтися в найнесподіванішу мить. Однак високовольтна напруга людських непорозумінь спала, вечірня тиша опустилася на все навколо. У промінні західного сонця відверто декоративно червоніє калина. Нею, мов широкою рамкою, обведено обидва двори. А далі, на схилі, сизіють кущі терну. Отже, будуть пироги і з терном, і з калиною, хай лише все дозріє на вже не такому щедрому осінньому сонці.

Олена тихо спускається вниз. Десь близько — заповітне джерело. Цікаво, чи Оверко Тарасович захоче його побачити? Чи питав він про нього Тетяну Микитівну? Чи, може, він замурував його як спогад у найдалшому куточку пам'яті, і від цього стало спокійніше і затишніше усім, а насамперед Ользі Іванівні...

Олена дивиться під ноги — нічого, крім каміння. Те ніжне зело, що врунилося тут навесні, давно засохло, навіть сліду від нього не лишилося. А що вже говорити про квіти! Зате каміння напрочуд гарно гармонує з осіннім золотом та багрянцем. Велич і спокій. І в цей спокій несподівано вторгається різкий звук водоспаду. Ось воно, каляльське джерело. Такий сильний струмінь води! Навесні він був набагато слабшим. Олена підійшла ближче: два камені ніби відхилилися з власної волі та й застигли. Згідно із усіма законами фізики вони мали б упасти вниз, а вони зависли і грізно заступають підхід до струменя. Здається, підійдеш ближче — і камені впадуть саме на тебе. Олена вагається, але збирається з духом і підходить. Простягає руки до води і здригається від холоду. Вода крижана, прозора, неймовірно сяюча. Якась антарктична прозорість і свіжість! Шкода заганяти таке диво в пляшки, його треба бачити на власні очі, цю воду треба пити не з рукотворного посуду, а прямо з каменю. Яка дивна радість охоплює все тіло, коли очі линуть пустопаш услід за струменем води! Мить

очищення. Ось куди треба приходити в скрутну мить! Треба неодмінно привести сюди Оверка Тарасовича, думає Олена. З ціпком тут можна спокійно спуститися і піднятися.

А ще Олена думає про тих вічних шукачів Каяли, котрі неодмінно з'являться тут навесні. Чомусь їй здається, що з часом їх лише побільшає. Духовно спрагли прочани, партизани здичавілого глобального світу, шукачі очищення та оновлення. Тепер вона розуміє стурбованість Тетяни Микитівни. Має тут завжди лишатися жива людська душа, щоб не запанував дух пустки та забуття...

9.

На роботі на Олену чекають приємні новини: велике замовлення на переклад — отже, добрий заробіток. Олена й сама собі не признається, для чого їй потрібні гроші. А потрібні вони на квитки до Франкфурта, куди їй дуже хочеться потрапити на Різдво. З дитинства ще була в неї мрія — відсвяткувати німецьке Різдво в Німеччині. На власні очі побачити всі оті дива, про котрі завчала шкільні теми, читала в казках. Вона поміняла оператора стільникового зв'язку, щоб її ніхто не міг раптом вибити з робочого настрою, дала свій номер лише бабусі та Тетяні Микитівні. І раптом чийсь несподіваний дзвінок. Олена злякано відсунула мобільник, але через півгодини дзвінок повторився. Олена набралася витримки і затаїлася. Тоді озвався телефон в офісі, і Ніна Василівна так швидко передала Олені трубку, що вона не встигла зорієнтуватися. Звичайно, це був Роман. Він вибачався, що так довго залишав її без уваги. Олена промовчала — звичайно, це тепло, але вона не наймалася у вдячні глядачі чи слухачі. Що далі? А далі — можливість заробити добрі гроші. Олена нагадала, що від співпраці з ним вона чітко відмовилася під час останньої розмови. І взагалі тема туризму її більше не цікавить. Але Роман наполягає, що вислухати його варто, що такі гонорари на дорозі не валяються. А впоратися з роботою їй буде неважко, ніяких несподіванок. Просто треба перекласти Христинині книги німецькою та англійською. На Різдво Христина хоче організувати презентації в Німеччині та Англії. Христинині книги! Ні, за такі шедеври Олена не візьметься. Та й перекладати має носій мови, лише він

може подбати за добрий стиль. Ні, Олена рішуче відмовляється і кладе трубку.

От і все. Христина запустила свої всюдисущі пазури і в Оленіні мрії про Різдво. Щастя потрапити в ролі перекладача на презентацію в Німеччині Олену не тішить. Що ж, хай Христина стрибає за своєю зеленою ящіркою чимдуж вище і далі! Усе яскраве — для сильних та стильних. Здається, так мовиться в набридливій рекламі, що мелькає на всіх каналах. Олена пошле Гельмутові звичайну поштову листівку, як у дев'ятнадцятому столітті, і побажає йому веселого Різдва. А своє Різдво відсвяткує традиційно — на Каялі.

Олена втомлюється вчитувати свої кілометрові переклади. Обіцяна сума досить кругленька, але й гони-перегони неміряні. Таке відчуття вона переживала в дитинстві, коли допомагала бабусі полоти наділ буряків. Рядків було начебто не так і багато, але тяглися вони кудись аж за обрій, і кожен новий день той обрій не наближав, а ніби відсував. Але нічого, вона вперта і наполеглива. Хоча потреба в грошах на авіаквитки відпала, лишилося немало інших потреб. Гроші потрібні завжди. Тим паче, що значна частина роботи вже виконана. В таких справах головне — перевалити через середину. А далі вже легше. Треба на щось переключитися, і втома мине сама. Олена автоматично заходить на сайт Видавничого дому «Каяла». От уже де не занудишся! Виявляється, що за свої видатні заслуги Христина вже отримала престижну літературну премію, а на додачу ще й орден Святої Ольги! Олена з подивом пробігає очима по відгуках та рецензіях. Виявляється, що в поцуплених чернетках було стільки глибокої культурфілософії, знань історії та етнопсихології. Олена думає, що орден Ольги має дуже пасувати Христині. За законом внутрішньої спорідненості. Олена згадує, скільки прикростей пережила вона в дитинстві через ту Ольгу, її підлу, жорстоку помсту наївним древлянам. Княгиня улаштувала цим тихим лісовичкам цілий Чорнобиль! Малій Олені ввижалися одурені пташки, що несли вогонь до древлянських хат, підпальювали ті хати і горіли на них самі. Олена тряслася ночами в лихоманці, бабуся Ганна возила її електричкою до якогось села, де жила стара-престара цілителька, що вміла вилити переполох. Цілителька шепотіла якісь загадки, шепіт переходив у спів, по тілу розливався спокій, хотілося спати. Бабця

спльовувала через ліве плече, зневажливо жбурляла своє «Тьху-тьху». На кого? Мабуть, на Ольгу. Ольга злобно огризалася, але відступала, даленіла, зрештою зовсім щезала. Але страх зник не до кінця. Якби Олені хтось міг тоді пояснити, чому ж така підступна та жорстока жінка стала святою, може б, Олена якось дала раду своїм сумнівам та пододала страх, але такої людини не знайшлося, страх законсервувався, вже саме ім'я *Ольга* холодило їй спину, паралізувало волю. А ще Олена стала боятися святих. Що ж треба було зробити, думала мала, щоб святою людину визнали не якісь там тихі віруючі, а грізні церковні начальники?! Тільки до Святого Миколая Олена молилася щиро і з довірою. Це втішало не лише її, а й бабусю Ганну, бо випадок із княгинею Ольгою налякав стару не на жарт...

Отже, Христину годилося б привітати з нагородами? На жаль, Олена з дитинства має проблеми з гумором, вдалася надто серйозною дівчинкою, часто плакала там, де сміялися інші, печалилася, коли інші раділи...

Ще одна новина — лист від Гельмута. Діловий, поспішний. Дуже вже йому нетерпеливиться ближче ознайомитися з творчістю Христини. Він у захваті від тих анотацій, котрі читав у німецькій та англійській пресі. Особливо його цікавить тема Ярославни. Чи не могла б Олена якомога швидше все це перекласти, хай би то був чорновий варіант, він сам відпрацює літературний стиль, виправить мовні огріхи, якщо такі трапляться. Не трапляться, зловтішається Олена. Чого вона ні за які мільйони робити не буде, так це перекладати те, що краще б згоріло в рукописі. Нащо їй ця недоречна саморуйнація? Перекладу не буде, як не буде й поштової листівки в дусі дев'ятнадцятого століття. Століття в нас двадцять перше, і його дух не навіває сентиментів. Олена пише Гельмутові короткого листа, в якому дякує за увагу і посилається на велике завантаження на роботі тепер і в найближчому майбутньому...

Переклад на тему медичного приладдя закінчено під вихідні, десь зовсім близько й свято Миколая, можна влаштувати собі тихі дитячі радощі, а заодно й стареньким каляльським «дівчаткам», котрі без сумніву будуть раді її приїзду.

В електричці Олена ставить великого торта на стіл, а дві величезні валізи з подарунками примощує внизу під ногами. Здається,

зручно, можна дивитися у вікно і дивуватися, що от час уже поглинув і пишне осіннє золото, і врочистий багрянець, а натомість сипле і сипле сніг. Що вона знає про сніг? Багато чого знала в дитинстві, але забула. Варто згадати. Сніг навіває смуток, нагадує про самотність. Як там було в тому творі про Овлура? Здається, так: «Самотніми ми приходимо в цей світ, самотніми покидаємо його. А всі зустрічі — тимчасові: і випадкові, й невідповідні». Як добре, що попереду в неї — саме невідповідні зустрічі, і саме ті, котрі послані людині не на покарання чи випробування, а на душевну вітху та тиху радість...

Сніг сипле і сипле, огортає кущі і дерева. Здається, сніг має свій особливий ритм, і Олена починає його відчувати, подумки рухатися за законами загальної гармонії, як рухаються кущі, дерева, хмари на небі. Як рухається за вікном потяга високий вершник на темному сивогривому коні...

ШУКАЮ ОРФЕЯ...

Повість

Я запізнила на останній автобус. Така прикрість. Розгублено сідаю на лавку і не знаю, що робити. Наступний автобус лише завтра. На душі смуток. До завтра ще треба десь переночувати. Де? Нервуюся... Оглядаюся навколо: нікого. Та раптом мій погляд падає на сусідню лавку. Там лежить товстий зошит. Хтось забув? Беру його до рук, може, є якийсь підпис, номер телефону? Повинні ж бути якісь координати! Кому ж цей зошит треба повернути! Зверху на обкладинці нічого. Починаю гортати і мимоволі занурююся в читання, від якого мене відривають сутінки...

...Як добре, що я запросив саме цього барда. По-перше, йому не треба платити, вдовольняється моральним задоволенням. По-друге, публіка тут специфічна, можуть кричати «ганьба» на щось професійно і технічно досконале, але з чужого поля, і розчулюватися на невміле перебирання струн якогось самозванця-неофіта, головне, щоб то були струни бандури чи бодай ліри, а не якоїсь там, умовно кажучи, «балалайки». Закони Гетто. Наше українське Гетто в славній першій столиці особливе. Воно пережило різні епохи і різні етапи на своєму непростому шляху. Бувало, що його кордони розширювалися і навіть перекочувалися через міську браму, лабораторна мова освітян змішувалася з відчайдушним суржиком дядьків та тіток з приміських електричок, на очах сторопілих сторонніх глядачів творилася містерія чергового відродження. Хоча лишатися сторінним тут не було ніякої змоги,

ситуація вимагала займати певну позицію. То вже була коррида. Але про це іншим разом. Відгомін тих часів тихо щемить у моїх дитячих спогадах, прошу не чіпати їх немитими руками, трохи людської делікатності мусить мати кожен. Мої дитячі спогади виринуть на якійсь подальшій сторінці, без дитячих спогадів немає щирості, а я в людських взаєминах визнаю лише щирість. Людина, котра нездатна на щирість для мене просто каліка без милиць. Ні, таке порівняння недоречне. Людина, котра нездатна на щирість, то просто небезпечна потвора і краще її оминати. Але то марна праця, бо оминати доведеться ледь не всіх...

Гаразд, наразі мова про творчий вечір барда. Отже, мій гість бард і я запросив його сам. Тепер дивлюся на нього і дивуюся: стільки статистики на один квадратний сантиметр! Вражаюча питома вага та непохитна самоповага. Додайте до цього ще й всепоглинаючий спокій і буде вам картина повного абсолюту. Відчуття абсолюту — ось альфа і омега досконалості. Які в нього мелодії? Такі ж, як і слова. Дуже невибагливі, прості, як сама природа, що дурить нас своєю простотою, котра при першій же ревізії виявляється позірною. Не купуйтеся на простоту! Хто ж він, мій гість — примітив чи хитро продуманий концептуально-фольковий витвір? Чи взагалі щось якісно інше, ще не підігнане лукавим умом під якусь зручну для нього класифікацію? Усе залежить від того, з якої вежі поглянути. Хотів би я бути таким примітивом! Ні, краще мати таку людину в якості друга, а ще ліпше — брата, просто родича. На цих думках ловить мене мій сусід, широко відомий у наших вузьких колах сивочолий, точніше високосивочолий критик. Ми лише кілька днів, як знайомі, а мені здається, що незнайомими ми не були ніколи. Спорідненість душ? Де там! Навпаки. Я типовий для нашої всеїдної доби невіглас, а Віталій Анатолійович — уламок старої нещадно відшліфованої на всіх вітрах української (а ще в більшій мірі світової) культури. Інтелігент мабуть у надцятomu поколінні. М'яке в нього лише ім'я. Хіба він насміхається? Можливо, але на цей раз його насміх теплий і доброзичливий: «Доброї людини має бути багато і густо» — це стосовно співака, самого ж критика у фізичному просторі небезпечно мало, його міг би здути найлегший вітерець. Але ж не здув! Цей химерний уламок старих часів зумів утриматися на всіх бурях, не втративши ані людської подоби, ані своєї дивної вишуканості.

— Повечеряємо у «Вареничках», — пропонує він мені.

Та я наразі на службі. Своєю новою службою я дорожу. Надто довго тинявся без діла. Це також окрема історія, бо ледь не все в житті — то окрема історія, а як воно потім зліплюється в одне ціле, того сам Бог не відає. Взагалі за освітою я вчитель, вчитель англійської та німецької мов. Така подвійна спеціалізація має свої подвійні переваги, особливо, коли потрапляєш у невелику школу. Але мені з працевлаштуванням пощастило. Ще під час педпрактики я впав у око завучу, вірніше завучці з іноземних мов однієї з найпрестижніших гімназій міста. По-перше, чоловіча краплина в безкінечний жіночий потік педагогічних кадрів, по-друге, я вивився дуже старанною краплиною. Крім того, що я не втомлювався вдосконалюватися в усіх новітніх педтехнологіях, а ще залучав дітей до творчості — вів гурток поезії та поетичного перекладу. І все б ладненько складалося в сумлінні та щедрі «труди і дні Гесіода», якби наша хронічно упосліджена держава під усі свої недолугі заходи, а особливо під вибори не робила із шкіл цапів-відбувайлів. Що трапилося, те трапилося. В мене не вистачило духу сказати дамі відверте «ні». Я пішов з усім милим жіночим загалом. У своїй вишитій стилізованій українській сорочці я кумедно прикрашав строкатий агітурток старших і молодших, повнуватих і струнких жіночок. А якщо врахувати, чії криміналізовані інтереси ми мали представляти, то звісно, моя особа не могла не заінтригувати акул-журналістів. Вони відразу налетіли на мене: хто я і що я. Завучка вхопила мене за руку і тримала так, немов малого. А я поведився незгірше вояка Швейка. Вийшов майстер-клас театру абсурду. Мене ще затого побажав допитати сам освітянський повелитель нашого регіону, розмови не вийшло, він подивувався на мене, я на нього. Звісно, наступного дня мене було звільнено. Кілька днів я у своїй вишитій горельолі перебігав із екрана на екран, розважав публіку. Ось така жертва політтехнологій...

Журився я насправді недовго, бо трапилася нагода поїхати вихователем в одну німецьку родину, за що я відразу і вхопився. Там було весело. Троє хлопчаків, від яких можна було запалювати цигарки. Спершу я просто божеволів від них. Часто був на межі відчаю, а потім вигадав для них таку гру, котру я для себе назвав «Гра в шкоду». Виділив типові для них «шкоди», підігнав такі-сякі

сценарії, діти є діти, навіть дуже вредні. Головне знайти в кожному специфічний гачок, а потім уже чіпляти на нього, що вдається вчепити. На мої гачки чіплялося багатенько. Мої підопічні навіть почали римувати. Я ж не говорю: писати вірші. То надто гучно. Поезія — особливий стан душі. Це коли (згадаймо нашого безсмертного мага Гоголя) стає раптом видно в усі сторони. І видно далеко. І ти легкий і прозорий, і весь світ із твоєї легкої руки потрапляє в мить творіння. Ні, цьому не навчиш нікого й ніколи. Та й сам не навчишся, коли таким не народився. Дорослі німці — і поети, і ніби поети — давно вже не римують, сучасна муза диктує їм інші ритми, котрі керуються не римою, а чимось іншим, нерегульованим і необов'язковим, як майже все в сучасному житті. А мої шкодники почали римувати. Старший навіть так запишався своїми шедеврами, що показав їх батькам. Щось на зразок:

Ich sitze immer
In diesem Zimmer.
Träume ganz
Im Fensterglanz.
Ich werde ernster
An diesem Fenster.
Und wer dumm lacht,
Fällt in die Nacht.

Віршик вийшов по-кумедному серйозний і не без моралі. У приблизному перекладі щось на зразок: «Я сиджу завжди у цій кімнаті. Весь у мріях у відблиску вікна. Я стаю серйознішим біля цього вікна. А хто по-дурному сміється, той впаде в ніч.» Ось так я знову потрапив на екран, тепер уже на німецький. Це була якась педагогічна серія для батьків. Мої роботодавці-батьки дуже загордилися своїми непересічними чадами. Недалеко втекли від наших скоробогатків. Де вона, справжня інтелігентність? Мабуть лишилася в старих книгах німецької класики. Отже, шановні батьки моїх шибеників почали біситися з жиру. Напряму на двері не показували, але з нагоди і без давали мені зрозуміти, що недоріс я до їхніх обдарованих дітей, що час їм пошукати якогось соліднішого педагога. Я порахував свій заробіток за два роки пекла, на маленьке гніздо в Харкові вистачало, отже я попросився

зі своїми підопічними, які раптом кліщами вчепилися в мене (не без серця білий світ), але їхні батьки мене не затримували, то ж я знову опинився на цій «нашій не своїй землі». Почав шукати роботу. У школу вже не рипався, тинявся по різних тусовках. Такий час — усе перевелось на тусовки. Тусовки і проекти. Своєрідні закриті акціонерні товариства. Чужому туди дзуськи. Хіба що для масовок. Та в будь-якій масовці я дуже примітний: усі мої сорочки стилізовані на окремий неповторний лад. Чи не зайнятися мені дизайном одягу? Знову ж таки: що робити неофіту на чужій тусні? Я не поспішав усунути голову в чергове ярмо, мав море вільного часу, тикався повсюду, як сліпе кошеня. Ось так і потрапив у поле зору помічника одного опозиційного депутата. Тоді, понад два роки тому, моя витівка в душі Швейка стала якраз своєрідним відром води, що вилилося просто з неба на його політичний млин. Помічник поговорив зі мною про се і те і несподівано запропонував мені ось цю мою нову роботу. Робота, чесно кажучи, не бий лежачого. У культурологічному клубі я відповідаю за зв'язки з громадськістю. Організую зустрічі з літераторами, співаками, художниками. А хтось розумніший за мене добирає потрібні йому інгредієнти для ліплення громадської думки. Чому цей мудрагель вибрав саме мене? Як би там не було, а приємно бути цікавим хоча би чимось та хоча б комусь. Моя молодість — це великий козир в очах професійних картярів, а саме вони визначають хід гри. Отже, для них я — валет у вишитій сорочці. Хай і так, тішить те, що навіть для початку не останній у колоді. Такий настав час — усе розкладено по колодах, навіть, хто не в колоді, не лишиться поза грою. Я — наївна людина, але є речі очевидні навіть для зовсім наївних. Мій покровитель — веселий пан на виїзді. Навколо нього завжди строката зграйка гарних дівчаток і гарних хлопчиків. Естет. Робить ставку на молодих. Його опонент — створіння похмуре і страшне. Чому люди мають вибирати між видимим? Чому вони ведуться на цю дешеву провокацію? Ні, щоб на хвилину прислухатися, до якихось інших голосів з якихось інших глибин! Може, в них останній шанс долучитися до якоїсь справді доленосної містерії, що вже насуває з глибини часів, прагне прибрати реальних форм, олюднитися?! А їм, ніби розум відібрало, вони бабраються в суєті суєт, з'ясовуючи, яка випадковість більш випадкова. Про сокровенні голоси — це я просто

так, я також їх не чую і мало до них дослухаюся. Але мене щиро печалить футбольна психологія дорослих людей: поділитися на два табори вболівальників і гамселити одне одного. За що? Заради чого? Особливого піетету до свого веселого покровителя я не відчуваю, але пам'ятаю селянську мудрість: не поспішай кусати чи клювати руку, що тебе годує. Невдячність — невід'ємна риса плебея, як і схильність до зради. Може, мій покровитель саме на це й розраховує — на відсутність у мене таких рис. Тоді він може бути спокійний. Я свою копійку відпрацюю...

...Найбільше мені не подобається в наших людях оце їхнє невміння вчасно розійтися по домівках. От посиділи, послушали щось гарне, розумне, корисне, висловили свою вдячність насамкінець (до речі, це рідко спадає їм на думку) і йдуть собі з Богом. Так ні! Вони ще будуть довго і нудно тупцюватися, плекати найхимерніші плани, про які забудуть, щойно переступлять черговий поріг. Що їх так розбалансувало, якої отрути і яка сила позаливала їм в усі щілини поміж мізкових клітин? Яка сила і впродовж якого часу чаклувала над їхніми генетичними програмами? Тут є де розгулятися найбуйнішій фантазії.

— Хлопче, послухай сюди!

Левчук. Цього маленького настирного чоловічка я просто боюсь. Уміє обирати жертви і мучити їх довго, вишукано, неблаганно. За совка він відсидів, втратив здоров'я, я співчуваю йому всією душею. Та що йому моє співчуття? Йому потрібний духовний раб, якийсь такий зугарний козачок, щоб був у нього на похваті. Не на кожного із нашого Гетто він іще й погодиться, — перебірливий! А от на мені його владне око зупинилося. Що на цей раз? Набрати та відредагувати його книгу спогадів? Нічого собі завдання для Попелюшки! Я дуже ввічливо відмагаюся, мовляв, надто багато термінових завдань, в тому числі перекладів. Він навіть згоден усе це на якийсь час відкласти, але тисне на сумління, що от людям його одкровення потрібні більше, ніж патокова жуйка усіх писак разом узятих, бо вони пишуть клавішами, а він кров'ю серця.

Я безпорадно озираюся: аж ось поміж невеликими людськими острівками у мій бік направляється найбільший фрегат у цьому розбурханомі морі — сам бард. Лише тепер я зрадів його присутності по-справжньому.

— На нас чекають у «Вареничках», — усміхнувся я до нього по-змовницькому, ніби все й справді було сплановано заздалегідь.

Треба вміти цінувати людську добродушність та поступливість. Артист підхоплює мене під руку і мені не лишається нічого, як перепросити шановного автора ще відредагованої мною книги. Старий Левчук свого невдоволення не приховує, але ми вже оминули його і можемо на повні груди вдихнути вечірню прохолоду густої алеї.

«Варенички» за кілька кроків. Віталія Анатолійовича видно з вулиці. Він сидить за своїм постійним столиком біля вікна. Невже він і справді не сумнівався, що ми сюди прийдемо? Мабуть, що так. Мені соромно, але на своїй новій роботі я вже трохи навчився робити гарну міну при поганій грі. Усе гаразд. Я замовляю пива на всіх, фірма оплатить. Звісно, ніяка фірма мені цього оплатить, та хіба моя особиста вдячність не варта кухля пива? Віталій Анатолійович відсуває свого кухля до співака, охоплює його блакиттю очей:

— Гарне у Вас псевдо: Сокір. Ігор Сокір. Після цього вже можна співати, як Бог на душу покладе.

Бард повільно смакує пиво: німецьке, дійсно на хмелевій основі, а не на китайському порошку, надпиває маленькими ковточками, киває своєму співбесіднику:

— Дякую, та це не псевдо. У нас півсела Сокори. Така місцина — і осокорів багато, і людей з таким прізвиськом немало. Осокори шумлять, люди співають.

Розмова не клеїться. Щодо мене, то я ще не навчився до пуття ані тримати паузу, ані її порушувати. Ми з бардом селюки. Наш вишуканий візаві міг би проявити розуміння, піти нам назустріч. Не йде. Оглядає нас насмішкувато, щось однозначно веселить його в наших особах. А й справді, видовище доволі кумедне: я — висока тонка жердина у вишитій сорочці, Ігор — натоптаний гарбуз літньої днини.

Співак не витримує. От що значить добра душа! Аж якось ніби винувато всміхається, ніби за щось перепрошує:

— Ви, Віталію Анатолійовичу, мабуть, більше любите класику?

— Більше за що?

В очах у критика в'їдлива усмішка. Ігор не знає, як приховати свою ніяковість. Його права рука ховається глибоко в кишені. Що

він там загубив? Співак широко всміхається і простягає насмішникові дивного птаха з дерева:

— Коли я не співаю і не горблюся над меблями, я щось різблю з дерева. Переважно птахів. Це жайворон. Я найбільше люблю жайворів і ластівок. Ластівок вирізати найлегше, можна сказати, що їх і вирізати не треба, — самі вирізаються. А жайвори такі кругленькі і в кожного свій клубочок: важко вгадати, як відхилити чи прихилити голівку, округлити чи витягти крильця.

Тепер ніяково критикові. Людська нелукавість також може шокувати сучасну людину, більше налаштовану нашттовхнутися на якусь хитрість, аніж на щирість та відвертість.

Якісь у нас дивні паузи цього вечора. Віталій Анатолійович вперто мовчить, а Ігор простягає йому свій витвір:

— Це для Вас. Я люблю читати Ваші статті про літературу та мистецтво. Мене дуже зачепила ось ця, одна з останніх, про здрібніння сучасного, як Ви його називаєте «суб'єкта творення». Ви маєте рацію, творити треба самовіддано, оглядаючись лише на тих, хто давно вже і високо, і далеко. Я — аматор. Уся народна аматорська традиція сьогодні і високо, і далеко. Особливо тут, на сході. Хтось подивиться на моїх жайворів з ластівками і розплачеться, хтось із того посміється. Не в цьому річ, річ у відсутності правдивої атмосфери. Атмосфери нема. Ми тут, як у відкритому космосі. Кожен окремо і кожен без скафандра. Я, коли співаю чи займаюся різьбленням, ніби долучаюся до своїх. Не те, щоб я страждав від самотності, в звичайному розумінні — ні! Маю гарну дружину, до речі, коли хочете скуштувати справжніх вареників, то це з її рук. Інших таких немає. Та я не про те. Я про долучення до своїх. Ось це і є відчуття гармонії і щастя буття. Коли ти свій серед своїх, а свої — жайвори в небі.

Я заскочений. Якийсь він у своєму роді характерник, цей бард. Я запитливо поглядаю на Віталія Анатолійовича, але схоже, що він заскочений не в меншій мірі. А Ігор поспішливо робить останні ковточки: до біса гарне пиво. Він ставить келих на стіл, простягає нам для прощання руку:

— Я поїзник. За півгодини моя остання електричка. Маю поспішити, бо пішки до моїх Осокорів далеченько.

Віталій Анатолійович розчулено тисне співакові руку, дякує за жайвора, виявляє зацікавленість кулінарними здібностями Іго-

ревої дружини. Я з виразом відданості та всерозуміння махаю обома руками...

— Гарний хлопець, — таки порушує паузу високочолой критик. Я ще не готовий підтримати розмову, мовчки киваю головою, а він продовжує: — Осокори шумлять, а люди співають. І осокори, і люди — свої серед своїх. Папуаси серед папуасів, та біда, що папуаси давно вже онімили. А без мови — яке там порозуміння?! Кожен птах щечече по-своєму, кожен звір гарчить або мукає по-своєму. А нас із чийогось лукавого умислу навертали і продовжують навертати на чуже. В порівнянні з нами і ягнята, і телята у виграші. Так, про що ж це я? Ага, про телят. Наприклад, про літературних телят. Мене завжди дивувало, звідки вони беруться? За умови чіткого ідеологічного режиму поява нових ідеологічно лояльних телят на поживному пасовиську — явище логічне і вмотивоване. Але в тій ситуації, що склалася сьогодні? Непрестижно, неприбутково, невігідно! Тож звідки вони беруться? Може, просто виростають із землі?

Віталій Анатолійович задумливо дивиться на оторочки моєї сорочки. (Оторочки у сорочки — чим не рима?) Мабуть, я для нього також не що інше, як літературне теля. Маю замукати для самоідентифікації. Але я мовчу.

— Ця Ваша поетична добірка в Літературці, вона досить нестандартна. Такий ужинковий дебют. Якийсь реванш з присмаком неокласики. Мають бути вчителі для якості, а ще якась пробивна сила вгорі. Має бути ранній розвиток. Звідки він у хлопця з села? А ще для успіху в цьому виді спорту треба, щоб і сам дебютант мав добру форму, і вітер дув у спину, і під ноги ніхто не стрибав.

Виявляється, Віталій Анатолійович може дивитися донеприємного гостро і надміру доскіпливо. Моє мовчання починає його дратувати, отже я маю щось сказати. Почну з пробивної сили.

— Ви ж бачите, в кого я працюю. З таким покровительством можна надрукувати будь-що і будь-де. Зрештою, ініціатива була не моя. Пану політику треба, щоб народ бачив, яка обдарована молодь у його команді. От Ви дивуєтесь на літературних телят і він на них дивується. Вбив собі в голову, що я одне із них. Я не зважився його розчаровувати, мені дуже потрібна була ця робота. Щось не так?

Віталій Анатолійович все ще роздивляється мої запаморочливі оторочки. Недаремно я розшивав їх довгими розпачливими вечорами, коли мої невблаганні шибеники нарешті падали без сил і вже могли шкодити хіба що в своїх таких же неспокійних снах. Потім старий зводить свої світлоблакитні очі, перехоплює мій мабуть таки розгублений погляд, усміхається усмішкою, котру я розтлумачити не беруся і зауважує:

— Не збігається. Версія добра, але не збігається. Вірші треба було ще й написати. Або десь узяти. Узяти можна, але де і в якій коморі? Щось подібне потрапляло на мої очі. Насторожує ось ця вправність у різних поетичних формах. Усе тут у Вас: октави, ронделі, сонети, навіть александрійські вірші. Дуже мені нагадує інший дебют понад сорокарічної давності. Лише той дебют не відбувся, а дебютант трагічно зник разом зі своїм доробком.

Погляд у Віталія Анатолійовича якийсь недобрий, підозрілий, навіть звинувачувальний. Яке відношення можуть мати до мене події більш ніж сорокарічної давності?! Ось тепер я справді розгублений.

— Того молодого генія звали Олесь Легіт. Хоча даруйте. То був псевдонім. Насправді його ім'я було Олександр Заярний.

Старий критик уже не дивиться на мене, його погляд блукає по стінах ресторанчика, тікає через вікно у темне, ледь освітлене вечірніми ліхтарями небо. В його погляді втома і печаль. Мабуть, на всіх це чекає в кінці фінішної прямої — втома і печаль. Але ім'я молодого генія, що трагічно загинув за невідомих обставин понад сорок років тому... Це ж ім'я мого діда! Хіба він писав вірші? Він справді помер дуже молодим. Навіть моя мама його не застала в живих. Ні, це неможливо. Просто збіг. Адже нерідко буває, що люди мають не лише те ж саме ім'я та прізвище, а й по-батькові. Навіть на моєму курсі було аж два таких випадки. Я не зважуюсь якось підтримувати розмову, але й потреби в цьому вже немає. Віталій Анатолійович намагається непомітно для мене щось вийняти з нагрудної кишені, непомітно покласти під язик, та в мене на такі речі око налаштоване з дитинства.

Нарешті старий з трудом зводиться на ноги, трохи заточується, однак скоренько бере себе в руки, плескає мене по плечу, мовляв, посиділи і досить, та без слів людям обійтися важко, тож Віталій Анатолійович додає на словах:

Замучать Вас дурні діди своїми спогадами, то Левчук, то я...

Я намагаюся заперечити, запевнити старого, що він і Левчук для мене не одне й те саме, бо де небо, а де земля. Проте Віталій Анатолійович хоче побути один, від мого супроводу відмовляється. Я стою і мовчки споглядаю, як його спина все більше згорблюється і віддаляється, згорблюється і віддаляється і вже зовсім розтає в кінці алеї.

Я також поринаю у спогади, я люблю свою самотність і свої спогади. Це не типово для молодої людини, але я ніколи не був типовою молодою людиною чи, скажімо, спочатку — типовою дитиною. Якись сили досить рано витягли мене із правил і перенесли у винятки.

Себе я пам'ятаю років із двох. Та найяскравіші мої спогади пов'язані з мамою. А може, я їх домислив пізніше, хто ж тепер уточнить, коли мами немає серед живих. І тата немає...

Я переходжу через Сумську, оминаю пам'ятник Тарасові і вмошуюся на великій садовій лаві. Людей у сквері мало, ніхто не порушує мою самотність, не набивається в сусіди чи, що іще гірше, в співрозмовники. Я перераховую фігури навколо поета, колись у школі ми про кожну з них писали твори. Колись у школі ми багато про що писали. Схоже, нас усіх готували до сумлінної письменницької праці. Я спираюся ліктями на коліна, долонями підпираю підборіддя. Так думається найкраще.

— Подивися, Коль, він мабуть п'яний.

Я не дуже дослухаюся до чужих голосів, таких непотрібних мені в моїй самотності. А даремно. Хтось грубо торкає мене за плече: два пепесника. Ще зовсім зелені з наївними та вже досить нахабними обличчями. Село неасфальтоване. Що їм від мене треба?

— Коль, подивися, може, він десь кинув пляшку з-під пива.

— Ні, не кинув, — це вже озиваюся я і рівним голосом продовжую: — Пива я не пив, фізіологічної нужди не справляв, жодним іншим способом громадського порядку не порушував.

— А чому так пізно? Документи є? — Це вже запитує той, кого звати «Коль».

Ні, хлопці таки зовсім дрімучі, але дратувати їх — собі ж напирати клопоту. Треба якось делікатно просвітити їх стосовно прав та обов'язків.

— Скажіть мені, будь ласка, — ввічливо звертаюся я до стражів порядку, — здається, комендантську годину в нас іще не вввели? Якщо ні, то які претензії до громадянина, що присів відпочити після трудового дня у парку відпочинку? Сидить і мріє у підніжжя пам'ятника великого поета.

— Або якийсь чокнутий, або бандерівець, може, він тут не один? — це вже напівшепіт, та його чути більше, ніж крик. — Коль, ходімо далі, хай сидить, гад.

Мене напрочуд легко залишають у спокої, я знову впираюся ліктями в коліна, а підборіддям у долоні. Тоді, на початку бентежних дев'яностих, я ось так сидів тут ще зовсім малим хлоп'ям на колінах у мами. А далі на лаві сиділи кобзарі з Києва. Бандури у них були великі-великі, коли вони починали співати, то здавалося, що голоси викочуються з якогось глибокого яру, а потім сунуть степом і піднімаються в небо. Я заплющував очі і бачив козаків на конях, верби над греблями, дівчат з коромислами і осяйні бризки води орошали весь білий світ. Усім було гарно і святково. А в одного кобзаря бандура була інша. Її називали лірою і звучала вона глибше. То був голос із криниці. Мені навіть дозволили торкнутися до струн, спробувати заграги. А потім мама та інші жінки співали разом із кобзарями. У той славний час тато з мамою часто їздили до Харкова на різні свята. Харків здавався мені царством кобзарів, рушників, вишитих сорочок і неймовірно гарних пісень. Коли ми поверталися додому, я спав на задньому сидінні, що мене і врятувало, коли під час останньої поїздки нас збив якийсь кримінальний авторитет на краденій машині. Тата і маму я більше не бачив, самого мене з лікарні забрала бабуся через кілька місяців після аварії. Справу зам'яли. А оскільки в живих не лишилося нікого, крім нетямущої скаліченої дитини, то мого тата оголосили в усьому винним та ще й п'яним, хоча всі знали, що він зроду був непитушим. Я не говорив, не ходив, одна ніжка була коротша за іншу на десяток сантиметрів, бабусі радили віддати мене до інтернату таких же калічок, яким був і я, але вона мовчки, не слухаючи ні порад, ні зауважень, загорнула мене в простирadlo і забрала до себе на крейдяну гору в свою стару ще дідівську хату. Там усе було з крейди: сама гора, хата на горі, паркан, стовпчики у дворі, що слугували і стільцями, і столами. Лише моя нова колиска-розп'яття була з ясенка. Бабуся була су-

вора і невблаганна, як би я не скиглив, не канючив, не розмазував по щоках сльози, вона невтомно і натхненно розпинала мене на ясенкових хрестах, купала в травах, ті пахощі настояних трав так ніколи і не вивітрилися в нашій хаті, навіть коли я вже зіп'явся на ноги і почав потроху дибуляти, мов птах з переламаними крилами. Мене й досі дражнять пташенням, у селі до людини завжди причепиться якийсь вуличне прізвисько, що по ньому можна багато чого зчитати. Власне те прізвисько не суперечило моему прізвищу — Грайворон. Роман Грайворон — тут і асонанси і алітерації, на такому фоні будь-яке псевдо програє.

Перші два класи я подолав прикутим до ясенка. Вчителі не мали зі мною клопоту, бо кращої вчительки, ніж моя бабуся, мабуть на всій землі не було й не буде. Раніше вона викладала в школі українську мову та літературу, а тепер навчала мене всьому. А ще більше я читав сам. Бо що я міг ще робити? А вечорами я слухав, як читала бабуся. Спершу казки, а потім усе в'ярд. А коли я засинав або вдавав, що засинав, вона витягала з шухляди якогось старого зошита, списаного дрібним нерівним почерком, сідала далеко в куточку кімнати і вже нічого не чула й не бачила. Я тихенько підглядав за нею, мені дуже хотілося самому заглянути до того загадкового зошита, але вона завжди кудись глибоко ховала його, а сердити її я боявся.

— Коль, ти гля, — воно й досі тут, вчепилося за голову, може, з ним щось не так?

— Так чи не так, ми перетакуватимемо не будемо. Хай йому грець, видно ж, що ненормальний, мороки не оберешся. Ходімо краще геть та пошукаємо щось не таке морочливе.

Я прикидаюся сонним, жду, доки кроки пепеесників затихнуть, піднімаюся і тихо-поволі рушаю додому. Моя голуб'ятня на горішньому поверсі в кінці Лермонтовської, над самісіньким схилом. З мого ветхого балкончика, як на долоні, — Журавлівка, більші і менші будинки тонуть в садах, особливо гарні краєвиди відкриваються тут восени, коли вранці знизу від річки піднімається туман, я відчуваю себе капітаном маленького піратського кораблика, що заблукав десь на просторах Індійського чи Тихого океану, я шукаю очима якогось острова, іноді знаходжу його, іноді ні. І залежно від цього іскорка надії на порятунок то розгоряється, то затухає в моєму серці.

Але наразі спекотне літо, повний місяць котиться небом і зависає прямо над моїм вікном. Не треба вмикати світло, і так все видно. Колись бабуся щільно запинала вікна, щоб місячне проміння не падало на хворого малого, не будоражило його, не виснажувало неспокійними снами. Я запиinati вікон не буду. По-перше, в мене немає до пуття чим їх запиinati, по-друге, хай місяць навіває мені мої давні неспокійні сни. Один із них — то моє незмінне, моє незамінне дежавю. Цей свій сон я називаю «Вертеп Навсікаї». Це щемлива вставна новела, що годиться в будь-яку розповідь, у будь-який спогад. Отже:

«Вертеп Навсікаї»

Нас із бабусею двоє на цій високій білій горі. Трохи далі ще кілька хат, тобто хутір, а основне село внизу. Там річка і царина. На царині м'яка трава і ожина. Річка мілка, але прозора і проходна. Вона починається десь недалеко, просто вузьким потічком витікає з-під гори. Далі в неї втікають інші потічки, вона стає ширшою і глибшою, а ще далі вона й сама впадає в Оскіл. Крім нас із бабусею в нашому дворі живе коза. Велика руда зі світложовтими розводами на боках. На сонці вона світиться. Бабуся називає її Амалфеєю. Про іншу Амалфею, що годувала грецького бога Зевса, є казка, а про нашу ще казки немає, бабуся не раз обіцяла мені вигадати казку про нашу козу, та щоразу забувала про свою обіцянку, а коли я нагадував, відмахувалася і пропонувала мені самому вигадати власну казку. Мені не вірилося, що можна ось так просто взяти і вигадати казку. Якщо казки так легко вигадуються, то чому люди не вигадують їх щодня? Або хоч коли-небудь? А ще є такі люди, котрі взагалі казок не вигадують, їм і на думку не спадає, що це можна робити. Мабуть, їм цього й не треба. А мені треба, я хочу вигадувати казки, просто я ще малий і мало що вмію. Я часто думаю, яку казку можна придумати про нашу козу. Вона гарна, метикувата, любить робити шкоду, її молоко смачне і ні на яке інше не схоже.

І раптом наша годувальниця кудись поділася. Ми з бабусею облазили всю гору, шукали її біля річки, ходили вниз у село. Кликали-гукали, але все даремно. Кози не було. Так минуло кілька днів. Бабуся вже змирилася з пропажею і збиралася десь на-

питати козеня. А я ховався по кущах та урвищах на схилі гори і плакав. Я думав, що наша Амалфея покинула нас через те, що ми не вигадали про неї казки. Вона просто образилася. Сонце світило на схил і мені раптом стало видно вузьеньку, ледь наживлену стежку від мого куща до іншого, котрий буйно розрісся трохи нижче і тримався невідомо як. Я наважився і спустився, тримаючись руками за гілки та цупку траву. Прислухався, і закляк на порозі, бо стало страшно, бо з глибини гори таки чулися якісь голоси. Я вмовився на крейдяному виступі, відвів рукою тернову гілку, уквітчану густим білим квітом, і ледь не впав. Тернові гілки густою завісою закривали глибоку білу печеру. А посеред печери, мов якась велика золота гора, стояла наша коза. Та найбільше диво було біля її ніг — біле-біле козеня, маленьке-маленьке, мов іграшка, воно також світилося на сонці, але інакше.

Я тихенько опустив гілку, чимдуж видряпався на гору, знайшов бабусю і, задихаючись від хвилювання, почав розповідати їй про своє відкриття. Бабуся нічого з того не зрозуміла, та відкладати похід до печери не стала. Коли вона побачила біле козенятко, то сплеснула руками і вигукнула: «Навсікая!». Взяла його на руки і обережно понесла в двір. Амалфея слухняно йшла позаду, а я вже замикав усю цю урочисту процесію. Ім'я нашій малій знайді ми міняти не стали, а бабуся читала і перечитувала мені шосту рапсодію з «Одіссеї» Гомера. Я уявляв себе втомленим мандрівником, що схиляє голову перед ніжним дитячим чолом доньки феацького царя...

Своєї печери я не показував нікому. А сам цілі дні проводив у її глибинах. Печера була безкінечна. Велика світлиця, від якої в різні боки більші та менші коридори вели до більших і менших кімнат та комірчин. Може, колись хтось тут жив, може, переховувався. Тернові гілки надійно закривали вхід від випадкового ока, а лазити по цих кручах просто так, — на таке тут ніхто не здатний. Бабуся боялася, що коридори можуть вести в якісь провалля і дуже просила мене не ходити далеко. Я й не ходив. Мені досить було світлиці.

А потім з'явилася Таня. Менша від мене на два роки. Єдина дитина тут на горі. Танина мама була нетутешньою, звідкілясь перевелася до нас працювати фельдшером, вона здружилася з моєю бабусею і часто залишала Таню на нас. Ми разом ходили

вниз до школи, я допомагав їй готувати уроки. Таня була єдиною людською душею, котра не те що не сміялася з мене, а вважала мене найрозумнішим і навіть найсильнішим. Як я міг не показати їй печеру? Не розповісти про Навсікаю? Ось перед ким я почувався мандрівником Одисеем! Ось для кого я вигадав казку про нашу рудобоку Амалфею і ще багато-багато інших казок. Ось тоді я твердо вирішив, що стану невтомним мандрівником, а про свої незвичайні мандрівки напишу цікаві книги, якими будуть зачитуватися малі довірливі дівчатка...

А потім Таня зникла. Її мама поїхала за великими заробітками кудись далеко на північ. Через якийсь час Таня надіслала мені листа, в якому розпитувала про нашу печеру, Навсікаю, просила вигадувати казки і надсилати їй. Доки я роздумував, які казки мені вигадати, як про це написати далекій малій мрійниці, як хтось мене випередив. Я їй сьогодні не можу збагнути, кому і нащо було потрібно підняти на глум двох малих дітей? Самій поштарці, комусь іншому? Чому ніхто не обурився, чому усім було смішно і весело перекручувати грецькі імена, додавати грубі слова та жарти? Бабуся втішала мене, як могла, благала не брати всього цього в душу, бо люди є люди: не відають, що творять. Я замкнувся і тихо зненавидів людей. Вірніше — я їх зневажав. І було за що. Тупі, злі, заздрісні. Як можна таких любити? Тані я ще пробував писати, відправляючи листи з іншої пошти, та все даремно. Вона не відповідала. А потім мій останній лист повернувся з штемпелем «Адресат вибув». Мабуть, Танина мама знову поміняла і роботу, і місце проживання.

Місяць світить надто яскраво, місячне сяйво справді вганяє в неспокій. Я заварюю чай з м'ятою, гортаю фразеологічний словник. Це дуже гарний засіб від безсоння. Якийсь вираз неодмінно розпливеться в очах, закутається в туман, думка помандрує невідомими шляхами, ноги твої втомляться плентатися стежинами безсоння і десь ти таки впадеш без сил, без думок, без головного болю... Заснеш...

Мама завжди сниться мені ось такою: у вишитій сорочці, у вінку з барвінку. Блакитні квіти влітаються в густе пшеничне волосся, воно розвівається на вітрі, над її головою блакитне небо, її блакитні очі вдивляються в далечінь. Вона щаслива і окрилена. У неї на руках я. Мене лагідно заколихує оця всепоглинаюча

блакить — квітів, неба, очей. Такого надміру щастя і крилатості не здатна втримати людська душа. Я прокидаюся. Я завжди прокидаюся зі сльозами на очах. А думаю я чомусь не про маму, а про бабусю. Тепер, подорослівшавши, я став часто думати саме про бабусю. Ось вона стоїть перед моїми очима: обличчя з ікони. Очі карі, великі, якісь незмигні, людям під її поглядом завжди незатишно. Люди не люблять, щоб їх бачили наскрізь, щоб їх душу читали, мов розкрити книгу. А бабуся читає, до того ж читає саме те, що там написано. І люди змушені це терпіти, бо не з доброго дива напрошуються вгості до старенької, вони шукають у неї рятунку, допомоги, зцілення. Моя бабуся — колишня вчителька — травниці і цілительниця. Це в неї спадкове. У її роду всі по жіночій лінії вміли лікувати. Вона лікує травами, наговорює воду, збризкує через ніж, а ще вміє витягати з людини хворобу руками. Це дуже важко, до рук вона вдається рідко, а потім падає без сил і довго не може прийти до тями. Найбільше бабуся любить трави. Вона знає їх сотні й сотні. Я б ніколи не повірив, що в наших краях росте стільки трав, що напої з них можуть творити дива. Колишні бабусині учні, яким вона порятувала життя, не раз просили її зібрати лише їй відомі рецепти докупи і видати книгу, але вона все зволікає. Бабуся сумнівається, що випадкові руки вблагають травину проявити свою цілющу суть. Бо трава — мисляча сутність, як і все суще на землі. І все суголосьне лише спорідненому. Хочеш причаститися до чогось, маєш і сам стати таким. А коли суголосьня і спорідненості немає, тоді можеш хоч вік пробряжчати пустодзвоном, усе буде даремно.

У селі внизу майже всі літні люди колишні бабусині учні. Бабусю вони називають Рапсодихою. Яким дивним вогником загоряються вже пригаслі від життєвих розчарувань очі, коли думками раптом перебіжить якийсь приємний спогад з дитинства. Виявляється, колишні бабусині учні всі без винятку мали хист до римування і любили фантазувати. Тепер їм здається, що якби обставини життя склалися інакше, то з кожного з них міг вийти якщо не добрий поет, то якийсь пристойний amator слова. Колись їх долучили до атмосфери творення, вони відчували, що магічні світи не вигадка, такі світи є, але не всім туди відкрита дорога. Хто ті дороги відкриває? Сама людина, обставини? Чому для більшості дорослих людей ті дороги суціль заростають бугилою та будяками?..

Дорога від автобусної зупинки до бабусиної гори веде мимо прикметного в селі генделика дядька Павла, також колишнього бабусиною учня. Там завжди хтось сидить за кухлем пива чи тихенько цмулить самогон, не дожидаючи вечора. Бо ж душа горить! Тітка Надя, старша подруга моєї мами, також серед постійних відвідувачів генделика. Мене вона не прогавить ніколи. Хапає за руки, запрошує до столу, починає плакати. Дивується, що я ось такий високий та стрункий, не втомлюється твердити, що моїх янголів-хранителів треба обвішати орденами та медалями. Мені шкода цієї симпатичної пропащої жінки, я б залюбки заплакав разом з нею. Та в неї настрої уже змінився, вона читає вголос якісь вірші, читає виразно. Нас обступають усі гості генделика. Чим не зустріч поета з читачами? Тітка Надя дочитує чи обриває вірш на півслові, падає раптом головою на стіл і схлипує, мов смертельно ображена дитина. Дядько Павло байдуже відмахується, на співчуття він не піймається ніколи, бо як усім співчувати, то треба міняти рід занять. Він лише тихо бурчить собі ніс:

— Одне й те саме, почне за здоров'я, а кінчить за упокій.

Потім обертається до мене і ніби вибачається:

— У твоєї бабусі вона була улюбленою ученицею, ця Надька. Ти попитай бабусю, мабуть вона зберегла Надьчині вірші. Та й не лише Надьчині. — Риси дядькового обличчя розгладжуються, якесь тихе сяйво хлюпає з його завжди насторожених очей. — Усі ми в твоєї бабусі були як у росах перемиті. Куди воно й ділося!

Дядько відвертається, мов розкаюється за свою несподівану розчуленість, покрикує на дружину, щоб швидше прибирала зі столів, бо он ще хтось прийшов, а сісти ніде.

Я таки запитав бабусю про творчість її юних рапсодів з нижнього села. Бо вона була, та дивна міфічна творчість. Ось вони, старі зошити, конверти зі списаними папірцями. Бабуся розгладжує їх з любов'ю: хтось збирає компромат на людей, а вона все життя збирала матеріали для виправдальних вироків. Хай гряде Страшний суд, ось оці зошити та конверти — найпереконливіші докази добрих намірів природи стосовно людських дітей. А вже що тих добрих намірів виходить, на те не її, природи, воля...

— Надя... Гарна була дитина. Їй зашкодила надмірна довірливість та емоційність. А життя, воно в неї склалося, як партизанський рейд... Надя любила писати ронделі...

Я просто спантеличений. Я не готовий гортати ці старі зошити, розкладати і розшифровувати папірці з конвертів. То всі оті алкоголіки з генделика писали колись ронделі?

Ні, не все так просто. У восьмому класі писали ронделі. У дев'ятому сонети. У десятому та одинадцятому — александрійські вірші, октави, практикували гекзаметр...

Бабуся показує мені рондель, що його колись написала юна дівчинка Надя. Перед дітьми стояло завдання оспівати рідний край у ронделях. Довго складали схему ронделя, вираховували, що з чим і як римується, які рядки і де повторюються. Потім обрали основну тему: **Ронделі крейдяної гори.**

Стояв пречудовий місяць травень і цвів терен. Не дивно, що Надя зупинилася саме на цьому: весна, білий квіт терну на білій горі. Поетично, бентежно, піднесено. Дивно, що вірш вийшов подорослому розважливий.

Терен

На крейдяній горі кущі тернові,
Такі щемливо-білі навесні.
Бентежно, млосно, радісно мені
Вслухатися в їх тиху, світлу мову.

Розмови наші щирі, вечорові,
Що раптом переходять у пісні.
На крейдяній горі кущі тернові,
Такі щемливо-білі навесні.

Цей день духмяний для душі обнова.
Чи ще таких багато буде днів?
Хтось піший, інший на баскім коні
І білий квіт на золотих підковах.
На крейдяній горі кущі тернові.

Мені не віриться, що всі діти можуть ось так сісти і написати вправного, майже бездоганного вірша. Бабуся погоджується: звісно, не всі і не відразу. Коли хтось цю затію рішуче відкидав, вона не наполягала. Коли хтось хотів, але в нього не виходило, пробувала йому ненав'язливо допомогти. Зате радість від гарно зробленої роботи була спільною.

Я гортаю зошит, перебираю папірці. Де ж підписи? Ага, вони тут, на звороті.

Асфоделі

Раніш за терен розцвіли жерделі,
Їх квіт рожевий світиться вгорі.
Такий урок задати дівворі:
Усе це описати у ронделях.

Орфей боявся квітів асфоделі.
В нас їх нема. В краю плугатарів
Раніш за терен розцвіли жерделі,
Їх квіт рожевий світиться вгорі.

Цікаво, чи Орфей писав ронделі?
Чи квіт терновий йому очі грів?
Невже й на нашій затишній горі
Можливі такі квіти: асфоделі?
Раніш за терен розцвіли жерделі.

— Бабусю, а що це за квіти такі — асфоделі? Хіба вони в нас ростуть?

Я не чую відповіді і оглядаюся. Бабуся плаче. Робить вигляд, що риється в шухляді, а насправді намагається непомітно витерти сльози. Вдруге питати я не зважуюся. Хай пошукаю пізніше в словнику. Але бабуся несподівано підходить до мене, гладить по голові, немов малого, і дивним хрипливатим голосом відповідає:

— Для когось не ростуть, а для твоєї мами вирости. Квіти з берегів Лети. Цей рондель написала колись твоя мама. Ми якраз читали тоді міт про Орфея. Ти його зараз почитай, щоб краще зрозуміти, про що вірш, а я піду трохи попораюся в дворі, бо селянські клопоти не терплять зволікання.

Я киваю головою в знак згоди, роблю вигляд, що шукаю на полиці книгу з грецькими мітами, я не раз читав її в дитинстві, міт про Орфея я добре пам'ятаю, хіба що погортаю для годиться, бо й самому мені на душі мультко, і сам я ледве стримую сльози.

Я чую, як рипнули сінешні двері, дзвінко і весело замекала коза, мабуть, бабуся повела її далі в садок, щоб там прив'язати, а мій погляд зупиняється на шкільному зошиті з дитячими вір-

шами. Діти вирости, стали дебелими чи худорлявими тітками, підтоптаними дядьками, що надто часто заглядають в чарку або цмулять пиво і тягають його вже у власному барильці — круглому рідному черевці, що вони його котять поперед себе: спершу з'являється барильце з пивом, а вже потім його власник. А колись цей власник барильця був метким хлопцем, лазив по деревах, мріяв про мандри і на уроках літератури писав, може, й не для себе, а для чокнутої Рапсодихи, яку кожен по-своєму любив і шанував, писав якісь римовані рядки, що з неухильної волі вчительки спліталися в сонети чи ронделі, чи ще в якусь дивовижу...

Я заплющую очі і бачу стіни генделика, а на них то тут, то там якісь папірці. Я думав, що то сторінки з календаря, селяни іноді розвішують їх для нагадування. На таких аркушиках може бути якась інформація про те, що де і як сіяти, як усе це добро доглядати тощо. Але якось я придивився уважніше до одного папірця біля дверей генделика і здивувався. На ньому був вірш. Вірш, написаний від руки. Я не встиг його до кінця прочитати, бо дядько Павло гукнув мене. У вірші йшлося про весняний день і жайвора в небі. Ось він — серед бабусиних архівів. А його автор — дядько Павло. Сьогоднішній сердитий носій солідного барильця з пивом і власник сільського генделика. Господи-Боже, та це ж александрійський вірш! Яка витонченість! Який смак! Якби Бог був ось таким веселим дідком з дитячих казок, сидів би на біленькій хмарці і залюбки споглядав метаморфози людського життя-буття. Таке дотепно пуантоване видовище! Хоч плач, хоч смійся. Зате ні краплі нудоти. Це як дивитися здалека. Бо зблизька щоденна нудота та людська недоля самого Господа-Бога накрие з головою...

Цікаво, як це бабусі вдавалося — вганяти потуги дитячої віршотворчості в струнку поетичну форму? Не вона ж сама переробляла та переставляла рядки. Не педагогічно! Скільки ж треба терпіння і такту, щоб підвести до цього саму дитину, щоб не зіпсувати їй радість творчості, відчуття себе тим, хто формує світи?! У дядька Павла таки вийшло щось путне:

Александрійський вірш

Це знову жайвір напина свою струну,
Щоб провістити світу юність і весну.
Щоб обнадіяти дерева і куці

Щемкою піснею про сонце і дощі.
Ще десь у вибалці в заглибинах сніги,
Та вже відчутний дух південної юги,
І кризь торішній лист, що брилою навис,
Вже пролісок от-от простромить гострий спис.

Його ж перу належить і трохи смішний, дуже зворушливий двовірш про мальви. Їх багато росте перед генделиком. Посаджені вони якимось чудернацькими хвилями: хвиля червона змінюється рожевою, далі піднімається і тихо стікає вниз біла хвиля. Мальви цвітуть ціле літо. У цьому жодні інші квіти їм не конкуренти.

Дистих

Мальви все вище і вище обличчя підводять до сонця.
Вся їх принада — єдваби усміхнених щік.
Мальви сьогодні такі безутішно печальні —
Сонце ніяк не виходить з-за скупчених хмар.

«Єдваби»... Десь же вишукували малі розбишаки такі високі слова! І що вони при цьому думали? Цікаво, якою сьогодні буде реакція пузатого корчмаря, коли його запитати про «єдваби»? Я ще раз перегортаю шкільні зошити. Зрештою, дописаних до кінця віршів не так і багато. Не так уже й рясно розкидано по землі іскри поетичного натхнення. На цьому кутку, власне, їх було лише двоє: тітка Надя та дядько Павло. Було... Як то кажуть, подавали надії... Попит і пропозиція... Закони ринку жорстокі. Попиту нема. Взагалі на Орфея попиту нема. Задля годиться я таки знімаю з полиці книгу мітів. Перечитую жорстокий кінець, думаю, звідки беруться на білому світі кіконські жінки, ці невситимі в своїх бажаннях комсомольські активістки?! Оцей античний гітлеюгенд?! Чому вони такі безжальні та жорстокі?! Чому їхній егоїзм прибирає таких нелюдських форм?! Чому вони такі все-сильні?! Адже вся природа за Орфея: привітно гудуть Родопські гори, мов зачаровані, слухають співця молоді дуби, стрункі кипариси, розлогі липи, тіняві платани. Навіть каміння, що його розлючені жінки жбурнули на співця, мирно вляглося йому до ніг. Уся природа суголосна його чарівному співу. Чим же розпалені

злобою вакханки добивають нещасного? — Знаряддям селянської праці! Розігнавши переляканих селян, ці фурії схопили мотики та граблі і таки добили сердегу! Мотики та граблі! Знаряддя для рабів! Раби не захистять навіть самих себе, не те що якогось причинного співця, від якого ніякої практичної користі!..

Я не почув, як знову тихо скрипнули вхідні двері, зайшла бабуся, мовчки стала біля мене, заглянула в книгу, зітхнула, забрала книгу з моїх рук, поставила її на полицю. Усе це мовчки, мов справляючи якийсь ритуал.

Уже за обідом ми повернулися до розмови про бабусиних юних поетів, котрі давно вже не юні і давно вже не поети. Найбільше мене цікавила тітка Надя. Ну, не склалося життя, трапився нікчемний чоловік, не одержала освіти! Хіба вона одна? Хіба в інших жінок чоловіки-дженгельмени та оксфордська освіта? І нічого, порають худобу, доглядають онуків, вірять, що комусь буде краще, ніж їм.

— Відсутність твердості — ось правдива причина людської душевної хитавиці. Людина, тверда в гріху, грішить собі на втіху. Людина, тверда в добродійстві, творить добрі діла, навіть, коли ніхто й ніколи про них не довідається. Наді бракувало твердості, спершу в добрих справах, потім в гріхах. Пригадуєш малу Таню?

Ще б я не пригадав малої Тані?! І досі вона сниться мені, сниться разом з малим білим козеням у гроті Навсікаї. Уві сні вона завжди сміється, уві сні ми розуміємо одне одного без слів. Кожна думка у нас одна на двох. Ще б я не пригадав малої Тані?! Але я мовчу. А бабуся продовжує:

— Танина мама була і гарна, й розумна, і затишна жінка. Здається, з такою кожен чоловік був би щасливий, але демони сміються з людей. Танину маму, може ти пам'ятаєш, звали Валею. Так от, Валя була мати-одиначка, у такому статусі вона й з'явилася в нашому селі. Якийсь тато мав таки бути в Тані, та Валя не любила говорити на цю тему. Шкода, що вона змушена була тікати з нашого села хоч на край світу. А утворила все це мила та вигадлива Надя. Приревнувала до бідної Валі свого пришелепуватого Петра, як наче він комусь, крім самої Наді, був потрібний! Чого лише її дурна уява не навигадувала?! Краще б ревнувала свого одоробла до пляшки, а не до такої порядної та добросердної жінки, що їм усім до неї... Та про що тут говорити?! До речі, уся та бридка іс-

торія, пов'язана з вашим з Танею листуванням, то також Надина робота.

— Он як! — Оце й усе, що я спромігся сказати.

Якийсь час ми мовчки їли на диво смачні коржики з козячим сиром. Бабуся налила мені чаю з м'ятою, що я від нього так солодко спав у дитинстві. Та наразі я відчував неприємний неспокій. Ця тітка Надя, чому вона завжди лізе в душу? Я так і сказав, так би мовити озвучив думки. А бабуся також ніби подумала вголос:

— Брак твердості в гріхах провокує самоїдство. Намучиться така самопоїдена людина та й захоче людського тепла, щоб хтось її хоч за щось похвалив, визнав якісь її добрі якості. Легше спробувати пошукати співчуття поміж чужих, бо своїм така людина давно обридла і вони скрижаніли в байдужості. А ти тут уже як чужий. Та й нічого не знаєш про місцеві пристрасті. Це самі люди можуть бути маленькими, а пристрасті, що їх роздирають, завжди великі. Ох, які великі... От тітка Надя й прагне показати себе перед тобою такою фатально скривдженою життям ягницею. Та ще мабуть муляє їй душу давня історія з поштовими містифікаціями. Посміялася з малих дітей. Таке нікому не робить честі...

Бабуся підняла край скатертини і раптом виїняла звідти продовгуватий конверт з російськими марками.

— Забула показати тобі. Зовсім недавно одержала я листа від Валі. Вона вже на пенсії, роботу кинула, живе в достатку. Чоловіка так і не має, а от Таня дуже просунулась, так би мовити, виростила і видряпалась високо вгору по драбині кар'єри. Навіть квартиру в Москві придбала. Чим займається? Не пише. Взагалі це й не лист, лише коротеньке привітання до Великодня...

Чай з м'ятою не приніс мені солодких снів. Бо аж ніяк не солодким було видіння Родопських гір. По крутих схилах дряпалися вгору на полонину кіконські жінки з мотиками та граблями. Вони дико кричали, щоб перекричати солодкий спів арфи. Одна з жінок в останню мить обернулася до мене і я заляк від несподіванки: то була тітка Надя. «Тітко,» — хотів закричати я, але язик мій не ворухився від жаху, слова так і прилипли до язика. «Тітко, хто завгодно, але ж не Ви! Ви ж Його посестра, а не вбивця!».

Та моїх слів не було б чути, якби мені навіть вдалося їх виголосити, бо піднявся такий гармидер, що неспокій охопив усі куточки землі і неба. Тихо і дуже нечітко промайнуло ще одне

видіння: висока драбина на березі бурхливого океану, кінець її губиться поміж хмар, а на останньому кілочку причепилася маленька Таня. Сидить, весело чеберяє ніжками і сміється. Потім махає мені рукою, ніби кличе до себе, а я не можу й поворушитися. Та за мить це марево потонуло в тумані, а хтось з особливим завзяттям гамселив по кам'яній скелі. Я розплющив очі. Гуркіт не зник. Хтось справді гамселив, лише не по скелі, а по хатніх дверях. Я швиденько вдягся і підбіг до дверей. Там стояла незадоволена Амалфея і вимагала, щоб її випустили з двору або принаймні повели в інший куток саду. Я обняв її за шию і ледь не розплакався. От де справжня щирість! От де справжній портрет друга, а не дружній шарж!

Бабусі ніде не було видно, мабуть пішла до крамниці вниз у село. Могла б мене послати, так ні, усе намагається робити сама. Бабуся хоче приготувати мені прощальний обід, стравами повернути мене назад у дитинство, так вона робить при кожних моїх відвідинах.

Родичів у нас немає. Обідаємо втрьох: я, бабуся та Амалфея. Коза на диво сумирна, її філософський настрій передається нам. Ми майстерно обходимо заборонені теми (а їх хоч греблю гати!), не впадаємо в спогади (тут найбільше небезпек!), жартуємо, а коза демонструє світскість та добре виховання. Обід вдається на славу і я, підхопивши важкенькі валізи (бабусині гостинці) тихо спускаюся вниз до автобусної зупинки.

...Старий Левчук таки домігся свого. Я сів за його рукописа. Сів і заляк. Оце так писання! Оце так казання! Це якщо читати вголос. А так і хочеться усе прочитати вголос. Ну, скажімо, не все. Старечі просторікування на тему «ab ovo» можна перегорнути бігцем. Старий забув, що і до нього були філософи, любомудри, усіляка братія, що любить поганяти словесні хвилі туди-сюди. Але безжальне вивертання кожуха живого життя часів застою і пізніших перебігів біо- та соціопроектів за участю відомих і маловідомих персонажів — оце було незвично, викликало дивне відчуття, яке важко пояснити. Це була гримуча суміш подиву, остраху, огиди і... дивного, шизофренічного захвату. Отак їх усіх! Заслужених і недозаслужених, порядних і напівпорядних, обдарованих і обдертих по саму ріпицю. А як же ви хотіли? Майте мужність стати під усіма прожекторами якщо не власного сум-

ління, то очей свідка. Не забувайте: Івикові журавлі¹ прилетять завжди і будуть свідчити. Будуть свідчити невтомно, правдиво, непідкупно. Усе і всіх можна купити, але не Івових журавлів і не старого Левчука.

Чесно кажучи, старий Івиків журавель Левчук убив у мені редактора. Цей редактор і так був ще недосвідчений, кульгавий, невпевнений. А тут така навала некерованих емоцій! Дивні сюжети вигадав цей правдолюб-шизофренник, дивні таблиці склав до своїх сюжетів. Поділив персонажів на Сексотових, Сексотбергів та Сексотенків. Підбив статистику. Очевидної закономірності в цьому напрямку не виявилось. Але конкретизація такої статистики в іменах та вчинках — вона вражала найбуйнішу уяву. Давно вже я не читав нічого, що б викликало подібний захват і самозабуття. Яка вже тут коректура! Ось вони, колишні комсомольці та працівники КДБ (штатні та позаштатні), дивовижні сумісники (гебісти і дисиденти в одній особі), сьогоднішні владоможці та опозиція — усі з одного гнізда. Я читаю і чую скрипучий старечий голос за спиною: «Ось так буває, коли не проводиться люстрація.» Оглядаюся — нікого. Отже, ідеологічна шизофренія — річ заразна. Ідеологія — то страшне цунамі, а її позірна відсутність — то цунамі в квадраті.

Я не міг не поділитися своїми враженнями від прочитаного з Віталієм Анатолієвичем. Переказав, як міг, зміст, описав форму, спробував відтворити загальний патос. Критик довго мовчав. Потім посміхнувся уїдливо, якось ніби несхвально і промовив одне-єдине слово:

— Отелівся.

Я не знав, як мені на все це реагувати. Збирився з думками і мовчав. Мабуть, у них, старих, свої рахунки. У всіх свої рахунки. Замучила мене уся ця бухгалтерія — і Божа, і людська. Вони стільки всього виносять за дужки, що непосвяченому годі второпати. А я чомусь завжди, ледь не в усіх ситуаціях, виявляюся непосвяченим. Аутизм якийсь. Мистецтво перемовчати я з гріхом пополам опанував, а от угадати, чи людина говорить щиро, чи вигадує, чи грубо і злонамірено бреше, — цьому я так і не навчився. І що таке — нещирість? Може, для більшості людей — то просто

¹ Назва балади Ф. Шіллера.

безневинна акторська практика? Заняття для аристократів? А для простолюду пропагується цнота щирості...

— Я кажу: пізно отелився. Тоді треба було телитися, як усі ці Сексотови, Сексотберги та Сексотенки бігали перелякані, коли страх за власну шкуру для них був сильнішим, ніж усі їхні амбіції, претензії, апетити. А старому тоді ніби розум відібрало, його зворушувало будь-яке патріотично забарвлене патякання, от, мовляв, у глибині душі це ж наш патріот. Та яка ж глибина душі там, де одверзається безодня цинізму та диявольського лукавства!? А старий Левчук відчайдушно грався у великодушність. Тоді треба було думати, тоді, коли він мав добрячий вплив на громадську думку. Навряд чи багато хто із тодішніх претендентів на політичні папахи доскочив би до них без допомоги старого дурня Левчука. А що ж тепер? Воно, звичайно, ефектно: шизофренія завжди вражає. Тут кілька варіантів і всі печальні. Найоптимістичніший: старий друкує книгу, вона має розголос, описані персонажі жахаються громадської думки і запирають старого в дурдом. Це весело, обнадійливо, але нереально. Пізно. Пізно отелився. Бичок підріс, корриди немає. Так звану громадську думку давно побила міль зневіри, відчаю і збайдужіння. А що іще гірше — за час, що минув, устиг тотально розповсюдитися вірус морального розтління. Немає нічого, що могло б людину присоромити. Соромно лише бути лузером. Старим хворим лузером.

Віталій Анатолієвич якийсь час мовчки дивиться у вікно, мовчки допиває свою каву, потім підбадьорливо потискує мою руку:

— Це я не про себе. Я не старий і не хворий, і вже аж ніяк не лузер. А коррид на нашу голову ще вистачить. Ось так, мій юний друже. Маю до тебе одне велике і для мене дуже важливе прохання: пошукай серед Левчукового мотлоху якісь хай би натяки на те, що всі оці людські покручі, яких він так ретельно зібрав у своєму вишуканому гербарії, вчинили тоді з Олесем Леготом. Може, він у Левчука фігурує як Сашко Заярний, може, як ПОЕТ. Бо насправді серед усієї тієї пишучої братії Поетом орфеїчного складу він був один. Інші значного мірою просто римували та імітували натхнення.

Старий критик раптом весело усміхається і продовжує:

— І все-таки серед пишучої братії тих часів було більше щирості, ніж серед всіх оцих учасників нинішніх літературних ту-

совок. Траплялися досить колоритні суб'єкти. Більшість із них таки перебувала на обліку, час від часу їх кудись викликали, щоб полякати та збити гонор творчого духу. Та це не завжди помагало. Був такий Іван Струг. Стихійний поет. Без належної освіти, без надійної самодисципліни. Жив десь у сільській глибинці. Час від часу з'являвся на різних літературних урочистостях чи просто зібраннях, падав, як сніг на голову. Міг підійти до якогось забронзовілого літературного авторитету і голосно, щоб і інші чули, запитати: «Ну, що мудака, усе ще пишеш свою нудоту? А-а-а, за гонорар? А то я думав, просто так, для себе. То була б біда, то була б уже клініка. А так нічого, пиши, пиши, це ж легше, ніж гній вилами кидати...» Отак походить, поспілкується, потім щиро дивується, чому ж його не те що не друкують, а свої ж колеги на дух не переносять...

Віталій Анатолієвич знову замовкає, а я не наважуюсь це мовчання порушити. Тихцем піддивляюся за старим, як він розглядає залишки кави на дні чашки. Чаклує чи намагається таким чином вгадати якісь химерні знаки долі? Мабуть, що вгадав, звів на мене свої напрочуд ясні та юні блакитні очі і ніби мріє вголос:

— Хотілося б зібрати таку своєрідну антологію «стихійних поетів» часів режиму. Тільки як це зробити? Ні в які архіви вони не потрапили. Навряд чи їхні рідні (якщо вони до якихось рідних тулилися) ревно ставилися до їхньої спадщини. Та й місце їхнього проживання не завжди знали навіть у КДБ. Такі от мандрівники-пиворізи. Надто глибоко заглядали в чарку. Серед того доробку не буде сонетів чи ронделів, але можуть бути окремі рядки або й цілі вірші вбивчої сили. На те вони й стихійні поети. Були там і сліди небесного лету, і відблиски зоряного озаріння, була природна невимушеність, а що найважливіше, — була пасіонарність. От чого бракує сьогодні всім — пасіонарності. Особливо бракує її молодим поетам. Сьогодні усі, як сектанти: хитро заточені, обачні, застєбнуті на всі гудзики... Своєрідні функціонери від літератури. Нові обойми імен, нова кон'юнктура... Чим вона краща від совкової?..

Та найбільше мені б хотілося знайти поетичні зошити Олеся Легота. От вони справді були, бо я сам бачив їх на власні очі. Там справжні скарби, що могли б стати окрасою будь-якої зі світових літератур. Вони могли бути і в архівах КДБ. Я було й рипнувся,

та впіймав облизня. Або хтось рипнувся раніше за мене, або їх хтось порятував від кадебістських лап іще раніше. На жаль, я був знайомий з поетом лише здалека. Якась взаємна симпатія поміж нами наклъовувалася, але різниця в трибі життя, темпераменті, інші обставини... Може б наше знайомство з часом переросло в щось плідніше, та все обірвалося так раптово, так жакливо...

У нашому клубі поетичний марафон. Переважно молоді поети. Поети з тусовок, проектів, впевнені, з американськими усмішками, трохи збуджені. Щоб уникнути одноманітності перформенса ми запросили ще й бардів, і навіть одну популярну танцювальну пару, що може танцювати все і під усе. Ігоря Сокура я запросити не встиг і це мене муляло, але він заявився сам. Як я йому зрадив! Якби в мене було весілля, то я б запросив Ігоря бути на ньому почесним батьком. За віком він на батька не тягне, скоріше це мій старший брат, але за солідністю Ігор потягне і на почесного діда.

А в Ігоря для мене сюрприз: поклав на музику один із моїх віршів, хоче сьогодні представити. Я аж підстрибнув від радості. Таке варто буде відзначити. Я нагадую Ігореві про «Варенички», він киває на знак згоди і змовницьки показує на відстобурчені кишені: там є ще й інші сюрпризи. Цікаво, які: жайвори, ластівки, синички? З якого дерева? Лише для мене чи ще для когось? Це інтрига для пізнішої години, а наразі поезія...

Віталій Анатолієвич притулився в куточку, ледве його примітив. В його очах крига. Присідаю біля нього. Ні про що не питаю. Та раптом запитання ставить він сам. Запитання-шепіт, шепіт, що вганяє в піт:

— А що б на все це сказав Іван Струг?

Я розводжу руками: звідки мені таке знати?

— А я здогадуюсь, — ехидно посміхається старий. — Іван Струг ввічливо б так (а до ввічливості він вдавався в крайніх випадках), ввічливо б так запитав: «Хлопці, з якого ви корита годуетесь? І чим воно пахне?». Та навіть не так важливо, що б він сказав, важливо: як. О, він умів привернути до себе увагу. Хто й звички не мав задумуватися, раптом задумувався: чи з кожної руки варто брати навіть шматок хліба, навіть дуже голодному... А вони ж не голодні... Чи це в них така наївна дитяча радість з приводу посвячення в грішники?! Ти диви, яке велике відкриття — радісно бути грішником... Може, вона й паморочить своєю

непрісністью — ця стежа гріха. Але коли ти на ній лише лялька з мотузкою на шії — то чим тут захоплюватися?..

Віталій Анатолійович витримує паузу і продовжує:

— От глянути на наших молодих геніїв. Пишуть українською мовою, здавалося б, що є відраднішого? А творчі стипендії приймають з рук тих, хто цю мову додушує в останній агонії. Така тобі, Химко, пасіонарність! Добре засвоїли техніку безпеки: небезпечно обходити десятою дорогою, тією ж дорогою обходити все, що не вигідне (особливо не вигідних людей), рахуватися лише з тими, хто може реально нашкодити або хто може бути реально корисним, а всілякий там інтелігентно-нешкідливий дріб'язок, від якого ні зримої вигоди, ні відчутної шкоди, він їм ситуативно нецікавий, та й взагалі, на все в житті ліпше дивитися ситуативно.... Я вже не говорю про тексти. От де б розгулявся машинний переклад: ніяких тобі націєтворчих вибриків, мова аптечна, дистильована... Або для різноманітності матюки з братньої мовної культури. Ось де розкошує інтернаціональна ідея...

Я не готовий ані заперечити, ані підтримати співрозмовника. Я тупо мовчу. Я вже не радію своєму успіхові з подачі барда. Я вношу плату за звільнення від полуди. Я вчуся прозорості в сприйнятті дійсності, а вона така каламутна, що хочеться заплющити очі і вже ніколи їх не розплющувати. Мить розчарування і зневіри. Вона минає...

— Чи в тебе є дівчина?

Хто це запитав? Невже Віталій Анатолійович? Навіщо? Невже йому це справді цікаво? Може, й цікаво, та навіщо запитувати ось так — в лоб? Та я б це питання залюбки проковтнув, щось би ще й відповів для годиться, але...

Але... Це ж питання я чув зовсім недавно. Від однієї кіконської жіночки з нашої тусовки. Погляд, що супроводжував це начебто невинне запитання, я описати не берусь. Надто багатий спектр емоцій. Весела відьмочка. До нас ходить розважатися. Нерозтрачені запаси почуттів: чоловік засідає у Верховній Раді, діти обачно розбіглися (статків вистачило розбігтися аж по Америках). Що вона тут шукає? Пригод? Сподівалася втрапити на тризну та й дивується, що тут ще тліє якесь життя? Чи хоче й собі підшукати якийсь трамплінчик та й скочити хоч на старість у політику? Старий Левчук, здається, до неї прихильний. Це за його підтрим-

ки її чоловік так успішно стрибнув колись у вир високої політики, та й досі там крутиться...

— Чи є в тебе, хлопчику, дівчинка? Чи тобі більше до вподоби старі збоченці? Наш Віталій Анатолійович хлопчиків любить...

Запитання-коментар загадково обривається. Весела жіночка ще продовжує свердлити мене в усіх напрямках, але я відповідати не поспішаю. Тоді вона підсідає ближче: ось так буде більше довірливості та ширості:

— Звичайно, позитивна критика потрібна кожному авторові, а вже молодому й поготов. Та що, хіба в нашому місті бракує критиків з нормальним гендерном? Не той масштаб? Можна поштовхатися серед столичних...

Що вона хоче? Пропонує якийсь менеджментський сервіс у літературних справах? Відкинула назад голову, перевіряє враження. Що ж, враження нівроку яскраве, як у жабки від бусла.

Я дивлюся на свою співрозмовницю і мій мозок закипає від напруги: когось вона мені до болю нагадує! Лише кого? У мене бувають такі стани, коли щось випадає з пам'яті, не має значення, що саме, хай і просто якась дурниця, але вже той факт, що є пропажа, муляє думку нестерпно, іноді до млості, що вже на порозі неприємності. Я заплющую очі, хай думає, що хоче. Я маю пригадати і я пригадую! Ось так дивилася на людей циганка-перекупщиця з базарчика в нашому райцентрі: купи! Не має значення, що товар сумнівний. Не має значення, що поряд щось і краще, й дешевше. Але ти купи саме в мене, бо вже заглянув у мої очі і не відкрутишся. Колись я щось у неї купив. Кілька напівгнилих грушок, здається. (А в нас на горі росли золотобокі та соковиті!). Бабуся довго сварила мене. Не за гроші, хоча в нас завжди було мало грошей і ми їх ретельно рахували. Сварила за те, що я втратив пильність і заглянув у циганські очі. Не можна заглядати у безсовісні очі! Не можна бути таким самовпевненим! Є багато страшних і несподіваних пасток на людському шляху. Є провалля. Як, наприклад, ось отакі очі...

Я потроху прийшов до тями. О, моя доброзичливиця вже й руку мою тримає в своїй. Сидить, як печериця, не обійти, не об'їхати. Ні, такого ворога я собі не бажаю. Кишка тонка! Чомусь же і я навчився поміж людей! Я міцно потискую білу рученьку, унизану перснями, увінчану дивовижним манікюром, я її навіть

цілую і розгублено дякую за щирість. Бо це ж таки небачена щирість. Я аж задкую, вишукую очима шпаринку, в яку б забитися, куди б пірнути, де б переждати-пересидіти лиху годину...

Чи є в мене дівчина? Як добре, що світова мережа ловить поки що лише те, що людина з власної глупоти виставляє на поталу ближнім. Ось гляньте, який я з спереду, а який ззаду, а що я вкрав, а що так узяв... А от читати, що в кого за душею, а тим більше, що в кого в душі, — до цього, Богу дякувати, ще не дійшло. Яка б не була міра цікавості в моєї новоспеченої «покровительки», та заглянути мені в душу вона не може. Не може поглумитися з мого так званого сексуального досвіду. О, тут би вона повигрїбала усі крихти, як великодні калачі з печі, порозкладала б їх по всіх полицях ще й глядачів би наскликала, бо тут сміху на всіх вистачить. Але мій сексуальний досвід — то, дякувати Богу, моя сумна таємниця.

Перший епізод — Нюся. Моя землячка. Її батьки — свинячі королі місцевого масштабу: приватизували велику радгоспівську свиноферму, де Нюсіна мама працювала за совка головним ветлікарем. Нюся вчилася двома курсами вище, ми часто їздили додому разом. То автобусом, то її батьки підхоплювали разом із дочкою й мене, жартуючи: «Може, зятя веземо?» Хоча на зятя я, злидень, не тягнув. Та й Нюся була і старша, і, що найголовніше, надто бідова. «Чи Нюська там хоч трохи шанується?» — доскіпувалася до мене її мама. Я робив вигляд, що не розумію, про що йдеться, тоді вона заспокоювалася. З моєї реакції вона заключала, що нічого надприродного її бідова Нюся не натворила, а такі собі дрібнички, можна сказати, дитячі дурощі, погоди не роблять. На те й молоді роки, щоб хоч трохи попустувати, доки гонитва за житейськими благами не заломить руки аж за саму спину...

Ось так мирно приятелювали ми з Нюсею, доки не вскочили, мов дурні козенята, в яму. Причепився до неї якийсь похмурий тип. На думку дівчат з гуртожитку — чистий маньяк. Справа в тому, що всі ми жили по кілька чоловік у кімнаті, а Нюся жила одна. Не могла ж донька королів, хоч і свинячих, ділити убогу гортожитську кімнату ще із кимось? Батькам Нюся пояснювала, що так їй ніхто не заважає старанно вчитися. А насправді Нюся любила веселі компанії, любила, щоб на ніч у неї лишався той, кого вона сама обере. Похмурий залицяльник, він же, на думку

дівчат, маньяк, від Нюсі не відставав і одного разу рішуче заявив, що оскільки в неї постійного хлопця немає, то ним стане він, наміри в нього серйозні, а якщо ні, то він знає, як укозькувати таких норовистих кобилиць.

Нюся злякалася (може ж і кислотою облили, що з ненормального візьмеш?) і в той же день перехопила мене в коридорі. Зі сльозами на очах вона благала мене порятувати її, тобто якийсь час пожити разом з нею в її кімнаті, щоб маньяк від неї нарешті відчепився. Ти ж мені, як брат рідний. Чомусь цей аргумент їй дуже сподобався і вона повторювала його, як заклинання. Як я міг відмовити? В той же день я переніс свої речі в кімнату до Нюсі і зажили ми й справді як брат із сестрою, доки... Доки якось уночі Нюся не заблукала в кімнаті і не влаштувала майстер-клас спокушання невинного. Вона дивно тремтіла, кулачками, мов скривджене дитя, витирала сльози, нерозбірливо лепетала, що немає нічого кривднішого за людську байдужість. Це була Офелія, котру щойно витягли з холодного ставка, її треба було втішити й зігріти, що я й зробив, як умів. Трохи незграбно, трохи перелякано, трохи поспішно.

На другий день я цілий ранок, а потім і цілий полудень сумно думав, що ж мені тепер робити: як освідчитися Нюсі, як запропонувати руку і серце, а раптом вона завагітніла? Усе моє майбутнє життя попливло переді мною у якомось гарячковому каламутному тумані. Десь далеко за мою спиною то виринав, то потопав, мов якась тепер уже недосяжна фата-моргана, тепер уже навіки втрачений рай, мій милий вертеп Навсікаї. Під вечір я зважився і якимось доплентався до нашого з Нюсею куреня. Нюся, як не дивно, була вже вдома. Біля неї сидів молодий уже трохи захмелілий міліціонер. Пізніше мені сказали, що то був наш дільничий (хіба бувають кращі засоби від знахабнілих маньяків?!). Нюся здивовано звела свої рівненькі брови-шнурочки:

— То ти ще не забрав своїх речей?

Потім вона повернулася до гостя і пояснила:

— Це мій земляк, Ромчик. Вчиться тут. Доводиться допомагати землякам.

Нюся дивилася на мене ясними-ясними очима, а потім підійшла та ще й поцілувала в щоку. Затого недбало показала рукою на валізи, мовляв, забирай, потім поговоримо.

Я миттю вимівся з кімнати, до себе почвалав не відразу, ще довго, мов погорілець, стояв у коридорі. Два демони змагалися за мою душу. Один наказував повернутися та вибачитися перед Ньюсею невідомо, правда, за що. Інший нецензурно лаявся і знущально запитував: «То ти і є герой Гоголя? Дорогий Акакію Акакієвичу, піди, піди назад до Ньюсі з ментом, комусь же треба людей чудить.» Аргументи цього другого здалися мені переконливішими, чудити людей, а тим більше Ньюсю з міліціонером, мені не хотілося, отож я зібрався з духом та й повернувся до свого кутка...

Нюся поводитися, мов нічого не трапилося, називала мене братиком, запрошувала їхати додому разом. Та мені тоді здавалося, що в її словах стільки щирості, як у решеті води, і я намагався обходити її десятою дорогою...

Інший епізод також не з опрісноків. То вже був Київ. Я нудився в черзі за візою, а біля мене «випадково» зупинилося дивне створіння жіночого роду. Воно нагадувало більше птаха, ніж жінку. Від нього (тобто — неї) віяло якимось невловним ароматом декадансу, вчувався якийсь чарівливий відгомін «серебряного века»... Щось нетутешнє, не свиняче... Між нами відразу виникла дивна довіра. Лада (здається, що й ім'я її я знав ще до зустрічі) говорила про високе, про переваги платонічного кохання. Лада писала вірші. Коли стало ясно, що віза буде лише завтра і я заклопотався, де ж мені ночувати, Лада невимушено запропонувала зупинитися в неї. Чом би й ні? Така несподівана спорідненість душ! Така взаємна спрага платонізму! Ми справді читали вірші, пили каву, засуджували мерзенність плотських насолод. Втішені розійшлися спати ледь не під самий ранок. А вже під уранішню зорю я прокинувся від страху: мені снилися вампіри. Я спробував встати і не зміг. Мої руки були прив'язані до ліжка, а наді мною стояв птах. Я повернув голову в інший бік: там стояв ще один птах. Птахи дуетом заспівали:

— Не бійся, ми нічого поганого тобі не заподіємо. Просто будемо тебе роздивлятися. Тільки дивитися...

І вони справді стягли з мене ковдру, залізли своїми пташиними пазурами під піжаму. Та я не даремно виріс на ясенкових розп'яттях, я навчився розтягуватися і стягуватися, ніби мое тіло то суцільна жила. Від їхніх сміхотворних пут вивільнилося б і мале козеня, не те що я. Але душу пік сором: як я міг отак пове-

стися, клюнути на гнилого черв'яка?! Яка іще спорідненість душ?! Ось отак би узяти ці дві пташні голівки та стукнути їх одну об одну, щоб аж подзвіння пішло. Та я, звісно, цього не зробив. Я мовчки вислизнув із їхніх тенет, як піскун із сітки, та й почва-лав раннім Києвом, щоб зайняти чергу перед посольством. Немає добра без лиха. Першим я навіть за таких умов не був, але в гурт щасливчиків утрапив...

Ось такий мій донжуанський список. Додати сюди іще мою новоспечену покровительку, оцю славну кіконську жіночку, і список заграє усіма барвами людського безголів'я. Як її до речі звати? Здається, повне ім'я Ізабелла. Для одних Іза, для інших Белла. Я б міг внести різноманітність і називати її Ібе, така собі невинна абрєвіатура. Та я на таке й подумки не зважуся. Не та вагова категорія...

Єдине, що мене зігрівало в хвилини розпачу — це мрія про вертеп Навсікаї. Десь на якомусь етапі моїх мандрів я опинюся на його порозі. Він засяє у ранковому чи вечірньому серпанкові (має бути саме такий порубіжний час!), а перед входом стоятиме вона, донька феацького царя і щиро вітатиме втомленого мандрівника. Хай уже не витиратиме його запорошені ноги своїми косами, але радітиме його появи усією душею. Її очі сятимуть, від її усмішки засвітяться навіть хмари на небі. Чому лише ця донька феацького царя має миле, ніжне обличчя маленької Тані?..

Левчуків фоліант вимотав усю мою душу, читацька спрага вгамувалася, а для редактора тут було стільки роботи, що на такому фоні й колгоспні буряки б зблякли. Чому навіть освічені і в цілому розумні люди такі неграмотні? Я вже не говорю про граматичні помилки, про вибір слова, але хоча б змостити речення, щоб воно трималося купи, хоча б це можна, коли ти сам вважаєш себе наглядачем на ниві української мови (це я про Левчука та до нього подібних)? Ні, легше горланити, як наш гореславний дід Семидзвін (професійний патріот): «Що це робиться? Я почув тут москальську мову? Та це ж чисте неподобство!».

Як на гріх, на ту мить десь недалеко опинився Віталій Анатолійович і спокійно запитав неблаганного бунтаря: «А більше її ніде не чути? Наприклад, у міськвиконкомі, в СБУ, в міліції? Піди, покричи там. Воно попустить...»

Дід Семидзвін здався не відразу, щось іще буркотів про угоди-ництво надто гнилої інтелігенції, про підступну байдужість до

найсвятішого, запаси в нього на цю тему невичерпні. Та його вже ніхто не слухав, народ підхікікував і був удячний за комізм ситуації, бо то нормальна розрядка для напружених нервів. Лише сам призвідець надовго затаївся і все шукав випадку, як би «віддячити» надто розумному критикові. Випадки траплялися, сварки в нас люблять, навіть існує мода їх імітувати, щоб підігріти інтерес до того чи іншого предмета. За це добрі люди гроші платять, а тут такий колоритний ентузіаст! Якби діда Семидзвона не було, то для тусовки, подібної до нашої, його б треба було видумати. І видумують. А в нас от свій, платити не треба...

Левчуків фоліант — то бездонна торба з високого горба. Там є усе про всіх. Лише про Олеся Легота ані літери...

— Не тягне старий на Івикового журавля. — У голосі Віталія Анатолійовича розчарування і злість. — Ось такі ми: де не треба ми нещадні та вимогливі, де треба проявити нещадність, ми проявляємо дивовижну великодушність. «А я дурний, та ще й битий» (*Вибач, Тарасе, що згадую тебе всує!*), не вірив, що феномен Гелени Прекрасної такий безсмертний...

Звідки мені знати, про яку Гелену йдеться. Знову ж таки, в них, старих, своя бухгалтерія, давні рахунки. Невже і старий Левчук не поділив із премудрим критиком якоїсь Гелени? Зараз вона вже мабуть трясє головою, виймає із кришталевого келиха вставні щелепи, з трудом переставляє артрозні ноги, а в очах цих неспокійних дідуганів вона височіє на золотому троні їхніх негаснучих мрій і випромінює красу, що обіцяє рай на землі, а вони ведуться, досі ведуться, дивні старі...

Ні, я всього цього не озвучую, я лише широко розплющую очі, а співрозмовник хай уже сам читає, вичитує з мого погляду, що хоче і що може. Віталій Анатолійович у таких справах майстер.

— То все придворні таємниці старого совкового двору. Вона таки справді була не просто гарна, а чарівливо гарна. І звали її справді Геленою. І народилася вона високо, десь на обкомівських подушках. Щось її повело на поезії. Тинялася по літературних студіях, шукала геніїв. Уже була заміжня (шлюби вінценосних родин — то дражлива тема), та це її не зупиняло в пошуках пригод. Учепилася в Олеся Легота. Ходила за ним слід-у-слід. Вішталася йому на шию з підкресленою демонстративністю. Якась була в тому хворобливість. Можливо, надмір розбещеності, небажан-

ня змиритися з тим, що от і нам чогось не даровано, щось не дозволено. Та щоб з усіх тих пристрастей сплівся такий пекельний клубок! Не без демонських рук... Містика... Ідеологія, людські пристрасті, заздрість, ревність. Ревність подвійна чи аж потрійна (були й інші учасники цієї для когось трагедії, для когось рутинної роботи). Був праведний гнів ображеного Менелая... Стільки чуток ходило про все це! Та чутки є чутки, а що трапилося насправді, ніхто не знав. Якби Олесь був хоча б членом Спілки, то вигадали б якусь офіційну версію загибелі, а так...

Віталій Анатолієвич замовкає. Пауза затягується. Я терпляче розправляю скатертину на столі, рахую хрестики на ягодах калини. Перераховую їх і щоразу отримую інший результат. Вправляюся в умінні поєднувати тупість і настирність. Мені це вдається.

— Ні, старий Левчук не просто свиня, а свиняча ратиця. Не міг він про те не знати. Хоча, стривай, міг і не знати, здається, його загребли саме під той час... Може, він щось і чув, та сам уже був далеко, своя доля, буває, мордує так, що за іншими не вслідкуєш. А ціни Олесеві він міг і не знати. Ціну йому знали одиниці. А тепер уже майже ніхто...

Знову залягає мовчання. Я згадую бабусині слова стосовно негарних вчинків тітки Наді: люди можуть бути і малими, а от пристрасті в них великі. Пристрасті їх душать, затягують зашморг на їхній совісті, на добрих намірах (якщо вони в когось ще є), заливають їм очі кров'ю, як бикам на корриді. Пристрасті виключають усе людське. Помста і смерть! Помста і смерть! Помста за що? Та хоча б і за те, що хтось вищий від тебе на голову, що сміє вважати небо своїм домом, що має крила і світло в душі. Та хіба мало за що може ненавидіти іншого той, у кого своя душа схиблена, хто захищається в морі ненависті, заздрості, непомірних претензій до білого світу...

— Вона дуже схожа на свою матір.

— Хто?

— Ізабелла.

Знову пауза. Вода життєвого океану всепоглинаюча. Хвоськай по ній батіжком надій, проколюй її списами нарікань, скаламучуй голками розчарувань, — марна праця. Вода все проковтне, усе виплюне знову, накриє хвилями і буде ось так ганяти: вперед і назад, вперед і назад. Втоми вона не відає, вода океану...

— Цікаво, як він сам її величає?

— Хто?

— Старий Левчук, звісно. Ізою чи Беллою? Якщо Ізою, то вже зовсім гаряче. Якщо Беллою, то дотримується благородна дистанція замилювання. До речі, її мати, кажуть, іще жива. В принципі вона не така вже й дрімучо стара, ця безсмертна Гелена, десь під вісімдесят, а, може, й за вісімдесят (до її метрики я не заглядав...). А Левчук, схоже, увесь свій юнацький запал переніс на її доньку. І як ця бідова краля в нього ще не у Верховній Раді? Нічого, така свого шансу на прогавить. Тоді, в розпал жнив прихватизації саме вона проявляла чудеса кмітливості та винахідливості. Кавеенщиця... Тепер куди не піди: на схід, захід, північ, південь — скрізь її територія. Читав біля ставків — «Пруд зарыблен.»? Її вигадка. Цікаво, а як з лісами? Може, «Лес закабанен»? Навіть за панщини такі місця належали місцевій громаді... Хоча, яка там громада? — Біля кожного села вже можна прибавити табличку: «Село обезлюднено». Куди тим панам часів Чіпки та Миколи Джері, вони ж не були такими пролонгованими патріотами, як ось ця братія...

...Зі мною говорив САМ. На те свої поважні причини. Він хоче заманити на нашу тусню якихось птахів високого лету аж із самої Москви. Журналісти, політтехнологи, знавці української колоди (колоди карт, звісно). Що вони тут шукають? Що винюхують? Для чого їм наново розглядати старі заяложені карти? Щоб робити нові позначки для шулерів?

Про все це шеф не обмовився й словом, хто я для нього? Та мабуть і ні перед ким би не обмовився. Бо хоч політика і має схожість із футболом, а голи тут забиває хто як хоче, а здебільшого, хто як може. Про командний дух більше говорять, аніж його дотримуються. Мій шеф ще відносно молодий, вміє мислити нестандартно, має фантазію і почуття гумору. Та між нами дистанція в сотні космічних років. Де він на соціальній драбині, а де я? У його молоді роки по цій драбині стрибали, перестрибуючи кілки, весело били по чужих головах ногами, не приховуючи щирої радості успіху. Сьогодні усі ці кілки розподіляються під жорстким контролем. Чийм? Уточнювати не варто...

— Отже, тобі ясно: тут мають бути топ-люди від культури, громадськості, побільше молоді.

Шеф раптом задумується:

— Як ти гадаєш, чи не заховати нам на такий великодний випадок цього миршавого біса Семидзвона в якусь нірку? Щоб із нас не сміялися потім на всю Іванівську?

Що? Зі мною радяться? Виходить, що з моєю думкою ще й будуть рахуватися? При всій величі та непохитності? Тоді варто заперечити, щоб хоч видно було, має моя думка якусь вагу в очах ближнього чи ні. Отже, я заперечую:

— Як на мій погляд, пан Семидзвін лише додасть колориту. Насправді він досить поміркований.

— Ну, гаразд. Лише тримай усе під контролем.

Шеф розвертається на всі сто вісімдесят градусів, забувши попроситися чи не вважаючи це за потрібне стосовно такої дрібноти, як я. І доки я збираюся з думками, мене хтось уже тримає за лікоть. Тримає м'яко, обережно, ніби цей лікоть із китайської порцеляни. Я повільно оглядаюся: вельмишановна пані Ізабелла власною персоною! Мабуть, вона весь цей час тримала нас у полі зору: мене і шефа. Очевидно, мої акції пішли вгору. Ще б пак, зі мною щось обговорював САМ!

— У мене для Вас також дуже цікава пропозиція.

«Також»... Та ми, Химко, ще й які люди! Комусь здається, що в САМОГО можуть бути стосовно мене не якісь там однозначні розпорядження, а цікаві пропозиції... Я витримую паузу. В цій науці я вдосконалююся все більше й більше.

— Я показувала Вашу поезію своїй мамі. О, молодим здається, що старі в усьому від них відстають. Та повірте мені, ця думка справедлива хіба що стосовно легкої атлетики! — Моя високоповажна співрозмовниця перевіряє, як я реагую на її жарт. Я реагую, тобто роблю судомну спробу весело усміхнутися. Схоже, мені це вдається. Вона киває на знак повного взаєморозуміння:

— Я Вас колись таки познайомлю зі своєю мамою. Вона велика шанувальниця поезії. Власне, вона й сама добра поетка, могла б мати ім'я в літературі, якби не її паталогічна скромність. Та ще трагічна історія, що трапилася з нею в юності. Про це поговоримо іншим разом. А наразі лише коротенький штрих: у юності в неї був закоханий один дуже талановитий поет. Він трагічно загинув за невідомих обставин, ніщо з його спадщини не збереглося. Лише в маминій пам'яті збереглося немало текстів. О, мамина пам'ять — то надійний комп'ютер.

Знаємо ми, яка надійність у комп'ютерів, перебігає моєю головою шматок думки, а цілу думку я й за хвіст не встигаю вхопити, бо пані говорить без упину. Невже і справді гадає, що я можу для чогось їй знадобитися? Чеше на кшталт сектантів, вкрадливо і водночас настирливо й переконливо.

— Так от, на думку моєї мами, Ваші поезії ніби написано рукою того трагічного генія, що так рано пішов з життя. Якась дивна спроба поетичної реінкарнації... Наразі не можу пригадати його імені, мама говорила, та я очевидно неуважно слухала...

— Олесь Легіт, — само вихопилося в мене.

— Звідки? Звідки Ви, молода людина, знаєте це ім'я? Його навіть тоді ще ніде не встигли надрукувати, а пізніше й зовсім забули... Не збереглося нічого... Жодного рядка...

— Чув від Віталія Анатолійовича.

— А-а-а, — пані скривилася, мов скуштувала чогось надто кислого, аж оскома її взяла. Не любить вона старого критика, що ж, ці почуття в них взаємні.

Знову залягає мовчанка. Я мовчу свідомо, мовчанка — моя територія, покидати її я не ризикую. Та моя співрозмовниця обривати розмову не збирається. Вона ж іще не дійшла до головного. Рушниця має вистрілити, бо нащо тоді було вішати її на стіні на початку казання? Отже, її мама. Стара прекрасна Гелена, котра так любить поезію...

— Моя мама, — пані ніби читає мої думки. — Моя мама вважає, що саме час видати Вам хай і невелику книжечку. Віршів п'ятдесят у Вас набереться?

— Більше набереться, — безконтрольно виривається в мене.

О, яка лють на самого себе охоплює мою безвольну душу! От уже правдиве літературне телятко! Підставляй шийку, зараз тебе поведуть на свіженьку травичку, акуратно припнуть, де самі вважатимуть за доцільне. Пасися, дурненьке, жди та вгадуй, хто прийде переп'ясти тебе десь на іншому місці, якщо, звичайно, про тебе не забудуть...

Я в розпачі кусаю губи, а пані, очевидно, сприймає цей жест за хвилювання неофіта на порозі храму.

— От і добре. Я ж не просто тиняюся поміж людей, мов циганка по базару. (Спало ж їй на думку таке порівняння? Чи й справді думки читає?!) Я ще поміж іншим веду свою видавничу справу.

Видавництво в мене елітарне, не для масового збуту. Зате публікація в нас умикає для автора зелене світло в науку, літературу, політику...

Пані Ізабелла допитливо дивиться на мене: чи я второпав, яка честь мені виявлена. Міру честі я, звісно, второпав, та уяви не маю про міру розплати. Бо ж про безкоштовний сир у мишоловці і я щось чув...

— Про художника я вже подбала. То буде вишукана робота. Справді коштовна річ. Поетична книга й не повинна бути грубим томом. От лише не вирішила, як бути з передмовою. Мабуть для першої книги потрібне якесь авторитетне благословення. Тільки не сватай мені нашого шановного, але такого остогидлого для багатьох критика. Краще підберемо когось у столиці. Столичне ім'я — воно якось і солідніше, і піару більше.

Ізабелла Вадимівна (нарешті я пригадав, як її по батькові) величаво піднялася, простягла мені руку, яку я знову спершу потиснув, а потім поцілував, і залишила мене стрибати від радості.

Я б і застрибав, бо чому б і не видати першу книгу з такими понтами. Я чув, що першу книгу видають зазвичай або за грант (який ще треба виграти!), або за власні кошти, котрих у мене кіт наплакав. А тут така рясна манна з ясного неба. У тім то й біда, що не з ясного... Та ще та стара прекрасна Гелена... От би розпитати про неї бабусю! Невже й справді можливі такі вузли людських доль?!

До бабусі їхати не доводилося. Мав крутитися, як собака на прив'язі. Я, звичайно, розумів, що САМ не міг організацію такої важливої справи полишити на одного мене. Хтось мав мене пасти і підстраховувати. Та за основні недогляди і недоліки звіт триматиму я. Це мені було ясно, як на долоні. Слава Богу, талановитих і розумних людей у нас вистачає. Ними в нас хоч греблю гати. Найприємніше мати справу з людьми старшого віку. Відгукуються відразу, звикли обходитися без винагороди, вдумуватися в суть справи. З молодими важче. Особливо важко мені з молодими поетами. Ставляться до мене зверхньо, вважають самозванцем, хлопчиком не з їхньої пісочниці, що забрів на їхній майданчик відклясь із вулиці і створює несподівану і непотрібну конкуренцію, нахабно перехоплюючи то якісь грабельки, то лопатку. Те, що Віталій Анатолійович вважає спробою долучитися до неокласики, вони відверто, не церемонячися у виразах, квалі-

фікують як літературний нафталін, долучаючи до цього епітети з іншого стилістичного реєстру. Якось я випадково став свідком дуже своєрідного «обговорення» моєї творчості. Найневинніше слово, котре червоною ниткою зшивало аналітичну думку, звучало приблизно так «...здутий». До влучно обраного нецензурного кореня долучалися, крім названого, ще й інші суфікси, мінялися модуляції голосу, інтонація. Характеристики себе самого іноді, може, й варто послухати та ще в такому майстерному виконанні! Міні-концерт! Я й не знав, що за допомогою одного кореня з кількома суфіксами можна виразити стільки почуттів, ухопити стільки нюансів! Варто повчитися! Я не міг не визнати, що якась важлива риса мого характеру таки була влучно схоплена. Є в мені певна дерев'яність, я б навіть назвав це ознаками аутизму. Що ж, критика має право на існування. Але ось так поза очі! Та ще з такою злістю? Звідки стільки злості у здорових та благополучних людей? Хоча що значить «благополучних»? Успіх, достаток, здоров'я — це ще не всі ознаки благополучної людини. Людина має бути благополучною із середини. А всередині раптом заводяться черв'яки...

Людей я накликав. Та ще яких людей! Не всі ж повтікали з тонучого корабля, що ним виявилася наша прекрасна країна. Зустріч мала бути у вигляді круглого стола. Хто його буде вести? Про це мені нічого не сказали. Звісно ж, не я! Мабуть хтось із провідних журналістів, може навіть із московського гурту. То було б логічно: вони ініціатори зустрічі. Хоча насправді ініціатор САМ, але офіційно заявлено, що московські журналісти шукають контактів у нас тут і контактів неофіційних. Наш шеф дуже любить неофіційність. Правда, трактує її на свій лад, як Бог на душу покладе...

І коли я вже про все подбав, усе підстрахував (не дай Вам Боже щось організувати, хтось обов'язково підведе, якийсь важіль не спрацює), душу охопила якась неприємна тривога. Втома? Сумнів у правильності вибору? Ні, перед очима замаячила недолуга постать діда Семидзвона і думка почала гарячково тіпатися у пошуках небезпек, що їх ця безглузда постать могла накликати на мою голову.

Як необачно запевнив я САМОГО, що все буде гаразд! Та сам Господь Бог не може виступити гарантом стосовно цього старого

бевзя. Вихопиться, немов шершень із дупла, коли його найменше ждуть та й утне щось таке, що хоч стій, хоч падай. Моя самовпевненість може дорого мені обійтись. Варто порадитися з Віталієм Анатолійовичем. Він же найбільший спеціаліст по Семидзвону!

Віталій Анатолійович мою стурбованість зрозумів. Ще б йому не знати міру неконтрольованості цього, як він його небезпідставно іменував, цього позашатного «милого» клоуна нашої тусні.

Усмішка у Віталія Анатолійовича змовницька і якась аж ніби дитяча. Здається, думками він наразі десь дуже далеко, в усякому разі не тут. Я й справді ще ніколи не бачив його таким, як би його точніше виразитися? Таким домашнім, таким простим, як то кажуть — бездистанційним.

— Є у нашого непримиримого бунтаря одна слабінка. Така собі невинна ахіллесова п'ята — він у нас підкаблучник. Пригадується мені одна історія. Їду я в електричці і чую, як з іншого кутка долинає до болю знайомий голос: «Запам'ятайте ім'я цього політика. Ви про нього ще почувете.» Ім'я те й згадувати не варто, не в ньому річ. Далі йдуть пророцтва. Підвищений патетичний тон (а ще більше українська мова!) когось не на жарт дратує, затіваєтья ледь не сварка. Вгомонити нашого пророка не вдається нікому. І тут чується лагідний жіночий голос із металевими обертонами:

— Так ось ти де, моє сонечко, а я чую — хтось кричить, ніби з нього чорт лико дере. Думаю, чи не мого Сенечку знову хтось ображає?!

Треба було бачити усю цю неймовірну панораму баталії. Всі залякли. Всі зрозуміли, що то голос вчительки, в якої неслухів не буває. А особливо кумедно було бачити Сенечку. Який же бойкий та слухняний хлопчик!

Віталій Анатолійович дивиться просто поперед себе, тобто зовнішній світ для людини з таким поглядом не існує. Існує лише те, що відкривається його внутрішньому зору.

— У юності на все дивишся іншими очима. Рідко хто бачить достоту те, що кому доля дала в далеку дорогу життя. Дід Семидзвін не завжди був ось таким кумедним старим. Колись це був вродливий, трохи збуджений юнак, шукач правди. Пошуки ці, мушу зізнатися, вже й тоді аж занадто віддавали параноїдальною здібністю, та хто здатний вловити невловні відтінки психічних станів уже в юні роки? Ганна Тимофіївна (тоді студентка філфака)

дивилася на вродливого шукача правди замріяно, захоплено, закохано. Лише з часом зрозуміла, що до Сенечки треба ставитися, як і до інших неслухів: час від часу говорити металевим голосом, затагувати вуздечку до потрібного діаметру. Їй це вдалося, Сеня в неї, мов шовковий.

Віталій Анатолійович знову задумується, потім впевнено продовжує:

— Ось кого треба запросити на високу зустріч — Ганну Тимофіївну! Я, до речі, з нею добре знайомий, вчилися на одній паралелі. Час від часу передзвонюємося. Вона мене не раз і в школу запрошувала виступити перед її неслухами. Буває, настукаче їй ображений Сенечка щось на мене, вона вмить розгнівається, надується, як мишка на крупу. Та серце в неї добре, прощати людські слабкості — то її професія і покликання. Отже, ми з нею давні друзі. Варто лише подбати, щоб Сенечка нічого про це запрошення не знав. Хай це буде для нього приємна несподіванка. Він цього вартий...

У мене мов камінь з душі звалився. Я вдячно потиснув руку своєму рятівникові і ми розійшлися задоволені один одним.

І все ж якісь тривожні думки не полишали мене. Якісь передчуття... Господи, вмовляв я сам себе, та хай хоч небо впаде на землю, що тобі до того? Ти зробив, що міг, а на все інше буде час, буде і рада (як кажуть німці: «Kommt Zeit, kommt Rat.»).

І ось вони, такі очікувані, такі вимучені для мене гості. Їх троє: двоє чоловіків уже в літах і один ще зовсім молодий, він оператор, то ж за роботу приймається відразу. Має бути ще одна журналістка. Запізнюється? Може собі це дозволити?

Доки на спізнілу гостю чекають, знайомляться ближче. Я представляю своїх віп-земляків. Гості задоволені рівнем присутніх, бо з розумними людьми і поговорити приємно. І раптом усі дружно обертаються: заходить вона. Мені перехоплює подих: хто це? Що це? Глюк?! Такого не може бути! Прямо на мене іде Таня, тільки вже доросла, неймовірно вродлива і дивиться на мене новими очима. В дитинстві в неї були зовсім інші очі: довірливі, теплі, запитливі. А ці дивилися твердо, вимогливо. Очі експерта. Очі екзаменатора.

І все-таки найсильнішим почуттям, що відбилося в цих очах, був подив:

— Ромчику! І ти тут? Звідки? Якими вітрами?

— Ніякими, — хриплуватим, ледь чутним голосом обізвався я. — Я тут абориген...

Продовжити розмову нам не вдалося, почалася зустріч. Почалися вправи розумових акробатів, жонгливання тезами та анти-тезами, краплення карт. Дід Семидзвін поткнувся було зі своєю улюбленою темою Конотопа, згадав Івана Виговського і зібрався власною персоною зобразити одурілого від страху московського царя Олексія Михайловича, та до нього вже неблаганно наближалася величава огрядна жінка, очевидно Ганна Тимофіївна. Її поява благотворно вплинула не лише на схарапудженого фахівця з Конопотської теми, а й на інших присутніх. Бо всі люди — колишні учні. Це аксіома. Справжніх учителів вони поважають і намагаються хоч перед ними не гнати біса, не говорити так, ніби в них язик у постолах.

Говорили й політики, більші й менші, впливові й не дуже. Я забився у куточок і принагідно пригадував фразеологічні вирази на тему говоріння. І от які спливли в моїй пам'яті першими: «Слова, як медок, та від них іде холодок» — це про старшого з гостей. «Словом — як листом стеле, ділом — як голками коле» — це про одного діяча з міськради, відомого своїм фантастичним захланством, цей пан умів витрусити прибуток для себе не лише з людей, а мабуть з усього, що дихало, рухалося, навіть із того, що ледь намітилося в часі та просторі. «Слово скаже, як снопа зв'яже» — це про Таню. Її вміння висловлюватися стисло, переконливо, сутнісно мене просто вразило. Ніяких жіночих викрутасів, вигравання очима (очима вона різала і карбувала і аж ніяк не обіцяла затишку чи бери вище — раю).

І все ж у моїй хатині, куди вона сама напросилася (бо я покликав її вгості так і не зважився), Таня була іншою. Трохи розгубленою, притихлою, пробувала говорити українською мовою. Збивалася на суржик і це її дратувало.

— Тепер я знаю, нащо потрібний суржик, — вона запитливо подивилася на мене.

Я мовчав. Я справді не знав, нащо це нещастя потрібне людині, коли є мова, багата, відшліфована до найтонших граней, най-най-найнезрівнянніша мова. Та просторікувати на тему солов'їнокалинових атрибутів рідної мови я не став. А Таня продовжувала свій печальний роздум-аналіз:

— Причин кілька. Одна і найголовніша — рабська потреба догодити господареві, догодити так, щоб твоє угодництво було зрозуміле. Ти помітив, коли розумні промовці (передусім вчені та літератори) говорили добірною українською мовою, мої колеги просили щось із того перекласти. А коли розкрила рота ваша політична «еліта» і висипала із себе суржик, мов із мішка горох, тоді потреба в перекладі пропала.

Таня довго мовчки дивилася на мене, а потім раптом запитала:

— Цікаво, а ти й справді скрізь і завжди говориш у Харкові українською мовою?

Діткливе питання, а ще діткливіша моя відповідь:

— На цю тему можна написати цілий трактат. А якщо ескізно, то це щось отаке: доки реципієнт думає, що ти із Західної України, він іще допускає, що таке може бути (там усі говорять українською, бо ж бандерівці!). Коли він бачить у тобі представника офіційного світу або людини з проекту, людини, за якою щось стоїть, тоді він також допускає, що таке може бути (знову євреї щось вигадали). Коли ж він тебе розкусив, розколов, мов шкарулушу горіха і ти перед ним голий-голісінський, о, тоді його роздрагування не знає меж. Як це так, одне із нас і воно посміло! Неподобство! Зрада! Підступ! Кари на зухвалу голову, кари!

Я обриваю свій мабуть недоречний монолог. Дивлюся на Таню: невже її й справді так цікавить мовна ситуація в нашому місті. Хай почитає Миколу Куліша, наприклад, найактуальнішу в цьому плані п'єсу «Мина Мазайло». Ось так почати з ab ovo: Харків чи Харьков... З часів Куліша в нас мало що змінилося...

Таню Куліш зацікавив, почитає його вже в Москві, куди вона й мене запрошує. Москвою дівчина захоплена, розхвалює, ніби сама це місто вигадала, сама возвела усі храми, визначні місця, парки і сквери. Це мабуть тому, що вона там не так давно... Чи Москва й насправді варта такого захоплення?

Говоримо до ранку. Говоримо невідомо про що. Дитячі спогади обходимо стороною, ніби це мінне поле і небезпека наштовхнутися на якусь іще не розряджену міну надто велика, надто реальна...

Говоримо про Україну. Про її шанси в сьогоdnішньому світі. Тема круглого стола, що пройшов з таким успіхом, намітив стільки спільних стежин для всіх учасників. А для нас із Танею? Я див-

люся на неї і боюся поворухнутися: а раптом це просто моє видіння? А насправді ніякої Тані немає, принаймні у моїй хатині, ось тут на облупленому балкончику, що прилип до будинку, мов ластів'яче гніздо...

Обличчя у Тані зосереджене, про що вона думає?

— Коли ми жили в Норильську, — несподівано вривається в мої мрії її голос, — у нашому будинку мешкав якийсь чин чи то з міліції, чи з КДБ. Рішучий чолов'яга. Мав сина років п'яти. Та от, коли цьому батькові здавалося, що синка треба повчити уму-розуму (а таке бажання охоплювало його батьківську душу завжди під п'яну руку), він витягав того на балкон (четвертий поверх) і тримав за п'ятку голівкою вниз. Хлопчик навіть не кричав. Сприймав таку науку, як щось належне. Україна нагадує мені сьогодні цього хлопчика. Тільки рука міняється — то одна, то інша...

Я ще підшуюю слова для відповіді, але Таня продовжує:

— Власне, про яку Україну, як, до речі, і про яку Росію можна говорити сьогодні? Після Другої Світової поле гри розчистилося, германців і слов'ян потрусили, мов старі груші. Країн немає, є проекти...

— Але ж є ще нації, — похоплююся я.

— Нації вже мало що значать. Правда, є національна ідея. За умови, що є її носії. Ідея — річ серйозна. Ідея може спрацювати, як вибух... і локалізуватися. Для великих масштабів потрібна сила і потужна воля. А це вже не в компетенції волонтера-ентузіаста. Такі речі сьогодні вирішують *дяді-глобалісти*...

У мене не було бажання говорити про когось стороннього, навіть про таких важливих персон, як *дяді-глобалісти*. Я хотів говорити про Таню, лише про неї, та для цього вже не лишалось часу. Ми лише обмінялися телефонними номерами, при цьому Таня зауважила:

— Ти сам не поспішай мені телефонувати. Для тебе це буде надто дорого, я ж гасаю по світу, сьогодні одна країна, завтра інша. А от я тобі можу телефонувати безкоштовно, вірніше не за свої...

От і все. Тані немає. Часом я сумніваюся, чи вона взагалі тут була, чи, може, я все це вигадав? Є номер телефону. Пробую додзвонитися. Марно... Адресат недосяжний. Звичайно, недосяжний...

А круглий стіл таки був насправді, мене похвалили за належну організацію, навіть премію обіцяли.

...Ізабелла Вадимівна перехопила мене прямо на вулиці (демократичність зашкалює!), примостила на лавочці в сквері, сама сіла поруч і полилася з її уст щира-щира мова-розмова, мовляв, і погода гарна, і справи розпрекрасні, до речі, і мої справи з майбутньою книжечкою посунулися вперед, вже й передмову замовлено, її автор так високо, що вище тільки сам Господь Бог. Отже, авторитетність благословення забезпечено. Черга за самим рукописом. Де ж він? Мені незручно, посилаюся, що було надто багато роботи.

— О, ця робота! — моя покровителька зводить очі до неба. — Робота в гроті Ерота. Ось бачиш, і ми, звичайні люди, вміємо римувати...

Очі спускаються з неба, скошуються в куточок лавочки, де корчуся я, не розуміючи, навіщо цей допит, за якими рахунками я ще не заплатив, та Ізабелла Вадимівна не збирається робити таємниць:

— Я про московську журналістку. Бомба тижня. Усі тільки й говорять про те, який ти Дон Жуан. Украв таку кралю.

Ізабелла Вадимівна якось дивно усміхається (кіконська усмішка!), мов говорить сама з собою:

— Це якщо вдатися до римування, то дієслово має закінчуватися на голосну: украло кралю...

Дивиться на мене очима хижого, але обережного птаха: пантрує, де можна застромити свої кігтики, щоб і не дуже глибоко і водночас відчутно. Перевіряє, наскільки я образився, наскільки зважуся свою образу виявити.

Нінаскільки. Образи немає, є смертельна нудота, та виявити її ще небезпечніше, ніж образу. Я дивлюся на свою благодійницю очима теляти: усе стерплю — довбню, свіжу травичку, шматочок хліба. Краще, звісно, свіжу травичку.

Ось вона, свіжа травичка у пещеній руці, на кожному персні свій пучечок:

— Є нагода відвідати мою маму на її дачі. Про роботу не хвилюйся, я там уже шепнула, хіба ти не заслужив кілька днів перепочинку?

Побачити прекрасну Гелену! Цікаво, а як там спартанський цар Менелай? Спарти немає... Колись на дачах старих спартанців з обкому чи якогось іншого «кому», не було дозволено зводити високі

паркани. Багато чого не було дозволено в совковій Спарті. Раб-гегемон мав бачити, що «ум, честь і совість епохи» живе майже так, як він, гегемон. Хіба що їздить на службовій «Волзі», так то ж служба така, нічого не поробиш, хоч би й не хотів, так мусиш!

— Моя мама — справжня естетка. Її дачу варто побачити. Яких гостей там тільки не бувало! Високих! Яскравих! З різних куточків не лише колишнього Союзу, а й зарубіжжя. Мама любить, щоб їй і поспівали, і вірші почитали, і поговорили про розумне, вічне... А її сад! Альтанки! То витвір мистецтва. Земля густо поросла споришем, та не простим, грубим, а декоративним, що в'ється, мов барвінок, лише тонше, м'якше, викладається своєрідними візерунками. Віночками. Над альтанками — верби. Їх також варто побачити на власні очі. А далі — сосни, лише не місцеві, що часто стоять, мов грубі скіфські баби, перехняблені, ніби їх ото-от схоплять пологи. Ні, у мами все пінії, прекрасні італійські пінії. А далі — велика вода. Враження нетутешне. Усе це — її фантазія. Фантазія поета...

Я не питаю, хто втілював таку бурхливу фантазію в дійсність. Тут загадок немає. Як і з єгипетськими пірамідами, і всілякими палацами-теремами і т. д., і т. п., і тощо. Чорна наволоч унизу. А вгорі — музи з витонченою фантазією, з правильними генами. От якраз про них, про правильні гени, торочить мені моя провідниця до райських кущів.

— Усе вирішують гени. Треба мати правильні гени і тоді все буде добре.

Мене коли й до аспірантури брав мій керівник (царство йому небесне), то його головним аргументом було: «З такими генами, як у Вас, Ізабелло, можна йти куди завгодно і скрізь брати бика за роги. Біологія — це саме наука для таких, як Ви.»

Я мало обізнаний з таємницями біології, та про расистську науку евгеніку і я щось чув. То пані ще й расистка? Цікаво, за яку ж расу вболіває її чутлива душа? Мабуть, за кіконську...

Прекрасна Гелена не була така паморочливо стара, якою я собі її уявляв. А й справді, вона ж не набагато старша за мою бабусю! Так вона ж ще й не прожила такого важкого життя, як моя бабуся! Її пестили, доглядали...

Стара (хоч і не паморочливо стара) пані сиділа в альтанці. Її голова була мальовничо обрамлена гілками верби. Дивовижна

гра світлотіні падала на обличчя, зморшки губилися в цій грі, обличчя виглядало шляхетним і привабливим. Зеленаво-мусянжові очі здавалися неймовірно молодими, дивилися звабно і загадково. Тільки ніс був трохи задовгим, вносив елемент похмурості, нагадував про гоголівську панночку. Темні кучері недбало спадали на лоб, прикривали вуха, аристократичні, алебастрові, їх природно доповнювали мініатюрні кульчики з діамантами. Пані справді розуміється на красі. Нічого зайвого, вульгарного.

Мабуть, мені треба продемонструвати правила чемності, поцілувати пані ручку, виголосити якийсь хитромудрий комплімент. Для мене то не так просто. Ніхто мене цьому не вчив, та й прикладів для наслідування я бачив небагато. Хіба що у фільмах. «Нафталін», якщо вдається то термінології молодих поетів...

Доки я ось так вагаюся та роздумую, стара пані якось дивно і гарячково поривається вперед, її рухи квапливі і невпевнені. Дочка розгублено спостерігає за матір'ю, котру перестає розуміти. Що так стурбувало стару? Невже моя скромна особа? З якого дива? Виявляється диво є. Воно лежить на маленькому столикові — стара, вже трохи потемніла фотографія, на якій у повний зріст стою... я!

Спантеличені всі учасники сцени. Я роздивляюся... себе. Стривайте, все-таки це не я. Обличчя моє, навіть родимка над правою бровою, але, але... Плечі у хлопця на фотографії ширші, він взагалі кремезніший, міцнішої статури, може, навіть трохи вищий за мене. І сорочка на ньому не в моєму стилі. Я віддаю перевагу святковим сорочкам з багатою вишивкою, а ця якась буденна. Полотно темне, вишивка скупа... Хто ж це?

Пані Гелна намагається заспокоїтися, переводить погляд з мене на фотографію і навпаки. Очевидно відмінність сорочок для її ідентифікації помітної ролі не грає. Вона вибудовує свою версію: — Родичі?

Глянула, мов жару сипнула. Жде якоїсь відповіді? Як наче вона в мене є?! Я ж не слідчий, я ж не просився до вас у Коломби. Насправді своя версія в мене таки є. Навіть не версія, а тверде знання, що на фотографії мій рідний дід — Олександр Заярний. Та не так легко мені це знання далось, щоб я ось так — ні сіло, ні впало — повигрібав геть усе чисто з усіх комірчин, усіх схованок душі і пам'яті та й жбурнув вам під ваші білі ніженьки...

Гелена важко ковтає повітря, її очі широко розплющені, в очах якийсь переляк, ніби перед нею не люди, а привиди. Потім щось промовляє, але розібрати важко:

— Хіба в Олеся були діти? Та дівчина... Здається, її звали Оксаною...

Так, мою бабусю звати Оксаною, та я вже надто добре підготовлений, аби обпаритися, як муха в окропі, в оцій лихоманці спогадів, нечистого сумління, можливо, розкаювання чи... жадо-би нової помсти?..

Ізабелла Вадимівна раптом злякано підхоплює матір під руки, намагається зручніше вкласти її у великому затишному фотелі, пробує залити воду крізь міцно стиснені зуби, їй це не відразу вдається. Коли я поспішаю їй на допомогу, вона владно відводить мою руку вбік, очима велить: відійди, піди, хлопче, погуляй деінде, не до тебе...

Ось так, думаю я собі, старість — лиха година. Не час для бурхливих пристрастей, вибухів люті, не час кидати каміння в чужий город. Під таку пору каміння вже має бути давно зібране, дбайливо складене. Старість — час підбиття підсумків, час мудрого споглядання чи час... розплати? Бо доки хтось свідчить, суд триває. Я інстинктивно зводжу голову вгору, очі перебігають від хмари до хмари. Шукають... Івикових журавлів...

Назад до міста я добирався маршрутною. Ізабелла Вадимівна вибачилася, що мамі стало зовсім зле, бо ж вона така вразлива, така тонка і дітклива душею...

Я побажав старій швидкого одужання, я нікому не зичу зла. Хоча хто знає, в чому більше зла — в одужанні, котре не принесе полегшення, чи в нагоді прегорнути останню сторінку і закрити книгу недочитаною, бо що там уже читати?...

Мабуть, я надто жорстокий до людей, котрі мені особисто не причинили ніякого зла. А домисли, вони і є домисли...

Ізабелла Вадимівна до розмови про мою книгу не повертається, я також зі своїм крамом на її торги не рипаюсь, та й не до того — насуваються нові вибори. Здається, ми лише і живемо від виборів до виборів...

Роботи мені додалося: зустрічі, зустрічі. Шеф має свій телеканал, розумний телеглядач має бачити, що тільки мій шеф і його команда можуть сприяти усьому прогресивному, просунутому,

зорієнтованому на європейський вибір. І по московських каналах кілька разів промайнули кадри із нашого круглого стола, мовляв, ми разом, ми рідні... Усе це мав би бачити розумний телеглядач, якби він щось вирішував у нашому збудлілому, змарнілому та вицвілому за останні роки бідному місті. Краще б мій шеф ламав ліфти, а потім улаштовував показові шоу з їх полагодженням, краще б він показово лазив по смітниках, лестив агресивно налаштованим старушенціям, дарував їм гречку... Одним словом, ми здавали позиції... На вулиці, в парку, на зупинках до мене неоднаразово підходили гопницького вигляду суб'єкти, цікавилися, з якого американського бутика моя сорочка, чому я не можу відповідати по-людськи, коли мене по-людськи (тобто па челавечиски) запитують, і всіма силами намагалися спровокувати скандал. Того нещасного вечора їм уже просто нетерпеливилосся пошвидше вхопити мене за чуприну і гамселити, гамселити... Збоку пам'ятника наближалися два юних пепеєсники (старі знайомі), «Бог в поміч», хотів я крикнути їм, та вони чомусь непомітним галопом обійшли нас і, мов два веселих колобки, перекотилися на сусідню алею. Я поведився, мов Штірліц: виважено, обачно, обережно. Однак цього виявилось замало...

Я падаю зі скелі. Я провалююся у бездонну яму. Я бабраюся в болоті. Десь ходять люди, співають птахи, мене там немає...

Я лежу на м'якій траві. Наді мною чисте блакитне небо. На небі одна-єдина біла хмаринка. На хмаринці скраю-скраєчку (аж глянути страшно!) химерна постать: білий-білий дідусь. Білий одяг, білий чуб, біла борода — усе це обкутує хмаринку, зливається з нею. Мабуть, це Бог, думаю я. Саме таким уявлявся він мені в дитинстві, таким блукав він по сторінках казок та різних давніх переказів.

— Боже, — благаю я старого. — Я давно хотів попросити тебе про одну річ.

— Знаю, — тихо відповідає Бог. — Адже я все бачу, все знаю і все розумію. Чин у мене такий. От і твоє сокровенне бажання для мене не таємниця. Ось він, той зошит. Хоча ти й сам знаєш, що зошитів два. Почни з щоденника, а усі ці ронделі, сонети, октави почитаєш, коли трохи окріпнеш. Цей другий зошит я поки що потримаю в себе. Не стану від тебе критися: сам люблю таке почитати. Доладне — воно і є доладне...

Хмаринка відпливає далеко за небесний обрій, білий-білий дідусь розкрив старого зошита та й забув про все на світі. Сидить на хмарині, чеberяє ніжками, читає сонета про білу хмарину... Йому добре, він Бог...

А мені хіба зле? Мені, обласканому самим Господом-Богом, ушасливленому щедрими дарами з його власних рук?!

Ось воно — те, що я хотів почитати з дитинства: ЩОДЕННИК ПОЕТА.

День перший. Перше видіння млина.

...Я не бачу для себе роду занять серед людей. Світ праці, такий, яким він бачиться мені сьогодні, мене просто відлякує. Поезія? Це не робота, це стан душі. Співають усі: птахи, дерева, квіти, навіть пісок і каміння. Все одно кожен чує лише себе. Лише одиниці чують усе...

Хіба немає гарних занять, здатних захопити і душу, і ум, і серце? Є! Звісно, є! І їх немало, та на всьому печать соціальних тенет, котрі здатні спотворити все... Люди спотворюють усе... А без людей? Хіба людина здатна існувати без людей?

Я часто бачу один і той же сон: річка, берег, млин. Мабуть, я там жив. Колись, в іншому житті. Річки бувають чоловічого і жіночого роду. Середнього роду — жодної. Принаймні я такої не знаю. Значить, річки усі дорослі. Бо дитя — воно. Моя річка — він. Це Оскіл і він крутить мені млинове колесо. А вночі грає на очеретяній дудочці. Ви коли-небудь вслухалися в музику очерету? Її треба слухати вночі. Вночі мені відкрився Дух Річки. Він зводився над водою, прибирав різних форм, то піднімався вгору, то слався понизу. Промітав стежину, щоб я по ній пішов. І от я йду. Спершу по хвилі, потім глибше і глибше, а під кінець по самому дну. Далі стежки розходяться. Я не вибираю, хай ноги вибирають самі. Ноги вибирають там, де срібно світиться пісок і мерехтять якісь дивні квіти. То не квіти, то маленькі рибки. Рибки-царівни. Ось одна з них пливе поряд з моєю головою. Я йду, а вона пливе. Її око-люстро, що націлене в моє серце. Там, у люстрі, все, про що я мріяв! Там повнота миті! Там келих життя, наповнений по вінця! Я його пригублюю... Лише пригублюю, а радість життя піднімає мене все вище і вище, вище хвиль, вище неба, вище найвищих зір. Я непритомний падаю в лугову траву. Дух Річки плюскотить водою біля моїх ніг і дошптує те, чого не встиг проспівати крізь очерети-

ну. Я поріднився з Духом Річки! Як колись це робили мої предки. Вони були мудрими, мої предки. Вони мали рідних богів...

Я знаю, що млинове колесо на моєму млині не зупиниться ніколи. Я беру лантух із борошном і висипаю його в річку. Це не жертва вимогливим та неблаганним богам-ідолам. Це учта для добрих друзів, наприклад, для прегарних рибок-цірівен, що в них очі, мов магічні люстра, котрі здатні відбити світ у правдивій красі та величі...

На моєму млині є господиня. У дійсності я її ще не зустрів. Я бачив її лише тут, на моєму млині. У неї довгі чорні коси, карі очі, а погляд світлий і привітний, погляд, що зігріває душу. Коли я зустріну її десь поза цим магічним сном, то впізнаю саме по погляду. Світлий-світлий погляд темних-темних очей...

День другий. *Видіння квітки.*

Город спускається до річки. В кінці городу межа із квітів. Така пишна-пишна, гарна-гарна, пахуча-пахуча мережка. Ні, не мережка, пишне гаптування: тут і густа заполоч, і ніжний шовк, і самоцвіти. Такі квітники передаються з роду в рід, як оберіг, як весільна сукня, як родинний рушник. Уже все пахне осінню. Якись квіти відцвіли, якись доцвітають, якись стоятимуть і в морози. Ближче до річки, скраю на межі росте неймовірно пишна мальва. Це ж скільки вона могла цвісти, щоб дійти до найвищого колінця стебла?! Мабуть, ціле літо! Цар-квітка, диво-квітка. Ще пишашуться останні квітки на вершечку. Скільки їх? Три. Може, ще достоять до зазимків...

Біля квітки стоїть літня жінка. Ні, вже не літня, скоріше — осіння. Пригадується Тарасове: «Ми восени таки схожі / Хоч крапельку на образ Божий.» Жінка схожа на Божу Матір... З її ока котиться сльоза й раптом зависає на павутинці. Сльоза знижується повільно, затримується на рівні найвищої квітки і раптом спалахує на призахідному сонці. Такий вибух краси! Серце розривається від щастя і болю. Жінка обертається до мене. Темні-темні очі, світлий-світлий погляд. Та це ж дівчина з моїх видінь! Невже її життя складеться так печально? Через мене? Я хапаю владну руку, що гортає сонник людського життя: перегорни трохи назад! Для тебе це кілька сторінок, а для мене ціле життя. Одне-єдине людське життя! Моє життя! Рука подається. Я переводжу подих і наново заплющую очі. Так видно краще...

Високий травневий день. Це вже інший квітник. Квітник перед вікнами білої хати. Проліски вже відцвіли, а барвінок тільки задивився у чисте небо: блакить у блакить, очі-в-очі. Зухвало розбіглися вздовж стежки півники: жовті, бузкові, червоні, розмахалися шаблями. А далі — кручений панич, ромашки, мак... Раптом моєї руки торкається чиясь чужа рука. Чужа? Чия? Хто може мати таку вправну-вправну, міцну-міцну і водночас напрочуд ніжну і теплу руку? Я не піднімаю очей, я прислухаюся до голосу. Голос читає вірш. Такий знайомий вірш. Звідки він? Стривайте, та це ж мій чорновик! З якого я ще не встиг зліпити якусь зугарну поетичну форму. Так, черепки, заготовки...

— Ніякі це не черепки, — заперечує голос. — Гарний вірш. Як би я хотіла написати такий!

У квітнику

Це пагони хмелю лоскочуться чи
До щоки притулилися кручені паничі?
Їхні очі блакитні полонили душу мою,
Я блакить цю співаю, та ніколи її не нап'юся.

Маків тихі єдваби,
Мальв немеркнучий оксамит.
Лиш одна є в них вада —
Не доживуть до зими...

Низько в'ється барвінок,
Тулиться до землі.
Високо в небо півники
Здіймають гострі шаблі.

Юрмляться поміж ними
Оси, бджоли, джмелі.
Хтось ще меду й не бачив,
А хтось уже захмелів.

І ящірка — насторожена —
Пам'ятник всім ящіркам!
Споглядає мене заворожено,
Не поспішає тікати...

На мене й справді дивиться ящірка, дивиться-дивується: нащо писати вірші, коли й без них стільки краси і чарів, а найчарівніша — ось ця дівчина. Тільки де вона? Дівчини вже немає. Лишилося відлуння голосу. Я прислухаюся і по голосу вгадую ім'я. Дівчину з таким голосом можуть звати лише Оксаною.

— Оксано, — кличу я. А у відповідь чую: — ...ано... ано...
Anno 196... Рік, коли я зустріну свою Оксану...

Раптом звихрюється вітер, зошит ледь не вивалюється з моїх рук. Послідовність сторінок втрачається. Читаю ту, що трапилася:

День без дати... *Останнє видіння млина на Осколі*

Негода. Похмурий осінній день. Хмари клоччям звисають з гілок верб. Гілки скриплять, стогнуть у передчутті іще холодніших, іще похмуріших днів. Млинове колесо крутиться швидко, крутиться в якомусь відчаї, мов хоче втекти від чогось. Розкрутитися і гайнути на волю — ген по хвилях униз рікою, не вік же звікувати в ярмі. Тільки жорна кречуть задоволено, ніби це жорна самої долі: усе перемелемо, усе зітремо на порошок, ніхто і ніщо не втече!

На піску чиїсь глибокі сліди. Не від ніг, не від лап. Сліди від велетенського хвоста? Чий то міг бути хвіст? Полоза? Гігантського змія? Я з острахом оглядаюся:

— Брате Осколе, — у розпачі звертаюся я до потоку. — Хіба я вчинив щось зле? Завдав тобі якоїсь прикрості? Якщо я й прогнівав тебе, то гріх мій невірний, вчинок незумисний, не тримай на мене зла, даруй мені мою провину, лише підкажи, як мені її спокутувати.

У відповідь чути лише гудіння вітру та шемріт хвиль. І раптом одна хвиля піднімається ледь не до неба, за мить з гуркотом падає, а з неї прорізається голова змії. Саме змії, жіноча голова, гарна голівка у віночку з діамантів. Вона дивиться на мене зеленавомусяжковими очима, звабними очима природженої спокусниці і не говорить, а співає. Співає про те, що плинність життя невідворотна і хіба не доказ тому ось цей похмурий осінній день, що змінив літній день, повний сонця і леготу. Останнє слово вона розтягує, підважує своїм роздвоєним зміїним язиком, мов називає мені пароль, по якому я маю її вгадати. Ле-е-е-гіт... Вона ж мене знає! Навіть псевдонім мій їй відомий, не те що ім'я. Моя

безтактність її шокує. Вона звикла до куртуазності... Що це хлоп собі дозволяє?! Вона ж бо царського роду, вона і є сама Гелена Прекрасна... так би мовити, власною персоною...

Гелена? Мій мозок судомно намагається сплести якийсь правдоподібний аналітичний ланцюжок. Дарма! Закони сну незбагненні! Логіка сну непідсудна! Змія-Гелена знову потужно змахує хвостом, піднімає дев'ятий вал, аж сам Оскіл корчиться від страху та люті, але вдіяти нічого не може: це все понад його силу...

Мені моторошно на пустинному березі, я у відчаї хапаюся за вербу. Верба — магічне дерево, дерево, що вселяє надію.

— Немає нічого примарнішого за надію. Втіха для приречених.

Я з острахом піднімаю голову і бачу змію-дракона. Ця змія іще більша, вона має широкі крила, барвистий, мов веселка, хвіст, але голівка в неї та ж сама, що і у водяної змії. З неба лине веселий, але такий моторошний сміх:

— Злякався? А хтось говорив, що тебе важко налякати. Пусте. Налякати можна всіх. Усе залежить від того, хто і як за це діло візьметься. Усе, за що беруся я, позначене талантом. Бо я такого роду. Бо у нас в роду всі такі — бо ми змієві діти.

Як вона примружує свої очі-скельця, як їй чудно з мене! Вона ніби чогось жде, а не діждавшись, продовжує:

— Ну, що ж ти мовчиш, перелякане Адамове дитятко?

Я не переляканий. Я гірше, ніж переляканий. Я паралізований. Я такий малий проти неї, чого вона зі мною церемониться, хвосьнула б хвостом — і вся морока.

— Ні, не так усе просто. Не такі прості у нас рахунки. Ви, Адамові дітки, лиш мокра глина в наших руках. Ми ліпимо з вас, що самі хочемо. Бо ми можемо все. Ми кмітливі, безстрашні, немилосердні. І лише одного нам бракує — з-поміж нас не виходять Орфеї... А нам потрібен і Орфей, щоб він від усього серця оспівав нас — кмітливих, безстрашних, немилосердних...

Боже, як мені важко дихати. Чому я маю слухати цю маячню. Лише Орфеїв, бачте, їм бракує! Ні, дорогенька, вам бракує багато-багато всього такого, чого не можна купити за тридцять срібляників. Довгенький виїде списочок того, що не купується і не продається...

Дихати мені все важче...

— Розплющ очі, — гукаю я сам собі. — Розплющ очі!

— Розплющ очі! Розплющ очі! — Повторюють на всі лади жіночі й чоловічі голоси.

— Розплющ очі! Розплющ очі! — гомін перебігає вербовим листям, річковими хвилями і затихає десь високо вгорі на маленькій білій хмарині...

...Що це? Перегорнулася остання сторінка? Чому так тихо навкруг? Мені таки вдається розплющити очі. Біля мене хтось стоїть. Хто це? Кілька невиразних постатей, котрі то застигають на місці, то починають відпливати кудись у далину. І коли вони ось так, похитуючись, відпливають, на мою душу насуває неміряна, пекуча печаль... Я хочу підняти руку і за щось вхопитися, здається, мені це нарешті вдається: у своїй холодній знесиленій руці я тримаю чиясь теплу, пружну, таку життєдайну руку. Вона мене зігріває і я розплющую очі:

— Нюся?

Жіноче обличчя розпливається в тумані, усе заступає усмішка, немає нічого, лише усмішка. Урочиста, переможна:

— Я ж говорила! Братику мій!

Я опускаю очі: біля Нюсиних ніг, вірніше біля її довгої барвистої спідниці двійко дітей, хлопчик і дівчинка.

Нюся перехоплює мій погляд і проголошує з гордістю:

— Мої близнята. Ганнуса і Павлусь.

Я піднімаю очі вище, Нюся оглядається і перепрошує:

— Ой. Та що це я? Це ж Ваня, ти ж його знаєш, його батько був зоотехніком на нашому свинокомплексі... Ваня — мій чоловік.

У Нюсиному голосі гордість і якийсь особливий затишок, який завжди неміряно розлито навколо щасливих матерів. Її пшеничне волосся спадає на лоб, плечі. Голубі очі світяться крізь кучері, мов квіти волошки крізь пшеничні колоски. Як вона схожа на мою маму! Усе тепло літньої днини, уся щедрість налитого колосся, уся безмежна блакить волошкового квіту перехлюпується через береги і животворящими хвилями огортає все, але передусім — предмет любові та замилювання...

...Ваня. Трохи старший за мене. Після восьмого класу я навчався в райцентрі. Там учився і Ваня. Вже тоді він був на диво статечним, розсудливим. І дражили його відповідно: «міністр сільського господарства». Ні, міністром Ваня ще не став, але статечності не втратив.

— Це все Ваня. І лікарнею, і міліцією, — усім займався Ваня. А дізналися ми про твоє лихо з екрана... Ваня не міг усе так лишити. І не лише тому, що ми земляки. Ваня знає, що ти для мене, мов брат... Звісно, покарали крайнього... Чи нам показали, що покарали... Правосуддя — це ж бо лише їхнє *право судити*...

Нюся дивиться на мене з таким непідробним співчуттям, такою теплотою, на пшеничних кучерях краплини роси. Що це? Нюся плаче? Ні-ні, вона всміхається:

— Для Вані не проблема оплатити лікарню, але твоя бабуся наполягла, щоб ми привезли тебе до неї. Як тоді...

Щасливе сімейство відкланялося, а я ще довго лежу мовчки і думаю про Нюсю. Думаю, що я просто невіглас в усьому, що стосується життя, людей, а особливо... жінок. Як вона кохає свого Ваню! Які щасливі діти, що мають таку мудру, таку люблячу маму! Хіба це та ж сама Нюся, котра пускала бісики сп'янілому дільничому в гуртожитку і поблажливо показувала пальцем на мої валізи, мовляв, іди собі, братику, попередній акт комедії закінчився, має початися інший, але тебе в глядачі не запрошували...

Як вона подорослішала, як набралася статечності від свого Вані...

Бабуся дозволяє мені вставати, навіть кілька хвилин посидіти за комп'ютером, переглянути пошту. Щоб я не перевтомився, роздрукувала мені кілька листів, аби я міг прочитати їх спокійно, лежачи.

Лист від Ігоря зовсім коротенький, відчувається, що писати йому важко, слова підшукує з трудом, сподівається, що ми скоро побачимося і про все поговоримо, як і годиться добрим людям, віч-на-віч...

Лист від САМОГО — зразок стриманого, дозованого пафосу та нормованої людяності. Усе виважено, продумано (кожне Ваше слово може бути використано проти Вас). Звісно, політики — то не розчулені телята, що вперше вхопили мокрими губами м'якеньку весняну травичку. Рутинна політична жуйка привчає до іншого сприйняття та відбиття дійсності...

Найдивовижнійший лист від Ізабелли Вадимівни. Усього його я Вам цитувати не буду, але окремі пасажі варті й Вашої уваги...

Наскільки я пригадую, в усній мові під час наших таких довірчих розмов пані завжди зверталася до мене на «ти». Мене це

не дивувало і не ображало. Сприймав як ознаку європейськості. Он у Німеччині мала дитина (ледь не в підгузках) звертається до аксакала на «ти» і це нормально, демократично. Хто старший, хто молодший, яка різниця?

Чому ж пані перейшла з довірливого «ти» на офіційне «Ви»? Письмова форма спілкування зобов'язує? За логікою наших північних братів: «Пером — топором»?

«...Вважаю своїм обов'язком хоча б час від часу повідомляти Вам про самопочуття та й взагалі про життя-буття моєї мами. Як близько до серця прийняла вона оцей безглуздий випадок з Вашим побиттям!»

Я завжди вважав, що вибір слова — то як жест доброї волі. Що ж тоді робити з благородним трагізмом? А як стосовно її величності смерті? Адже немає нічого безглуздішого, ніж смерть...

«Моя мама радить мені якомога швидше видати Вашу поетичну збілочку, бо це може стати для Вас саме тією позитивною емоцією, котра прискорить одужання... Як мені їй пояснити, що без Вашого рукопису я це зробити не можу?! Для видання книги мені не вистачає такої дрібнички — самого рукопису...

...У мами на столі тепер дві фотографії: Вашого предка (не зважуюся називати його «дідом») і Ваша. Вона без кінця їх роздивляється, мов якісь чари діє. Така вже в неї душа, незбагненна для нас із Вами міра величі і доброти...»

Ну і т. д. і т. п. і тощо...

Бабуся дозволила увімкнути телефон.

Виявляється, були дзвінки від Тані. Зневірившись у своїх спробах бути почутою, Таня лишила коротеньку есемеску. Вона в Еквадорі. Вживається в тамішню етнокультурну ситуацію. Вражень — зашкалює... Про мене чула, найближчим часом приїде...

Яке це неймовірне щастя — вийти з чотирьох стін на вільний простір! Хай це всього лише простір невеликого двору, але чого варта можливість доторкнутися руками до густого вербового листа, притулитися спиною до старої вишні, вдивлятися в бурштинові нарости смоли на її потемнілій корі! Чого лише в тому бурштині немає! Як він світиться на вранішньому сонці! Цей вишневий бурштин можна розглядати годинами, читати і перечитувати все, що написав у ньому час, відгадувати, про що мовчать увічнені відтепер комахи, розглядати їхні крильця, лапки... Ось так відшліфо-

ується почерк вічності! Ніякої квапливості! Ніхто не поспішає з козами на торг, усі встигнуть, з якою б швидкістю хто не рухався... Ніхто не запізниться... Бурштин зупинить усіх...

З великого здичавілого куща порічки чується якийсь підозрілий шум, хтось там вовтузиться. Може, їжак? Намагаюся підійти непомітно, та хіба це можливо для людини, навіть коли вона не покалічена і достатньо зграбна? Ні, люди завжди піднімуть гвалт, стільки гвалту, що захитається світобудова.

Вона й захиталася, я ледве встиг вхопитися за міцніші гілки, тихенько сів на крейдяний горбик, а з куща насторожено висунулася голова індички. Втікачка! Це ж відколи бабуся оплакує її зникнення? Мабуть, з початку травня?

Очевидно, я не навіваю на нашу втікачку почуття страху чи навіть найменшого побоювання, вона повагом виходить з куща, а поміж її велетенських, здавалося б, таких незграбних ніг перевальцем викочуються маленькі жовто-сірі клубочки: індичата. Як вона вмудряється не наступити на них? Велика річ — інстинкти. Я хочу покликати бабусю, але її й кликати не треба, вона зупинилася зовсім недалеко біля хвіртки, на краю спуску, далі стежка вниз. Що там? Здається, внизу прогуркотіла якась машина? Очевидно то хтось чужий. Місцеві знають, що під'їхати до нас можна лише в об'їзд — поза горою, там ще здавна весняна вода вимила своєрідний пологий узвіз. А від наших воріт униз веде лише вузенька дуже крута стежка, що продовжується сходами. Їх сорок вісім. Наука їх рахувати, спускаючися та піднімаючися по них, далася мені надто важко, забуду її хіба з останніми іскорками свідомості.

Пробую визирнути за крейдяний вал, що оточує наш двір і бачу внизу чийось несподівану в наших краях дорогу машину. Хто б це міг бути?

З машини виходить жінка. Немолода, проте досить зграбна, гарно вбрана. Пані Гелена?

Жінка зупиняється, дивиться вгору. Мене за кущем порічки її не видно, а от бабусю, мабуть, видно, як на долоні: вона стоїть біля низенької відчиненої хвіртки, якраз там, де починається спуск. Стежка зі сходами і дві жінки на різних кінцях: одна внизу, інша вгорі. Мене знизу не видно, мене надійно заступає густий кущ, і від цього заслону я відчуваю невимовну полегкість. Я маю час оговтатися, підготуватися. Я боюся цієї зустрічі. Ні, не моєї

власної зустрічі зі старою шанувальницею поезії, я боюся зустрічі цих двох жінок, чії долі колись так фатально перетнулися в одній точці, що мала назву «Олесь Легіт».

Жінка внизу зупинилася, оглядається, на що б опертися, за що б ухватитися. Перил біля наших крейдяних сходів немає. Нікому і ні за що було їх там кріпити, бо не так просто прикріпити щось до крейди. Ловлю себе на якомусь дивному почутті — почутті незручності. Мені незручно перед цією чужою старою жінкою за відсутність вигод для неї, а перед бабусею я такої незручності не відчував ніколи. Що це за подвійні стандарти душі? Чи це самі люди навівають тобі різні почуття? Такі, як пані Гелена, звикли оглядатися, кого б і як нагнути, шукають очима тих, хто має підставити їм руку, кинути щось до ніг. А такі, як моя бабуся, дивляться, хто потребує допомоги, чи всім добре, де і під що підставити свої власні руки? Гени...

Доки я ось отак судомлюся в своїх жалюгідних спробах психоаналізу, жінки стоять непорушно. Ось так і стоять: одна внизу, інша — вгорі. Довго стоять...

Що вони можуть бачити? Хто як одягнутий? О, тут є на чому розгулятися найбуйнішої фантазії! Унизу вишуканість і розкіш, смак і витонченість, фантастична гама кольорів, на одну таку сукню не вистачить усіх наших статків разом з оцим крейдяним будинком, козою та індичкою з індичатами. А ще ж зачіска — такі пишні м'які хвилі густого волосся! Хіба в старих людей буває таке волосся? Мабуть, також потужні інвестиції...

Це все внизу. Те, що мені видно. А ще ж мають бути витончені прикраси, усякі діаманти, персні, кульчики...

А вгорі? А вгорі моя бабуся, яку я звик сприймати такою, якою вона завжди була для мене: найріднішою, найгарнішою, єдиною... Та наразі я дивлюся на неї чужими очима, очима оцінщика, маркетолога, дивлюся прискіпливо, пильно і неухильно. І бачу стару втомлену сільську жінку, вдягнену у вицвілу ситцеву спідницю і таку ж блузку. Сиве-сиве волосся зібране на потилиці в тугенький вузлик. Правда, сама її постать... Ані крихти суетності, спокій і тиша...

Кажуть, у старості розвивається далекозорість. Отже, жінкам видно багато. Між ними сорок вісім крейдяних сходинок і ще шматочок стежки, а вони стоять очі-в-очі. Зеленаво-мусянжові,

переливчасто звабні — це внизу. Темнокарі, незмигні, очі зі старовинної ікони — це вгорі. Доки триває цей обмін поглядами? Мить? Вічність?

Та, що внизу, не витримує, відводить очі, дивиться вниз, на річку, вода її заспокоює. Вона ще раз оглядається на гору, але похалцем, мов хоче на всякий випадок зафіксувати все це у своїй пам'яті: білу крейдяну гору, маленьку, мов пташине гніздо, хату, втомлену стару жінку біля хвіртки, козу, що підійшла до тієї нагірної жінки, притулилася, мов хоче заспокоїти її, захистити від чужої навали...

Та, що внизу, виймає із маленької, ледь помітної на відстані, сумочки якийсь блискучий предмет. Що це? Телефон? Хоче комусь потелефонувати? Чи не своїй улюбленій донечці? Ні, пані не збирається телефонувати, вона... фотографує! Для чого? На «добру» згадку?.. Щось обпікає мою душу! Та це ж вона так глумиться! З нашої похиленої набік хати, вилянула ситцевої спідниці моєї бабусі, її обдертих капців, з мене, бо я саме видряпався зі свого сховку, спираюся на саморобні милиці, хочу щось гукнути і відчуваю усю недоречність слів і вчинків: ось він — фінальний кадр довгої-предовгої п'єси. Зіграно прощальну сцену, можна знімати декорації, опускати завісу...

Та ні, для завіси є інша рука. Завісу не опускають і не піднімають. Її трохи відхиляють убік...

Я чекаю на дзвінок від Тані. Це передчуття напинає мою душу, мов струну. Я наперед радію кожній модуляції її голосу, кожному слову, що б воно не позначало...

Ось він, довгоочікуваний дзвоник: адресат невідомий. Хто ж це може бути, крім Тані?! Цікаво, з якої країни вона телефонує?

Я вмикаю з'єднання і завмираю. І є від чого! Такі голоси мабуть чують рибалки біля берегів Гренландії, коли на них накочуються крижані хвилі і крига розтворює шогли, роздирає вітрила... Хто це? Про що мова? Крижана, звинувачувальна, вбивчо-нешадна... Ізабелла Вадимівна? Щось трапилося з мамою? Ні, з її мамою, Богу дякувати, лиха не трапилося. Вона, хоча й дуже вразлива, але й дуже сильна душею жінка.

Ізабелла Вадимівна бачила фотографію. Яку? Що могло викликати такий праведний гнів? Фіксація яких страхітливих злочинів: зі сталінських чи гітлерівських концтаборів, сліди голодомору чи

якогось іншого ґеноциду? Ні всього-навсього фото нашої крейдяної гори зі старою, аж ветхою, хатою на ній та ще двома недоречними фігурами у дворі: то я і моя бабуся. Правда, біля бабусі ще тулиться коза, але її чомусь до уваги не беруть. Хоча саме її поведінка визначає рівень гостинності в нашому дворі. Але це для посвячених...

Ну, гаразд, для людини на милицях, котра, може, іще до кінця не вийшла із шоку, не зовсім адекватна, залежна (як багато привітних і прямо-таки перелесних епітетів як на одну скромну особу!), така поведінка ще має якийсь виправдання (отже, мене виправдано, мав би знову застрибати, якби міг!). Але вона! Як могла вона?! Не зрозуміти такий жест благородної душі! Хоча, про що тут говорити? Благородство, воно не для загального вжитку... Кому, як не їм двом, було б про що поговорити! Кому, як не їм двом, було б що згадати! Та, очевидно, в кожного свої реєстри душі і серця. Не кожен здатний піднятися понад тваринним егоїзмом та обмеженістю. Високі помисли, небуденні поривання, — то не для кожного...

У слухавці зависає зітхання... Важке, гнітюче, невігойне... У ньому вся гіркота з приводу недоброякісності душевного стану людства... Гіркота і розчарування.

Але ж... Не можна лишати все так, як є! Зрештою, це безглуздо і недопустимо, що якась затуркана, безтямна бабуся ховає в своїй норі скарби, котрі повинні були вже давно стати надбанням народу, нації...

Пауза... Та це ще не кінець. Я мовчу, створювати контрапункт мені не під силу. Який тут іще контрапункт?! Пауза надто коротка. Далі — далі до непристойності щире вболівання за мою долю. За мене вже подбали: знайдено справжніх лікарів, є спокусливі ідеї стосовно майбутнього працевлаштування (САМ зіграв останній акт, зіграв бездарно і мабуть тепер уже надовго залишить політичну сцену... та й не лише політичну...).

Ніякої зради тут немає. Та й взагалі, що таке зрада? Іноді це просто розбіжність інтересів. Різні ракурси інтерпретації картини світу. А людські якості, вони притаманні кожному, лише актуалізуються по-різному...

Ну, що ж, в мені вони вже давно актуалізувалися. В мені, очевидно, більше ясенка, аніж людини, крейдяної тиші, аніж люд-

ського голосу. Я мовчу, але телефон не вимикаю, хай пані послушає, яка вона — правічна крейдяна тиша, тиша з дна правічного океану...

Бабуся поновила мою інвалідність (що написано десницею долі, того людська рука не виправить). Я не заперечував проти цього, як колись у ранній юності, коли мене переповнював дух змагання з долею, коли я не хотів бути поміченим тавром неблагополуччя, нещастя, коли я твердо вірив, що людина зможе не лише ходити (хоч як би її не покалічила та чи інша нечиста сила), а навіть літати (і не за допомогою сторонніх пристроїв, а власними фізичними силами!), варто лише захотіти. Я й тепер вірю в оте сакральне: «Варто лише захотіти!». Однак, сильні, магічні бажання — вони від Бога... А я провис... Я втратив щось сокровенне, глибинне чи, може, просто ніяк не можу скинути з душі усе випадкове, чуже, непотрібне, і воно висить на ній, мов потопельний камінь?..

Треба шукати шляхи оновлення. Я їх і шукаю. Перекладаю чисту, небесно-блакитну поезію німецьких романтиків. З мене самого Орфея не вийшло (недобили кіконці насмерть — значить не та справжність!), але це не ще привід для скорботи. Хіба то не велике щастя, не блаженна розкіш — бути братом Орфея (і не одного, а багатьох!), перекладати їх божественні рядки...

А ще я люблю зустрічати світанок, коли сонце ледь визублюється з-за верхівок дерев, спершу розпливаючися в серпанку, потім усе чіткіше означаючи свої контури. Коли хтось із наших нечисленних мешканців несподівано перебігає поміж моїми очима і першими променями, створюється такий магічний, неповторний котражур, що серце захиляється від почуття вдячності за всю Божу щедроту, всю незглибиму красу світу...

Але сьогодні контражур якийсь дивний... Хто це? Дівчина? Зелені шорти, червона футболка, за спиною ніби не рюкзак із широкими боковими торбинами, а стрімкі крила. Ось дівчина нагнулася. Щось трапилося? Чи не надумала вона летіти вниз, ось так — опукою згори? А я ж її навіть не встиг роздивитися! Ні, вона подає комусь руку, розгинається, а вслід за нею піднімається ще одна постать — чоловіча. Постать старого чоловіка, котрому підніматися крутим узвозом — то не забавка для знудженого розуму, а таки нівроку потуга...

Чоловік виступає вперед, затіняючи дівчину. Віталій Анатолійович? Оце так несподіванка! А хто то за ним? Та-а-аня?! Це вже не несподіванка, а кульова блискавка, що протинає мої груди...

Добре, що поряд крейдяний стовпчик, з тих, що слугують нам то столом, то стільцем, залежно від ситуації. Ситуація позамежова...

Таня не поспішає підходити до мене, дивиться дивно, ніби цілує очима. Зате Віталій Анатолійович обнімає мене міцно, побатьківськи, сідає поруч на інший стовпчик, розглядає ці стовпчики з якоюсь дитячою цікавістю: ще й таке буває на світі? І не треба пощипувати себе за долоні, заплющувати і знову розплющувати очі? На білому світі й справді є ось така біла крейдяна держава?!

Таня таки підбігає до мене, цілує по-сестринськи — в лоб, поквапно відвертається, мов їй вітром засльозило очі. Мої саморобні милиці! Вони незугарні і, як на свіже око, — просто страшні. Я намагаюся підшукати якісь доречні слова, доречних немає. Доречне мовчання. І ми мовчимо. Усі троє.

Та раптом Таня хитнулася, мов її хтось штовхнув. Не «мов», а таки справді штовхнув і не хтось, а сама Амалфея власною персоною. Таня запитливо зводить на мене очі: «Невже та сама? Ні, не може бути! Це ж стільки літ промайнуло...»

«Ніскільки», — відповідаю я їй самими очима. — «Тут усе можливо...»

Коза підштовхує Таню під руку, ніби кудись запрошує. Таня нарешті ставить рюкзак біля мого стовпчика і рушає вслід за козою. Іде, мов сновида, не оглядаючися, не переводячи подих. Я знаю, куди повела мою гостю рогата провідниця — до потаємного грота...

Бабуся десь на городі. Я не поспішаю її гукати. Віталій Анатолійович допомагає мені заварити чай. Я пригощаю його козячим сиром, а в нього для мене дитячий подарунок: шоколадка і книга.

Надкушую шоколадку і роздивляюся книгу: серія «Загублені скарби». Критик перехоплює мій здивований погляд:

— Так, це нова серія і я її головний редактор. А це — первісток, моя омріяна антологія творчості «стихійних поетів». Вона, звичайно, неповна, та зволікати з її оприлюдненням я свідомо не став. Сподіваюся, що будуть відгуки, з'являться нові невідомі або мало відомі тексти. Були ж у наших пасіонаріїв свої друзі, шану-

вальники, не зовсім здичавілі родичі... Зрештою, когось із них іще й самих ноги носять...

Виявляється, бабуся давно вже тихенько підсіла до нас і прислухається до нашої розмови.

Віталій Анатолійович помічає її першим, зводиться на ноги, хоче поцілувати руку, та цілувати свою руку бабуся не дає, сама міцно стискує руку гостя, всміхається:

— Цілувати порепані руки — то вже надмір гумору. А всього має бути в міру.

Бабуся принесла з городу велику аж тріснуту диню. Це перша така — справжня. Вона пахне на весь двір. Бабуся вже й за ножа вхопилася, щоб не дати дині раптово тріснути, хоче тихенько надрізати та я зупиняю її руку:

— Давайте почекаємо!

— Чого? Дощу чи грому?

— Просто почекаємо.

Чомусь у мене не вистачило сили вимовити Танине ім'я. Віталій Анатолійович змовницьки підморгує мені і підтримує:

— Звичайно ж, почекаємо, бо чекання, як писання — більше витримки, кращий результат.

Бабуся задумливо гортає нову, ошатно видану книгу. Для неї там чимало знайомих імен. З багатьма з тих «стихійних і пасіонарних» вони з Олесем дружили... Тексти? Є в неї і деякі тексти...

Критик зважується і переходить до найголовнішого:

— А Олесеві?

— Є й Олесеві. Передусім, звичайно, Олесеві...

Кожен гортає свої спогади, важкі, грубезні томи важких невиліковних спогадів... Бабуся сама не помічає, як починає думати вголос:

— Тоді вони дуже переконливо порадили мені зникнути. Проявили гуманізм, бо я була при надії. Спершу довго мучили, щоб вилучити в мене Олесеві вірші, та коли повірили, що в мене їх справді немає (можуть же хлопець і дівчина просто так обніматися і цілуватися, не вдаючися до декламації поетичних творів?!), відпустили. Умова була жорстка: зникнути так, щоб і сліду ніде не лишилося, а крий Боже, впливає, що я щось приховала, о, тоді я маю пеняти на себе, свої сліди вони замітати вміють...

...Відшукав мене якось тут на горі Іван Струг (був якийсь дивний, загублений у часі). Посиділи ми з ним, пожурилися. Він усе сподівався на переміни, пропонував передати Олесеві вірші за бугор, та я не погодилася. Не тому, що недовіряла Іванові, ні, він був справжнім другом і добрим поетом, а тому що недовіряла самій долі.

...Я тоді багато думала на тему: «Орфей». Для кого він співав? Хіба для людей? Хіба десь ішлося про те, що Орфей співав для людей? Хіба десь ішлося про те, як на його спів реагували люди? Я такого не знайшла... Як реагувало каміння, дерева, трава, птахи, звірі, — про це йдеться. Тут панувало абсолютне суголосья... А люди? Не знаю... Знаю, як реагували кіконські жінки... А, може, кіконські жінки — то вже не люди? Що є головною ознакою людини: зовнішня подoba чи наявність душі? В одних людиноподібних є душа, в інших немає. Мов фіговим листочком, затуляють вони своє духовно причинне місце чим трапиться — релігією, партійною доктриною, ідеєю... А душі нема... Людяності нема...

...У сучасному світі Орфея вже давно немає... Але спів його іще густо розлито скрізь, його чути з каміння, листя, трави... Хтось його іще чує... Колись я мала справжню радість навчати дітей не лише віршувати, а й вловлювати оцю незриму музику в траві, квітах, деревах... Навіть у глухому предвічному мовчанні крейди... Коли наївні селянські діти доторкалися своїми іще незграбними ручками до невидимих струн невидимих арф і побожно намагалися викликати з них дух музики, і цей дух до них озивався, — оце й була справжня гармонія світобудови...

Чи може вона Олесеві вірші передати Віталію Анатолійовичу для їх подальшого оприлюднення? Йому може...

Бабуся на хвилину зазирає до хати і виходить звідти із заповітним зошитом у руці.

- А другий? — схвильовано запитую я.
- Який другий? — перепитує бабуся.
- Той, у якому поетів щоденник.

У бабусиних очах страх і туга, такі страх і туга бувають в очах матерів, чії діти хворіють довго і тяжко, а хід хвороби не може передбачити ніхто. Мені болять такі погляди, мені гірко, що я завдаю бабусі стільки прикрощів, я хочу загладити гостроту ситуації і пояснюю:

— Я маю на увазі той зошит, що я його читав, коли лежав у лихоманці.

— У лихоманці...

Здається, бабуся починає щось розуміти. Мабуть, їй хочеться погладити мене по голові, як малого, та при гостеві вона цього зробити не зважується.

— У лихоманці... То було, мабуть, твоє марення. А марення воно маренням і лишається...

— Але я так чітко все пам'ятаю, кожне слово!

— Стривайте! — вмішується в нашу розмову гість. — Нехай Роман усе це запише. Наново напише щоденник поета. Зробимо своєрідну літературну містифікацію.

Віталій Анатолійович жартома ляскає себе по потилиці:

— Стара макітра не завжди порожня.

...Дня тихенько котиться по столу. Що це? Бабуся підхоплює її і хоче насварити надто бідову козу, бо хто ж іще здатний на такі вибрики, крім її величності Амалфеї?! Піднімає очі і лише тепер помічає, що вслід за козою до столу підходить дівчина. Бабусі не треба пояснювати, хто це...

Віталій Анатолійович поїхав, а Таня лишилася. Вона хвостиком ходить за бабусяю, розпитуючи її про кожну травинку, кожну квітку, кожне дерево. Виявляється, Таня за першою освітою медик, як і її мама. Кілька місяців, проведених в Екваторі серед старих індіанців, що практикують народні традиції медицини, повністю перевернули її світосприйняття.

Її монологи — то поетичні гімни на честь тієї чи іншої квітки, того чи іншого дерева. Таня практикує передусім два жанри: похвальні гімни і памфлети-звинувачення. Вона обурюється:

— У школі ми вивчали біологію і ботаніку, а як називаються рослини, що ростуть у нас під ногами, нам було байдуже. Запитай будь-кого, рідко хто назве бодай три-чотири види рослин! Дикуни! Варвари! Окупанти-невігласи, нищать своїх рятівників із затятістю самогубців. Отупіла отара, котру лукаві пастухи заганяють, куди самі хочуть. Куди? У глухий кут! Людство, загнане в глухий кут, глухе й німе. Але ж і зарозуміле!

Чий лукавий розум сплановує соціалізацію так, що вона отупляє людину, нівечить її природу, робить із неї беззахисну каліку, а людина про те й гадки не має? Ще й пишається! Бо напріч втра-

тила вміння бачити все правдивими очима. Її нищать, а вона пишається, її калічать, а вона величається. Коли занедужає кішка, то чимдуж біжить поміж трав шукати ту єдину травинку, яка може її недугу зцілити. А людина справжньої небезпеки не розуміє... Такою її зробив триб життя, такою її робить щоденне харчування (не пий із копитця!...), таке повітря вона вдихає... Людина вже давно тяжко і, може, навіть невиліковно хвора... Хіба можна звинувачувати невиліковно хворого?...

Увечері, коли місяць уповні, ми любимо сидіти на самому вершечку нашої гори — на білому блискучому майданчику — і мандрувати очима разом із місячним промінням. Мовчання гори поглинає музику проміння, але множить його мерехтіння. Це таке небуденне видовище — танець німої гори у місячній мерехтінні. Насправді гора німа лише зсередини, а на її схилах усе співає: листя дерев і кущів, трава, квіти. Птахи вже поснули, але уві сні вони співають, бо інакше їм не втриматися на гіллі, вони випадуть не просто із гнізд, вони випадуть із вселенського суголосья...

Мабуть, із далекого-далекого космоса видно наш срібний місячний майданчик. А комусь одночасно видно і нашу білу, і далеку, на іншому боці планети, червону гору. Крейда мовчить, камінь гуде. Твориться суголосья світобудови...»

Стемніло. Я стою з чужим зошитом у руках і не знаю, що мені з ним робити. Імені автора на ньому немає. А, може, й справді є такий автор — Роман Грайворон, просто я про нього ще не чула? Якщо це молода людина, то чому повість написано від руки, а не набрано на комп'ютері (... бо «немає нічого ненадійнішого, аніж комп'ютер»...)? Питань більше, ніж відповідей... Але й часу в мене немало: довга безсонна ніч і велике чуже місто... Я йду шукати Орфея... Іду широкими вулицями і вужчими, десь дерева вже безжалісно вирубала чиясь лукава і хижа рука, десь вони ще гомонять листям... Світить місяць, посилює світло ліхтарів. Моя місячна доріжка кудись веде. Доріжка завжди кудись веде, навіть якщо вона несподівано обривається...

ЛИСТЯ З ДЕРЕВА РОДУ

Літній чоловік сидить на балконі і дивиться на небо, кленове листя тихо залітає всередину, падає йому на коліна, нагадує про інші хвилини в житті, коли він був малим хлоп'ям і мріяв зустріти свого батька. На землі така зустріч була неможлива, бо його батько загинув на війні, але на небі десь далеко поміж зір літала чиста батькова душа. Хлопчик дивився на зорі і хотів відгадати, яка з них ладіно пульсує йому назустріч, яка з них йому найрідніша. Він завжди непомильно вгадував ту зірку. Хлопчик давно виріс, вирости і його власні сини і от один із них, молодший, Дмитрик, мрійник і поет, загадав старому сьогодні дивну загадку: прочитати рукописа, котрого він, син, написав спеціально для свого батька. Чоловік не поспішає з читанням. Він ще ледве відійшов від важкої хвороби, він ніби в якомусь стані невагомості. Він вагається, але потроху заглиблюється в читання...

З чого треба почати розмову, щоб тобі повірили? Може, спершу треба взагалі не говорити нічого, а якусь мить помовчати, зробити вигляд, що глибоко задумався, а краще й справді задуматися, але тримати співрозмовника в полі зору, бо втрачене повертати важче, аніж набувати нове. Попереду в мене багато співрозмовників, я хочу розпитати всіх, принаймні тих, кого зможу. До непростих розпитувань треба підготуватися. Як? Мене раптом закрутило. Закрути долі. Хто і як закручує людські долі? Закрути в пшениці робить нечиста сила. Про це можуть багато розповісти любителі народних переказів, забутої старовини. Усе наше життя — забута

старовина. Ми такі забудькуваті люди, що легко забуваємо все, що про себе не дуже нагадує.

Колись у школі нам задали завдання намалювати дерево свого роду. Я не знав, що мені робити, тож тільки й спромігся примостити себе вгорі на вершечку, поряд усадив свого старшого брата Ярослава, трохи внизу тата з мамою, ще нижче хотів був поселити бабу Раю, татову маму, про яку я лише чув, але якої тоді, в дитинстві, так і не побачив. Моя рука чомусь сама зупинилася: мене з братом баба Рая недолюблює, вона долюблює своїх рідніших онуків, синів дядька Андрія. Лише пізніше я здогадався, чому: у нас різні діди. Мій батько Павлович, а дядько Андрій, татів брат, — Михайлович. А з маминого боку то й взагалі нікого, моя мама — кругла сирота. Я не довго вагався. Батька втягувати в свої терзання не став, та й терзань не розводив. Просто увімкнув уяву — і пішов у ріст заячий хвіст. Я воздвиг неймовірно буйне і горде дерево, коріння якого углибало в героїзм і достаток. Там були непереможні козаки, творці садів та ланів, усе люди поважні та заслужені. Вчителька аж розгубилася, бо ж не так часто трапляється нагода навчати нащадків таких славних родів. Для годиться попросила розповісти щось про когось із най-най. Я на ходу перелицював на свій лад думу про козака Байду, вийшло дуже зворушливо. Зрештою, я й сам повірив у свою вигадку. Скажу більше, мене це якось зігрівало і одним махом зняло з душі образу на бабу Раю: ну, й хай не любить вона нас, на нашому дереві роду й без неї вистачає і гілля, і плодів, і листя.

Дитинство. Це і є та країна, з якої ми родом. Моє сільське дитинство — це весела казка про прозорий весняний сад і густе медове літо, сюди ж належить золота скатертина осені та сині тіні від слідів у глибоких заметах. Я — пізня дитина в моїх батьків-учителів, тож моїм справжнім вихователем став для мене мій суворий і неблаганний старший брат. На мій трирічний ювілей він подарував мені маленького сірого цапка з біленьким комірцем і вимогливо дивлячись мені у вічі запитав: «Ти ж не хочеш, щоб із нашого цапка виріс якийсь покруч? Отож дивись — він на твоїй совісті!» Слово «покруч» мене страшенно налякало. Що воно означало, про це я дізнався значно пізніше, а тоді навіть запитати не зважився. З усією щирістю трирічної дитини я заповзявся віддати своєму вихованцеві усю свою душу, захистити

його від усіх небезпек, випасати його на найкращій травичці, одним словом, не спускати з нього очей. Мій брат був задоволений своєю педагогічною стратегією. Мій старший брат взагалі природжений стратег. Він уже давно перебрався кудись у північні закути Канади, керує там якимись дуже масштабними канадсько-російськими проектами і єдине, що його засмучує, це думка про те, що нові господарі життя таки замінять братів-росіян китайцями чи китайськими біороботами...

З мене не вийшов ані стратег, ні тактик, я так і лишився в світі казок та інших вигадок, тож мені судилася філологія. Питання, де жити у великому місті, переді мною не постало, бо там уже жила моя мама, доглядаючи свою подругу-посестру, котра раптово тяжко захворіла. Подругу вона поставила на ноги і навіть видала заміж за багатого шведа (закрути долі). У знак вдячності моїй мамі за її вмилу роль свахи щедрий наречений на ім'я Олаф порадив своїй коханій дружині подарувати нам величезну квартиру, придбати яку ми б не змогли, якби навіть прожили і пропрацювали усі разом п'ять життів. Своє рішення містично налаштований швед мотивував тим, що на українському весіллі згідно з українськими звичаями за наречену годиться віддати викуп. Усі б вивчали так українські звичаї, як наш шведський майже родич! Власне, тему житла я б у цій розмові й не зачіпав, якби не дивний збіг — сусіди. Нашими сусідами у цьому елітному раї виявилася сама наша богорівна баба Рая (вибачте за «райську» тавтологію) та її рідніші онуки. Сама вона перебралася сюди раніше — іще на початку 90-х, коли могутня імперія рухнула і залишатися на прибалтійських землях їм з дідом Михайлом стало незатишно. Тепер її мучить ностальгія за тими часами, коли вона з чоловіком тримала у своїх руках ціле містечко десь у там, у казковій Прибалтиці, він — через міліцію, вона — через торгівлю. І тут вони встигли прихопити до своїх рук чимало статків, але сльози ностальгії все ще скипають на бабиних очах, коли вона згадує про загублені на прибалтійських землях розкоші. Що вже срібло-злото, наїдки-напої, так іще ледь не буколічні картинки: зеленими луками перекочуються тонкорунні отари. Хто їх випасав, де воно бралось, куди дівалося, про те не дуже боліла її голова. Чого варте було вже саме споглядання цього видимого добробуту. Епос! Жаль, що ви (тобто, ми — Павловичі) того не бачили...

Що нас, Павловичів, ніхто нікуди не запрошував, про це ми не нагадуємо, а їй самій, очевидно, також не спадає на думку. Нас і тут помітили лише в якості сусідів по елітному житлу. Дивилися з якоюсь притлумленою підозрою, але й з повагою. Та й інші справи в моїх батьків пішли, як по маслу. Батько вийшов на пенсію, оглядався, чим би зайнятися, як де не взявся його колишній учень, котрий доскочив аж до місця депутата обласної ради, де він очолював комітет з освіти. Саме він і закрутив оцю ледь не рейдерську справу з освітянською газетою. Його дуже влаштовував пенсійний статус моїх батьків, отже жодних проблем зі сплатою податків. У часи розвалу всього і вся він невідомо нащо (інтуїція!) прихопив цілі склади першокласного російського паперу, через українську діаспору настягав видавничого причандалля, та все руки до всього цього не доходили. А потім зустрів мого батька і його осінило: ось хто йому потрібний! Учителю з тисячолітнім стажем, автор цікавих краєзнавчих розвідок та освітянських проєктів! І отаке добро тиняється без діла! Та ще й з жінкою-пенсіонеркою і сином-філологом, невизнаним творцем невизнаних шедеврів! Дебютна ідея вдалася. Сам же депутат організував і космічних розмірів передплату. Крім газети, мої батьки почали видавати різні довідники, методичні розвідки, словники тощо. Бізнес процвітав. Ми (коли вже триматися більш правдоподібної версії, то не «ми», а «я») вже були не просто допущені цілувати ручку її величності Бабираї, а приймалися ледь не як бажані гості, більше того — як близькі та рідні.

Під час одного з таких візитів ввічливості та родичання й спіткнулися мої очі об дивний папірець на маленькому столику в кутку світлиці. То була телеграма. Перед тим я ніколи не бачив телеграм. Але якось підсвідомо збагнув: це телеграма. І якось підсвідомо злякався: щось тут не так. Так же підсвідомо вирішив, що питати тут нема про що і нема кого. Відсунув непомітно довідник, що закривав текст і прочитав: «Павлусь помер. Похорони 18-го вересня». Підпис: Віра.

Я машинально заглянув до свого мобільного: 28-е вересня. Отже трагічні події вже вляглися. Хтось того Павлуса і поховав, і пом'янув, як міг...

Я чемно вислуховував усі Бабираїні нісенітниці. Стара збиралася на якусь зустріч із школярами. Якраз знову пішла мода

на ветеранів Великої Вітчизняної, переможців фашизму. Патріотизм з військовою тематикою. Кому, як не їй, наставляти молоді уми та серця на путь істинну. Кому, як не їй, поринути в спогади. Вона розповість не про нудні окопні будні, затягнуті густими жахіттями та залиті кров'ю, вона розкриє перед юними очима інші сторінки фронтового життя. Вона розповість про своє фронтове кохання. Її фронтове кохання! Про це можна було б написати великий роман. Стара простягає мені вицвілу від часу газету. На першій сторінці портрет молодої вродливої дівчини, а внизу велика стаття. Я перебігаю її очима. Оця красуня сама затримала трьох німецьких солдатів, узявши їх у полон. Сама передала їх до рук смершевців.

Я просто спантелечений. Тож моя, м'яко кажучи, самодуриста бабця ще й героїня! Бабі Раї вочевидь дуже імпонує мій розгублений вигляд, вона полюбляє ефекти. Намилувавшись враженням, забирає газету назад, кладе її в свій старомодний дорогий радіюль і пропонує мені піти на зустріч до школи разом із нею. Хіба це не вигідний матеріал для нашої вчительської газети?

— Звісно, звісно, — пробурмотів я, але йти відмовився, пославшись на інші домовленості. Насправді ж я хотів побути на самоті та обдумати сумну новину з незрозумілої телеграми.

Я з тих, що рішення приймають відразу, та не відразу самі собі в цьому зізнаються. Я з підвішених. Отих, що люблять почепити свою душу на кажанячий лад під вигаданим дахом якихось химер і довго товктися з гамлетовським мотлохом незугарних дилем та нерозв'язних протиріч. А насправді нічого нерозв'язного на цім світі не буває. Завжди приходять ті, що все розв'язують, або та, що все розв'язує одним помахом своєї неухильної залізної коси. Ось як із дідом Павлусем...

Куди їхати, я знав, адже нещодавно робив копію татового свідоцтва про народження, ще й довго потім роздумував про місце його народження: Крейдяна Яруга. На карті я цього поселення не знайшов, але це ще нічого не значить. Мабуть, то був невеликий хутір, хтось у райцентрі підкаже. Батьків я вирішив напямучу в мету свого візиту не посвячувати, тільки й сказав, що наклеюється цікавий матеріал десь у глибинці, мовляв, треба поспішати, доки хтось не перехопив. Батьки не заперечували, у батьків одна логіка: чим би дитя не тішилось...

І воно тішилося: дорога навіть до райцентру годилася б лише для змагань у доланні перешкод на місцевості, ще й автобус лавмався. Заночувати довелося в самому райцентрі в готелі з промовистою назвою: «Хата». Нічого, досить затишно, а заодно я мав час розпитатися в своїй справі, правда, нічого суттєвого не випитав. Зате вранці пішов до місцевого краєзнавчого музею, що знаходився в приміщенні школи, отже двері були відчиненими, а що сам музей зачинений, то не велика біда. Такі двері моє липове журналістське посвідчення відчиняє легко. Серед експонатів переважала тематика Перемоги. Фотографії, вирізки з газет, копії. А ось і вона — копія газети з уже знайомим мені портретом молодої красуні, що полонила трьох німецьких солдатів...

На перерві вихопив із навчального процесу вчителя історії, спробував щось уточнити. Вийшло негусто. Зате хоча б щось окреслилось стосовно Крейдяної Яруги. Виявляється, то був колись невеликий хутір-сателіт при більшому селищі з виразною назвою: Вовче. Селище існує й сьогодні, хоча воно порядком занепало, а от від самої Яруги лишилося кілька напіврозвалених хат. Що стосується людей, то з них уже, мабуть, точно не лишилося нікого. Сам учитель був там давно, ще на початку 90-их, проводив якийсь героїчний краєзнавчий похід. Тоді там жило кілька дивних стареньких і не дуже бабусь та два дідки: один глухий, інший одноногий, схожий на середньовічного пірата. Звісно, героїчну тематику їхні розповіді псували, але так, для себе, варто було там побувати. Місця дивні, дикі, загадкові...

До Вовчого дістався попуткою. Мене підібрав немолодий, якийсь промовисто-мовчазний власник такої ж немолодої «Волги». Єдине, що він спромігся мені сказати, це була вимога заплатити наперед. Чомусь мене це так приголомшило, що за всю дорогу я так і не зважився про щось запитати мого неприязного керманіча. Спускаємося згори вниз, тож маю змогу роздивитися все, як на долоні. Посеред села чималий майдан, від якого променями відходять окремі вулиці та вулички. Як на дитячому маюнокові. Десь отут, навколо майдану і має точитися громадське життя, думаю я собі нищечком. Щось же тут має бути: сільрада, школа, лікарня. Щось таки є. Початкова школа, що лишилася від колись чималенької середньої, сільрада та медпункт із забитими дошками вікнами та дверима. Усе це я мовчки фіксую, обходжу,

рухаючися, мов у напівсні. Здається, щось подібне я колись бачив. Може, в якомусь фільмі, може, снилося. Дивне відчуття. Я не хочу ні з ким говорити, нікого ні про що розпитувати. Я крадькома пірнаю в глибочезний яр, що його запримітив, ще коли ми спускалися дорогою вниз. Я ані на краплину не сумнівався, що це і є моя міфічна Крейдяна Яруга.

Стоїть тепла, тиха, ще не золота, але вже з проблисками золота осінь. Краса, яка приголомшує. Дерев, кущів, усе це густо переплелось, змішалось, якісь казкові тереми з кущів та дерев. А понизу ще щось доцвітає. Тут мабуть є багато реліктових рослин, адже крейдяне тло до чогось зобов'язує. Там, де я виріс, краєвиди були іншими. Полтавський колорит там відчувався в усьому: в краєвидах, мові, звичаях, хоча адміністративно, то була ще Слобожанщина. Батько поїхав туди після інституту вчителювати, та й залишився надовго, одружившись, обжившись... Якась пара сотень кілометрів звідси, а все інакше.

Вузенька стежка плететься нагору. Хтось топтав її обережно поміж виступами крейди, кущами, старими пеньками. Видно, що цю стежку прокладав не дурний людський розум, а розумна трудяща людська нога. (Як у вірші Василя Мисика: «Отут, здавалося б, пройти і просто міг, / але чомусь удавсь лівіше, збоку: / немовби й рівно, / та для чулих ніг / зустрівся випин, непомітний оку.») Цікаво, куди ж вона веде? Тихцем піднімаюся і зупиняюся вражений: далі на горі старий, покинутий цвинтар. Похилені, напівзогнілі хрести, могилки, що зрівнялися з землею і густо заросли непереможним барвінком. І зовсім скраю свіжий хрест і свіжа земля. Ані таблички, ані якогось іншого знаку. Та я й без таблички розумію: це могила мого діда Павлуся...

Якийсь страх не дає мені ступити й кроку вглиб кладовища. Десь тут мають лежати й інші мої предки, та я відступаю вниз і присідаю на старому пенькові. Приїхав. Приїхав онук до діда, погостював, поговорив душа в душу. Що ж іще?

На іншому боці яру поміж дерев видніються ніби стіни старих хат. Цікаво, в якій із них жив мій дідусь? Треба лише трохи спуститися вниз, а потім трохи піднятися вгору. Заблукати тут важко. Яр глибокий, але не такий уже й широкий. Куди він веде далі?

Над білою кручею виділяються дві старі хати під червоною, місцями заіржавілою бляхою. Замість парканів — живопліт. На-

вколо хат пишні кущі калини. Ягоди вже зовсім дозріли і світяться проти стін, мов червоне намисто на білій вишиванці. Хати-близнята. Причепурені, доглянуті. Одна на замку, інша просто причинена, може зсередини. Вікна занавішені. Стукати в причинені двері я не зважився, хоча мені здалося, що занавіска на вікні хитнулася.

Я вирішив спершу усе уважно роздивитися, а вже потім гукати людей. За ближньою хатою почулося шарудіння: кури. Озвася й собака. Ознаки обжитості. Значить, люди тут є. Почекаю. Піднімаюся стежкою в обхід хат, розглядаю їх згори, дивуюся: та хата, що на замку, вросла глухою стіною в крейдяну кручу, ніби виросла з неї. Мабуть, була приліплена у скрутні часи просто до гори та так і лишилася. Вже зовсім на горі видніється ще один хутірець. Там уже не хати, а суцільні руїни. А колись тут мабуть було дуже затишно. Своєрідне природне укріплення. Справді, спробуй сюди видряпатися! Видряпувалися. Хіба що танки обходили стороною...

Старі садки перетворилися на хащі. Поміж травою догнивають груші, яблука, сливи. Якесь п'янке бродіння наповнює повітря, мов звідусіль струменить солодке, запашне вино — яблучне, грушеве, сливове. Я відгортаю траву, знаходжу ще свіжу грушку, відкушую — смакота! Згадую, що сьогодні ще нічого не їв. У моєму наплічнику лежить шматок учорашнього батона, накладаю на нього грушу, чим не святковий пиріг?! Аж очі заплющую від задоволення. Оце і є гармонія. Суголося душі і навкілля. Кажуть же: щастя, як трясця, кого нападе, того й трясе. Я сиджу на широкому пенькові, наді мною розлога стара груша, мене обвіває теплий, по-осінньому щемливий вітерець. Я і груша, щось нас ріднить, щось у нас є спільне: осоння...

І раптом я спиною відчуваю чийсь чужу присутність. Соціальне начиння не зовсім вичавило з людини природні інстинкти. Є в ній щось невраховане таким і ським соцстрахуванням, якісь запасні рецептори, котрі завжди готові включитися для самозбереження.

Оглядаюся: нікого. Та я вже знаю, що мою самотність порушено і мені треба мобілізуватися. Цікаво, хто мене пасе: людина чи звір? Таке враження, що пасуть мене згори. Тільки хто? Сорокаворона? Ні, це не пташина увага. Так випікати душу поглядом

може або людина, або звір. Ось воно! Гілки наді мною розсовуються і до мене докочується дрібненький старечий сміх:

— Гості! У нашої старої груші гості. Та ще й не з лякливих. Такі спокійні, статечні гості. Це добре, бо сьогодні статечних людей удень із вогнем не знайдеш, усе або психи, або й того гірше.

З груші легко спускається маленька бабуся. Здаля її можна прийняти за дитину. На голові хустка, волосся не видно. Видно лише лукаві, аж надто молоді очі та сітку зморщок, вірніше, кілька сіток з різними взорами, але це помічаєш не відразу. Спершу тебе забирають у полон очі — лукаві, рішучі, насмішкуваті:

— І чого оце люди лазять по чужих садках? Грушок закортіло? То попроси! Грушок не жалко, жалко іншого...

— Чого? — несподівано вихопилося в мене.

— Спокою. Не встигнеш присісти, дух перевести, як уже несе сюди когось нечиста сила...

— Чого ж обов'язково нечиста? — ображаюся я.

— А яка ж іще? Відкіля взятися чистій, як увесь світ давно скаламучений. І в головах у людей усе скаламучено. І скрізь його сліди, хоча самого його згадувати не годиться, та ще такого ясного осіннього дня...

Я не поспішаю з відповіддю. У кожного своє розуміння чистого та нечистого. А ще як домішати сюди релігію... На релігійну фанатку це дивне стареньке створіння не схоже. Не схоже воно й на звичайну сільську бабуся. Якийсь гномик. Якийсь маленький причмелений лісовичок невідомої статі та невідомого віку. Скільки їй років? За шістдесят? Але ж моїй мамі невзабарі буде шістдесят! Ні, цій так точно вже за сімдесят! А то й більше... Спортсменка якась, колишня чемпіонка з гімнастики? Артистка цирку? Якого?

Бабуся розглядає мене не менш прискіпливо, недовірливо, здається, їй хочеться підійти ближче та посмикати мене за руки-ноги, перевірити, чи не мара якась перед нею. Може, бабуся взагалі несповна розуму, може, варто вчасно відчепитися від неї та пошукати когось притомнішого?

Бабуся таки хапає мене за руку і веде до хати. Я слухняно йду за нею, не тікати ж мені з переляку, вона ж таки вдвічі менша за мене і втричі старша!

Стара садовить мене за стіл, накритий охайною скатертиною, вишитою чорною та червоною заполоччю. Кладе переді мною

таку ж вишиту серветку, наливає козячого молока, посуває до мене тарілку з пахучими коржиками, припрошує пригощатися:

— Я давно вас жду.

— Нас?!

— Вас. Спершу сподівалася, що Івасик таки колись навідається сюди. Ні, не навідався. Навідався ти. Як тебе звати?

— Дмитро, — відповідаю я спантеличено.

— Кров... Кров — то велике діло. Рідна кров. Хоч у комусь, та озветься...

Бабуся знову по-пташиному незмигну, якось незатишно-пильно розглядає мене всього з ніг до голови і навпаки. Ніби вивчає, щоб потім не помилитися, коли хтось загадає знайти десять відмінностей. Ця знайде. Дуже уважно вивчає.

— Схожий. Не просто схожий. Копія — Павлусь! І документів питати не треба. А Павлуся вже немає...

— Я знаю.

— Знаєш? Звідки?

— Хтось надіслав телеграму моїй бабусі. Та вона нікому про те сказала, я й сам побачив цю телеграму випадково...

— Бабуся? Раїса — твоя бабуся? То вона живе з вами?

— І так, і ні...

— О, вона завжди любила, щоб і так, і ні. А вона притьма десь посередині та й гребе під себе усе, що так і все, що ні. Така вона, ця Рая, ласа до раю...

Мовчимо... Я ще довго складатиму пазли на різні теми. Звірятому свідчення людей знизу і людей згори. Унизу людей багато. У них своє звичне селянське життя. Угорі вже ні людей, ні життя, тут якийсь особливий чин доживання. Ось воно як: є життя і є доживання! Зі своєю філософією, специфічно означеним трибом, навіть ритуалами. Ніде в світі ця філософія не має таких послідовних adeptів, як я їх знайшов ось тут, на крейдяній горі...

Наприклад, дон Ігнасіо, один із таких adeptів. Зовні схожий на пірата, якого несподівана буря закинула сюди на сушу. Про своє минуле дід Гнат згадувати не любить. Це від інших я дізнався про його полон, два концтабори (радянський та німецький), еміграцію до Аргентини, роботу вантажником у доках (на одній нозі!). Додому дід повернувся вже в горбачовську перебудову. Дружина за цей час встигла померти, син загубився давно десь на Далекому

Сході, озватися до батька чи не встиг, чи не зміг... Отже, дід Гнат — круглий сирота. А баба Оксана доводиться йому двоюрідною сестрою. Зійшлися по сирітству та й доживають разом. Баба цілими днями мовчить, а дід розмовляє: з деревами, птахами, козами. Намовчався за довгі роки на чужині, тепер має з ким поговорити рідною мовою. Про мого діда Павла згадує з теплим сумом:

— Павлусь мені часто сниться. Є такі люди, що сняться нам малими дітьми, а дорослими не сняться ніколи. Чому так? Хто знає... От і в мої сни приходять лише маленький Павлусь... Уже оглух. Як він страшно тоді оглух. А спершу вони так добре жили. Павлусів батько, дядько Ілля, був хазяйновитий, заможний. Держав коней на всю округу, його завжди з тими кіньми на весілля кликали. Вороні, баскі, грім і блискавка! Празникові коні... Дядько Ілля любив катати Павлуса. Ось просто так посадить малого в бричку і катає. Ми, старші хлопці, люто йому заздрили. А потім коней у дядька Іллі забрали, як тоді казали: колективізували. Там їх і заморили. Бо коні господаря люблять...

Дід на якийсь час замовкає. Це важке мовчання мов накреслює коло, що я не зважуюсь його переступити. Дід дивиться кудись понад хмари. Мабуть він бачить там щось таке, чого мені не видно. Мабуть там мчать поміж хмар баскі вороні коні, з-під копит вилітають рясні іскри, від стукоту копит гримить грім. Веселий сильний чоловік міцно тримає віжки і радісно сміється. Біля нього збоку примостився маленький хлопчик. Його батько — то сам Ілля-громовержець! Хмари розбігаються урознобіч і все довкруг заливає сонячне проміння...

...Очі діди Гната з подивом зупиняються на мені. Когось я йому нагадую. Дід поволі пригадує: Павлусь... Він тихо ворушить губами, може, розмовляє сам із собою. Та ось до мене долинають слова:

— Пекла й вигадувати не треба. Ми його тут пережили. І не раз. Так про що я? Про дядька Іллю. Він якраз дерево привіз, новий будинок поставити збирався. Не судилося. Увірвалася у двір весела ватага активістів. Чи випивши були, чи їх і без горілки несло, побили-потрошили все, що в дворі стояло: молотарки, сівалки. Дерево розтягли. А дядько Ілько як упав, то вже й не встав. Зслабке серце. А так і не подумаєш: високий, показний, роботязкий. Упав навznak і все... А згодом пропав Павлусь. Було це піс-

ля Покрови. Холоди зайшли рано, ще й сніжило, наче й не дуже, а все біліло. Якись жінки доривали останній терен по той бік кручі, вертали назад через кладовище, дивляться: якийсь клубочок на Ільковому хресті скрутився. Придивилися ближче — Павлусь. Задубів, уже й не дихав. І такий ще малий-малий... Відтерли його перцівкою, відпоїли чебрецем, відігріли. Бідолага підвівся, та вже відтоді нічого не чув. Напріч оглух. Кажуть, у війну, як наші наступали, Павлуся підібрав якийсь військовий хірург. Чимось припав йому хлопець до душі, возив його з собою, прилаштував при госпіталі санітаром. Казали, що Павлусь аж трохи чути почав, але після війни оглух наново...

Мій телефон знемагає від есемесок. Діана. Богиня полювання. На ловах життя головне — не прогавити крупну дичину. А як його відразу вгадати, що з кого виросте? Що з курчати не виросте лебідь, це зрозуміло. А от чи виросте із сина судді суддя, на такі речі гарантії немає. У мене є знайомий хлопець, син проєктора з юрки. Так от цей сердега вмудрився вже навіть диплом юриста одержати. Але коли його допустили до серйозних справ, зійшов з дистанції, забарикадувався у власній кімнаті і оголосив страйк батькові, суспільству, усій системі, мовляв, я на таких умовах сюди не просився. Розмовляв лише з горобцями. Батько покликав на пораду психолога, той поговорив з хлопцем, ніякої очевидної паталогії не виявив, дійшов висновку, що тут уся біда не в пацієнті, а в професії, котра виявилася не по сродству, це якщо докласти критерій Сковороди. Цікаво, з чиєї це волі комусь по сродству дурити, лукавити, будучи неробами та невігласами, керувати роботящими та кваліфікованими? А з чиєї волі і кому по сродству чистити нужники, прибирати сміття, робити важку і неприємну роботу? Багата фауна і флора, як люблять говорити біологи...

Моя Діана на полюванні по сродству. Вона хоче виключити всі ризики. Тож ставить різні пастки на різного звіра. Я в неї так, про всяк випадок, варіант несподіванки. Для мене й особливих пасток не передбачено. Так, кілька краплинок смоли на дрібні гілочки, стара азбука полювання на нерозважливих пташок, якась та зачепиться... Я й в поле зору богині потрапив лише тому, що я онук віпбабці. На якомусь дні народження котрогось із Андріймихайловичів вихопив мене сторожкий погляд стурбованої мисливиці.

Лови — річ копітка... У професіоналів (вірніше, професіоналок) є своя відпрацьована стратегія: найвірніший приціл — хтось із сімейного бізнесу. Тоді програш упасти вниз на соціальне дно виключений, спрацьовує взаємовиручка в рамках родини. Але тоді й вибирає не сам очманілий об'єкт полювання, а тверезе родинне кодро, і тут сантиментів катма...

«Сьогодні я прийду до тебе в сон. Угадай, в якій подобі?» Це вчорашня есесмеска. А ось свіженька: «Ну що, вгадав?»

Намагаюся пригадати, що ж мені снилося в моїй трав'яній казковій світлиці, де бабуся Віра послала для мене дивовижну постіль. Справжній музей старожитностей: вишиті рушники на стінах, вишита скатертина на столі, вишиті наволочки, підзорник. Я дотепер і слова такого не знав: підзорник (хто за ким і чим підзирає?), та й сам артефакт побачив уперше леше ось туту, у бабиній хаті. Скільки праці, тепла, витонченого жіночого смаку! На підвіконні квіти, на столі зимовий букет, від якого линуть приголомшливі пахощі літа, степу, лісу...

А снилася мені Галя. Серед моїх знайомих дівчат та жінок ніякої Галі немає. А уві сні я йшов поміж трав, дерев, кущів, а поряд не йшла, а линула саме Галя. На плечі в неї гойдалося коромисло з двома повними відрами води. Я кинувся зняти з її плечей коромисло, але вона відсторонилася, коромисло гойднулося звабно, легко і перетворилося на крила. Моя Галя вже летіла поряд зі мною і щось весело наспівувала. А потім ми купалися з нею в невеличкому прозорому озеречку в кінці яру. Я плував її з купавами і щоразу лякався, що вона таки зникне поміж купав. Так воно й трапилось...

— Галю, Галю, — гукав я.

— Що за Галя? Хто тебе так налякав? — заглянула до кімнати баба Віра.

То в якій же подобі могла з'явитися всюдисуща богиня полювання? Не в образі ж Галі з коромислом! То був би просто кітч! І не як купава. То б уже був пафос! Водилися там іще якісь жабки та качки, але це вже занадто... Далі я своїх снів розгадувати не став, щоб не доточувати собі головного болю...

Повертаюся до пазлів, що я їх так самонадіяно взявся складати докупи. Купи вони не тримаються, у щось ціле не складаються. Найважливіших частин не вистачає, де їх брати, невідомо. От

здавалося б, що простіше — дід Гнат. Надійний сторож крейдяної гори. Його багато, він скрізь. Хоча й без ноги, хоча й зовсім старий, але силу ще має неміряну. Я на власні очі бачив, як він звалив собі на плече величезного стовбура та й поніс через увесь двір, щоб добудувати новий хлівець. Ніби то був не важкий стовбур, а якась тріска! Нащо йому вже той хлівець? Незугарна логіка незугарного прагматизму! Не в хлівцеві справа, а в стратегії оптимізму. Новий хлівець — це просто символ. Символ оптимізму! Оптимізму доживання...

У діда Гната дві запасні ноги: одна на будень (полірований стовпчик), інша на свято, її не відрізниш від звичайної, лише черевик старомодний з дивним вузьким носком. От і зараз дід начепив свою святкову ногу і збирається вниз. Що ж, великому кораблеві велике плавання!

— Ти б одягнув новий піджак, — це баба Оксана й собі хоче долучитися до небуденної події: похід у люди — таке тут трапляється нечасто, бо навіть хліб баба пече сама, навіть тютюн росте в діда за глухою стіною.

Дід спершу всміхається мовчки, потім-таки не втримується:

— Новий піджак! А я думаю, що мені треба для повного щастя? Новий піджак! Личить, як свині наритники!

Дід осмикує свою товсту картату сорочку, поправляє наплічник, вибирає з двох ціпків зручнішого, весело перекидає його через лікоть, насвистує якусь веселу іспанську пісеньку і рушає вниз.

Баба Оксана дочекалася, доки кремезна постать старого розтала в густому осінньому тумані, що котився в глибині яру, мов хтось переганяв величезну отару овець, поспішаючи втекти від уже таких близьких морозів. А тут, на горі, туману майже немає. Є тиша. М'яка, глибока, непохитна. Та раптом її порушує низький, хрипливатий голос баби Оксани, німої Оксани, як її тут усі називають. Стара запрошує мене підснідати. На її думку, скільки б молода людина не з'їла, ніщо зайвим не буде.

Я з цікавістю оглядаюся в її хаті. На стінах портрети в рушниках. Посеред хати круглий стіл. На ньому глечик з молоком, поряд хлібниця. Біля столу кілька стільців. Далі ліжко, диван. Усе старе, але охайне, надійне. Баба перехоплює мій погляд, що зачепився за портрети на стінах і зітхає:

— От хто б мені сказав, як воно буде, коли настане страшна година і всі мертві встануть? Чи вони усі одним гуртом устануть, чи кожен до свого Бога? Хто у яким тілі помер, у тім і встане? Чи кожному дадуть нове тіло?

Я з подивом, ба ні, з острахом оглядаюся на німу бабу, уста якої отверзлися, щоб ошелешити мене такою нісенітницею. Відповіді на все це в мене немає. Та відповіді від мене ніхто й не жде.

— Не встануть, — беззастережно заявляє стара. Душам вставати потреби немає, душа, вона скрізь, вона вічна. А нащо вічній душі недолуге тіло?

Тіло самої баби Оксани й справді на диво недолуге: вузенькі плечі, короткі руки, тоненька талія і несподівано могутні стегна. Щось у ній є від кенгуру, тільки рухається вона повільно, мов не йде, а пливе. Кенгуру, якій доля не судила виношувати своїх кенгурят! Ота неблаганна доля переплутала всі стежки, що губилися в нетрях лихоліття, війни, голоду... Десь навіки погубилися хлопці, молоді чоловіки, загубилася й власна юність, щедрі молоді роки... Схоже, що баба Оксана вже сьогодні готова перейти на статус голої душі, душі без тіла, притуливши свою вже непотрібну кенгурячу подобу під будь-якою крейдяною брилою...

— Я при дідові Гнатові говорити не люблю, — знову озивається вже не німа баба. — Йому аби глузувати. Глузує, аби не плакати... А я не для того тебе гукнула. Не про мерців воскреслих розпитувати. Я про інше. Не знаю лише, з якого краю підступитися. Що тобі могла про всіх нас твоя баба Рая розповісти? Та навряд, чи взагалі щось розповідала? Воно їй ні дочого. А я тобі розкажу, як воно насправді було...

...Коли наші відступили, ми мов у якесь позачасся потрапили. Німці до нас сюди вгору не піднялись. Лишилося нас тут кілька жінок, більше старих та малих. З доросліших хлопців — один Павлусь, та і йому ще й сімнадцяти не було. Хоча й глухий, а ховався. Німцям що з того, глухий чи ні. Для якоїсь роботи знадобиться. Тож він і ховався разом із дорослішими дівчатами. Ось тут і напосіла на нього руда Раїса. Вана років на три-чотири старша була. Мов сказилася дівчина. Чи так уже їй припекло? Чи вбила собі в голову, що дорослих чоловіків уже всіх перебили, а Павлусь, хоч і глухий, а так нічогенький: високий, вродливий, усім дівча-

там подобався. Відбилися вони вдвох від гурту і пропали десь по крейдяних норах. Павлусь багато тих нір знав. Мабуть, і запаси їжі в нього там були приховані. Одним словом, десь вони двійко поділися. Павлусева мати ходила, мов із хреста знята. А вислідила втікачів Вірка. Вірка-вивірка. Так ми її в дитинстві дражнили, бо лазила по деревах та кручах, мов та вивірка. Були в неї свої причини шукати Павлуся, та про це іншим разом. А, може, таке вже й ворушити не варто... Павлусева мати довго побивалася, ходила назирцем за сином, таки вмовила повернутися. Та й Раїса вже при надії була. Невзабарі народила хлопчика. Народила й мов сказала. Мов новий біс уселився в неї. Тісно та нудно стало їй на горі. Обрид їй Павлусь, усе обридло. А вже Павлусеву матір, тітку Явдоху, вона на дух не терпіла. Раїса, вона була не з наших, не з місцевих. Її батько сюди з комісарчуками прибився. І говорили вони не по-нашому. Все акали та гекали. Це Раїсин батько верховодив, коли дядька Іллю розкуркулювали. Теж знайшли куркуля! Коні в нього, бачте, як змії! Так він же день і ніч не відходив від тих коней, доглядав їх, як малих дітей! А цей, рудий... Він і в голодівку аж гарчав, щоб якась зернина чи квасолина не затрималася в дитячій руці... Страшні, нелюдські якісь... Та і їх не оминула лиха година. Тоді ж і пропав десь Раїсин батько, та так пропав, що й згадувати про нього боялися. А от Фроська, Раїсина мати, тут із донькою лишилася. Люди ще й помагали їй, хто як міг, такі вже тут люди, що в них зло за пазухою не держиться... А вже як їм Раїса віддячила, то й небові було жарко... Пізніше вона Фроську і малого Івасика до себе забрала. Їздила до неї Вірка, Віра Гаврилівна тобто, казала, що великою панею в чужих краях наша Раїса стала. Воно й не дивно..

От хто б мені сказав, кого там у Бога при людських гріхах рахівником приставлено? Я собі так міркую: за малі гріхи кара відразу посилається, може й комусь і наперед, щоб шанувався. А от великі гріхи, вони накопичуються до Страшного суду. Як же тоді буде з великими грішниками? Як їх судитимуть? Це ж не те що земля, увесь світ не вдержиться! Це що ж тоді буде? Новий потоп? Землетрус?

Баба запитливо дивиться на мене. Я безпорадно розводжу руками. Божа бухгалтерія для мене за такими ж сімома замками, як і для неї...

Я боюся, що баба Оксана знову впаде у свій звичний німий стан, а там повернеться дід Гнат і я вже ні в кого і ні про що не допитаюся. Але бабі самій мовчання муляє і вона повертається до наболілого:

— Лиха була Раїса, ох і лиха! Просила біди в Господа і таки випросила, тільки не для себе, а для інших. Хтось від неї Божу кару відводив. Є такі люди, щоб їм інша сила потурає. А що ж Раїса? Вона тоді високо злетіла. Високо і далеко. Не побоялася чужі душі на свою взяти. Одним разом усіх занастила. І своїх, і чужих. Хоча не такі вони вже й чужі були. Три чехи. Німецькі чехи чи чеські німці. З німцями на Сталінград ішли, а в наших кручах вирішили заблукати, щоб діждатися наших та разом з ними німця назад гнати. Павлусь допоміг їм заховатися, підготовував їх. Наші вже з-під Сталінграда йшли. І тут Раїса всіх випередила. Ох і бідова! Ото, матері її тряся, вона, виявляється, партизанка?! Грамотна! Що за скарб — лукавий розум! І де вона тих смершевців знайшла? Сама спершу в них просто по руках пішла, лише хто не хотів, не покуштував, а згодом якомусь їхньому начальнику в душу запала, забрав із собою, ще й одружився згодом. А тоді, по свіжих слідах, зробив із неї героїню. Лець не в усіх газетах красувалася: золотоволоса месниця!

Що вона там на нас верзла, один Бог відає. Брехала, як сірко на вітер. Лець не фашистських посіпак із нас зробила! Воно, звісно, в негарній справі свідки непотрібні. Здохатися від нас хотіла, сердешна. Та не до нас тоді було. Попитали, потягали, та й відклали на потім. Нові Соловки були не на часі, треба було тут колгосп піднімати, а в колгоспі свої Соловки, робочих рук не вистачало. А от Павлуся загребли. Та були в Павлуся свої янголи-хоронителі. Прилаштував хлопця якийсь хірург у себе в госпіталі санітаром, ще й підлікував трохи...

Баба Оксана знову надовго замовкла. Я також не зважувався порушити мовчанку. А низу вже чувся шум сполоханих птахів, привітний гавкіт Бровка, то повертався дід Гнат. Баба ще на мить розтулила рота, щоб прошепотіти:

— Ти поговори з Настею. Вона тепер у школі директорує. Її баба доводилася Павлусеві рідною сестрою. Родичі. Напевне ж Насті баба, а ще й мати щось і про ті лихі часи розповідали... Мати Настина ще жива...

Стара сперлася головою на долоні, задивилася у вікно. Про що вона задумалася, що їй увижалося крізь марево часу, — це все можна лише домислювати. Розводи пам'яті, брижі на воді. Вода пам'ять ховає...

Дід Гнат зняв зі спини рюкзак, виклав куплений крам на лаву, запитливо звів на нас очі: мовляв, от уже люди, сидять і мовчать, як мумії. Сам він мовчати не вмів. Якщо не говорив, то наспівував, зрештою насвистував, насамкінець просто слухав тишу. Усе це він робив якось самовіддано, осмислено, дід щиро ненавидів тупість та байдужість...

— Ти б, хлопче, до родичів унизу навідався, — мов прочитав він останні слова нашої з бабою розмови. — Світ, він аж надто тісний. Де поткнешся, на родича наткнешся. Рідної душі можеш і не зустріти, а от родича зустрінеш неодмінно. Бо за великим рахунком усі люди родичі, тож родичів по світу, як бур'яну.

На філософії бур'яну дід знався добре, але на цей раз розвивати її не став. Приліг на дивані, затих. Натомився...

...Насті Олексіївні вже помітно за сорок. Це ким вона мені доводиться? Троюрідною сестрою. Що ж, серед родичів і не таке трапляється, буває, що онук старший від діда. А в нас всього і різниці років двадцять, ну, може, з хвостиком...

Ось вона, моя нова сестра: невисока, повнувата з симпатичними ямочками на ніжних, мов у дитини, щічках. Таку постав на базарі біля якогось прилавка, — за мить усе буде розкуплене. До таких люблять забігати сусідки, не так аби щось позичити, як за душевною розрадою. Ось вона, природжена педагогічна емпатія! Говорити з мою новою родичкою легко, відразу відчуваєш тепло і довіру.

Поки що я для неї лише журналіст із освітянської газети. Набиватися в родичі я не поспішаю. Мене цікавить школа з глибинки. Неперспективна, із закритими класами, з небезпекою повного знелюднення.

Ми сидимо в маленькому затишному кабінеті. За відчиненим вікном шелестить густим листям висока гілляста вишня. Вона ще не вбралася в осіннє вбрання, стоїть зелена і молода — дивний острів літа, що заблукався в осінніх лабіринтах часу...

Далі за вишнею височіє клумба з осінніми квітами, що збігають униз різнобарвними колами: жовте, червоне, фіолетове. Такі буйні розводи! Настя Олексіївна перехоплює мій погляд:

— Осінні квіти. Починають цвісти влітку, тримаються до снігу. А якби Ви приїхали навесні, то побачили б інші. То вже наша гордість. Павлусева клумба.

Зустрівши мій запитливий погляд, поспішає пояснити:

— Був тут у нас такий місцевий самоук-художник, котрий знався на квітах. Він їх і малював, і збирав. Особливо весняні. Павло Ількович Вернигора — так звали цього художника. Помер ось зовсім недавно... У нас місця особливі, крейдянні гори, колишнє дно світового океану. Багато реліктових рослин. У Києві є такий учений-ботанік — Микола Німенко, ось хто б Вам усе про нашу флору розповів. Він наш колишній учень, це вони з дідом Павлусем нашу знамениту весняну клумбу змостили. Та це довга розмова...

Настя Олексіївна запитливо дивиться на мене, мов зважує, на яку розмову мене вистачить: на довшу чи на коротшу. Я запевняю, що налаштований на якнайдовшу розмову, а коли її ласка, то й на кілька таких розмов. Я пробую зіграти на струнах її професійних амбіцій, запевняю, що моя журналістська інтуїція підказує, що навколо їхньої школи може сплестися ціле мереживо освітянських матеріалів, адже з усього видно, що їхня школа — то своєрідний магнетичний центр села, звідси розкручуються людські долі, звідси все починається, сюди все повертається.

...Настя Олексіївна нараз рішуче підхоплюється, звичним рухом поправляє русяве хвилясте волосся, зібране на потилиці в тугенький вузлик, підпирає під стіл поліетиленовий пакет з якимись паперами і запрошує мене оглянути школу. А почати пропонує з кабінету естетичного виховання.

— Хоча школа в нас і мала, й неперспективна, але класи досить просторі, добре освітлені, тут навіть і в похмурий день світло, а в сонячний не просто світло, а святково-світло.

Клас і справді незвичайний. Що це — музей, майстерня, зал для цікавих зустрічей? Якись тематично згруповані композиції вишивок, гончарних виробів, музичних інструментів. Я збираюся все це сфотографувати. Фотоапарата я на цей раз не прихопив, але зі своєю новенькою мобількою я вправлюся не гірше. Та що це? Нова серія есемесок! Невже такий дефіцит дичини на полюванні в новому сезоні? Невгамовна богиня, що вчасно не потрудилася опанувати елементарну грамоту. Але в мене наразі немає часу ані

для того, щоб вдуматися в зміст, ані для того, щоб виправляти орфографічні та інші помилки...

Я автоматично фотографую бандури, рушники, глечики та інші миски-полумиски, аж раптом мій погляд прикипає до дивної картини. Що це? Маки? Ні, щось інше. Дикі піони? Якби ж я знав! А може, це і є воронці? Міфічні воронці про які я багато чув, але яких ніколи у природних умовах не бачив..

— Павлусеві воронці. — Настя Олексіївна стоїть поряд і мабуть зважує про себе, чи варто порушити моє зосереджене споглядання квітів. Жіноча цікавість бере гору:

— Подобається? Оце і є наші знамениті Павлусеві воронці. До нас навіть іноді здалека приїздять, щоб на них подивитися.

Я збираюся з відповіддю, збирання думок тупо переходить у мовчання. Є різні типи пауз, різні типи мовчання. Мое із незграбних та небажаних. Розумні, соціально адаптовані люди таких пауз намагаються уникати. Журналістові усе це аж ніяк не на користь. Доки я борсаюся в павутинні своєї недолугості, Настя Олексіївна вже демонструє педагогічний майстер-клас:

— Вам мабуть дивно чути, що люди кличуть дитячим іменем дорослу людину? Та ще художника? Павлусь... То в селі завжди так, що до кого приклеїться, те до того й прилипне. Взагалі їх було двоє, двоє різних людей: Павло Ількович (заступник головного бухгалтера колгоспу) та Павлусь, пізніше — дід Павлусь (глухий, відлюдькуватий дивак). Павло Ількович ішов уранці тихою дорогою, сторожко та обережно стежкою згори вниз, і далі до контори. Сидів там мовчки до вечора, рахував людську криваву копійку, тобто трудодні. Взагалі про те, що він глухий, не кожен і не відразу здогадувався. Слова співрозмовника він непомірно читував з губів. А коли хтось озивався за його спиною, відчував це самою шкірою, відразу обертався і перепитував: «Вибачте, недочув». «Недочув!» Аристократ!.. А Павлусь, той вічно пропадав десь по кручах, щось там вишукував, загублені в глухих закутках квіти, рослини, малював їх... Чим Ви приїхали? Коли збираєтеся покинути наші краї? — Раптом сама себе перебиває директорка.

— Ваші краї заслуговують на орди туристів, — пробивається нарешті з мене журналістське велемовство. А ще я намагаюся напустити побільше туману, не поспішаючися визначитися зі своїми часово-просторовими орієнтирами. Я настільки заскочений

з усіма оцими подіями, оцим несподіваним поділом на Павлів Львовичів-бухгалтерів та Павлусів-художників, що мені треба трохи часу, щоб оговтатися. Настя Олексіївна таку можливість мені дає. Вона наполегливо пропонує зупинитися на кілька днів у неї. Мовляв, мені варто познайомитися з її сином Сашком, з яким ми приблизно одного віку та й зовні неймовірно схожі. Рідні брати рідко бувають такими схожими між собою, як ми із Сашком.

Я ніяково відводжу погляд. Може, мені варто нарешті зізнатися та розповісти щиросердній жінці хто я, чий і звідки. Доки я отак копірсаюся в глибинах свого загальмованого сумління, слухну мить для такого зізнання вже втрачено...

До залу забігає дівчина, вітається, запитливо поглядає на мене, щось тихо шепоче на вухо директорці. Оце так оговтався! Мені надовго перехоплює подих: Галя! Ось вона — Галя з мого сну! Лише без коромисла... Хіба так буває, щоб снилася людина, котрої ти раніше ніколи не бачив? А виявляється, така людина є, ходить десь поряд із тобою, тільки ти про це не відаєш, ти віриш лише своїм сном! А може, я колись таки бачив цю дівчину? Ось так, мимохідь, може, десь на вокзалі, в автобусі? Підсвідомість — то дуже небезпечний реєстратор. Мовчить, мовчить, а в якусь несподівану підступну мить починає свідчити... За тебе? Проти тебе?

Мабуть, я нагадую сновиду, бо Настя Олексіївна лукаво всміхається і бере мене за руку:

— На нашу Галю всі задивляються. Вродлива. Моя майбутня невістка...

— Ні, це моя Галя! — На щастя я промовив ці слова подумки. Уголос я не сказав нічого. Моя життєва активність, як і моя ініціативність — величина досить відносна. Хтось її кудись відніс. А мені лишив нерішучість та схильність сумніватися навіть у зовсім очевидних речах. Поява Галі однак — річ аж ніяк не очевидна! Ось так — перестрибом із мого сну та в оцей шкільний кабінет. Мою розгубленість зрозуміти можна...

Настя Олексіївна розуміє її по-своєму:

— Уроків у мене сьогодні немає. Нагальних справ не намічається. Ресторанів у наших хащах не водиться. Тож я запрошую Вас до себе додому, це ось — через дорогу. Там і продовжимо розмову.

Я не відмовляюся поспідати сьогодні втретє. Має ж бути магія чисел. Число три мені завжди приносило якусь удачу. Третього червня я народився. Третього вересня три роки тому вийшло перше число нашої газети. Та й не так часто хтось запрошував мене до себе додому з такою щирістю, як оця моя співрозмовниця.

Будинок у Насті Олексіївни великий, зовсім новий. Як для села — то це цілий палац! Їдальня з верандою: зимовий і літній варіант. Ще тепло. Ми сидимо за столом на веранді. Тут де не глянь — квіти. Більші, менші, на різні уподобання. Таке враження, що ти не в приміщенні, а десь у глибокому лісі. Настя Олексіївна порається біля невеликої охайної газової плити. Щось розігріває. А за моєю спиною чути інший жіночий голос:

— Насте, а чого це Сашко повернувся?

Я оглядаюся. Стара жінка дивиться на мене з подивом. Мов не може сама для себе визначитися: Сашко перед нею чи не Сашко.

Настя Олексіївна сміється:

— Мамо, ну що Ви людей чудите? Це наш гість. Він журналіст. Про нашу школу хоче написати. Про людей розпитатися. Про діда Павлуся, наприклад.

Стара нерішуче зупиняється біля столу, мов вагаючися, чи їй сідати, чи повертатися назад. Видно, що почувається вона ніяково. Їй незручно, що вона отак обізналася: переплутала незнайомого хлопця з власним онуком. Що то значить: старість...

Я знову прогавлюю нагоду зізнатися. Я думаю про ті десять відмінностей, які, безперечно, існують між мною та Сашком, якого я, до речі, іще не бачив, але який уже так багато значить у моєму житті... Цікаво, чи Галі ці відмінності впали в око відразу? А от Сашковій бабусі ні. Люди різні і бачать різне в тому самому об'єкті споглядання...

Старій уже добряче за сімдесят. Вона ховає свої вироблені руки під столом. Це така звичка в сільких жінок — ховати руки, бо з них вже ніколи не стерти слідів землі, важкої роботи, всіх пережитих негараздів. Стару жінку звати Катерина Василівна. Це ж скільки їй могло бути, коли почалася війна? В усякому разі скільки уже було і щось вона пам'ятає. А вже повоєнне лихоліття має пам'ятати зовсім добре. Стара не відводить від мене очей:

— Ні, такого не буває, щоб чужі та були такими схожими між собою! А ще такі схожі на Павлуся, царство йому небесне! Що

то є — людська доля! Вона завжди на колесах. Тільки одних везе, а по інших сама їде...

Стара явно налаштована на меланхолію. Настя Олексіївна поспішає цей тихий, але такий нездоланний потік сумних спогадів якщо не зупинити, то принаймні бодай відсунути на якусь пізнішу годину, а поки що є нагода втішатися смачним сніданком, перекинутися словом-іншим про щось приємніше, про гарну погоду, наприклад. Це ж яка стоїть осінь! Та й гості такі не щодня бувають — журналіст!

— Газета для людини, як вікна для хатини, — озивається Катерина Василівна. — Це таке гасло висіло в нас на конторі в ті часи, коли треба було обов'язково передплачувати партійні газети. А тепер ні партій, ні газет. Та це я неправду кажу, якусь газету он і Насті начальство веліло передплатити.

Настя Олексіївна вимушено всміхається:

— Ну, що Ви, мамо, сьогодні як найнялися не в ті ворота м'яча ганяти?! Ніхто мені нічого не велів, газета наша, освітянська, про шкільне життя, про педагогічний досвід, як же без цього успішно працювати?

— Та хіба я що? — примирливо продовжує стара. — Хіба я не знаю, що робота є робота. А на роботі є начальник. От і в тебе є ж у газеті начальник? Мабуть, і сюди він тебе послав?

Мабуть, час мені розкривати карти, думаю я, виловлюючи вареник з густої сметани:

— Ні, сюди я сам приїхав. Бо випадково дізнався, що мій дідусь Павло помер. Одночасно ж дізнався, що в мене такий дідусь був...

Пауза. Усі розгублені. Усі, крім мене. Нарешті настала ситуація, де режисура належить мені. Отже й слово за мною:

— А начальником у мене мій батько. Тільки він нічого про все це не знає. Не знає, куди я поїхав, до кого, з якої причини.

— Сердешна дитина, — схлипує Катерина Василівна, і від того схлипування уся моя режисура розлітається в друзки. — Виріс без батька. Івасик! Не треба, — зупиняє стара мою спробу заперечити. — Ми тут хоч і дурні, та не в тім'я биті. Знаємо не менше за інших. Їздив Павлусь туди, у вашу Прибалтику, повернувся, як із хреста знятий. Ще й сюди навідувався один тип, слизький, як опеньок. Не лише Павлусеві, а й нам пояснював, що всі ми тут повинні

сидіти тихо, як миші в борошні, бо як піднімуть наше фашистське минуле там, де треба, то й небу жарко стане. І самому Йванові краще не знати, що в нього є такі родичі. Хлопчик знає, що в нього батько героїчно загинув під Курською дугою, що вітчим у нього також герой і переможець. А вже мати — готова Зоя Космодем'янська. З таким знанням йому буде легко йти по життю...

Стара запитливо дивиться на мене, мов зважує, чи варто говорити зі мною щиро, чи краще не збурювати воду в калюжі забутої пам'яті, де намішалося стільки бруду, де все колись пережите позлипалося в тверді грудки кривд, болю, образ...

Малий я іще для таких розмов. Та чи й кожен із дорослих до них доріс?

Погратися в мудрагелів, похитрувати, як собака за вечерею, зрештою заховатися за якимось черговим муром хитрої ввічливості, квазіделікатності, зрештою байдужості, — ось тут ми майстри. Взагалі тепер якась мода пішла поводитися, як того навчає премудрий містер Хаббард: ми ввічливі, ми уважні, ми Вас чуємо, вислуховуємо, беремо на облік. А в душу — зась! У душі свій облік, не кожному під силу. А мені?

— Не переймайся, — зупиняє стара мої недолугі потуги врятувати ситуацію. Ти то тут при чому? Багато говорити, та мало слухати.

Я готовий слухати багато. Я для цього сюди й приїхав. Та Настя Олексіївна натренованим оком захоплює порушення дисципліни:

— Вибачте. Мамі треба поміряти тиск. Вона завжди так: терпить до останнього, ніколи не признається, що їй зле, а потім усім лише гірше.

Настя Олексіївна бере стару за руку:

— От, я так і знала. Пальці холодні, як крига. Хай прийме ліки та трохи полежить. — Це вже до мене.

Апетит мій пропав, як у воду впав. Та відмовитися від сніданку — образити господиню. Я виловлюю ще одного вареника. Зрештою, де я ще матиму нагоду спожити екологічно чисту їжу?

— Їжте, їжте, — припрошує Настя Олексіївна. — Це все Сашко. Він у нас великий землевласник. Фермер. А з минулого року ще й голова сільради. Його батько, тобто мій чоловік, у нього на похваті. Раніше він добрим агрономом був, а в нові часи не вписався. Якби не Сашко, то, мабуть, би пляшки по селу збирав...

Сашко та його триб життя мене, безумовно цікавлять, ще й як! Але взяти потрібну ноту в розмові я не встигаю, оглядаюся по веранді і мої очі зупиняються на маленькій картині поміж густим гіллям золотого вусу, котрий зайняв пів-веранди, нагадуючи плантації кукурудзи. Півники. Дикі півники. Жовті, бузкові, нагострили зелені шаблі гострих листочків і дивляться виключно, задержувато. Вони й справді дивляться. І воронці дивилися. Ось у чому особливість цих квітів: ловити людей очима. Заглядати людині в душу. Ну, з воронцями ще якось можна зрозуміти: там є всередині поміж пелюсток темні глибокі чашечки із золотими тичинками. На відстані створюється ілюзія погляду. Ніби воронці тебе видивляються. Ніби викликають на щирість, бо самі аж дихають щирістю та відкритістю. А півники? Відчайдушні, войовничі з гострими шаблями світлозелених листочків! Наступальність, задержуватість, виклик! Виклик людині: а ти так умієш? Умієш так весело, як ми, вилізти з-під снігу, розгрібши останки заметів ось цими гострими шаблями? Умієш гідно та щиросердно вітати весняне сонце і весняний вітер? Умієш гріти білий світ молодими очима? Знову враження очей, враження погляду. Де в півників очі? Очей немає, а погляд є! Відчайдушна довірливість квітки! А в людини є передусім чобіт...

Щось мене тягне на чорний гумор, мабуть, не треба було снідати втретє...

Настя Олексіївна запрошує подивитися родинні альбоми. Фотографії тих, кого вже давно немає і тих, кого я ще не знаю, але міг би знати, якби життя склалося інакше.

Її чоловіка звати Петро Семенович. Він не тутешній, приїхав колись після закінчення інституту сюди за призначенням і залишився. Приймак. Ось їхня весільна фотографія: обоє напружені, схвильовані, мов на екзамені. Інша епоха, інша постава, інший вираз обличчя. Така серйозність і водночас дитячість. А ось її бабуся, Павлусева старша сестра. Повоєнне фото: Павлусь із сестрою та матір'ю. Усі троє якісь аж чорні. Настя Олексіївна перехоплює мій погляд:

— Сорок шостий. Дідусь Павло щойно повернувся з війни. А тут голод. Моеї мами на цій фотографії немає, вона тоді тяжко захворіла, спершу застуда, потім додалася загальна виснаженість. Дід Павлусь тоді всіх їх і порятував. Полазив по своїх норах, щось

нашкріб. Не все поїли миші, не все поточила шашіль. Яюсь ще збереглося трохи зерна в старих глиняних макітрах та глеках... Кореневища пирію, лопухів... А цю фотографію, соромно зізнатися, я вкрала. Чому вкрала? Просто за життя діда попросити її було яюсь незручно, а після його смерті баба Віра усе таким зизим оком пасла, що й пилинку не в той бік здути не вдавалося. Віра Гаврилівна оголосила себе хранителькою Павлусевої пам'яті, вже як останній рік тяжко хворий лежав, вона не дозволила нам взяти його до себе. А ми ж такі близькі родичі! Та й так не чужими були, родичалися. Просто в неї свої права були на Павлуса, може, вона сама Вам щось про те розкаже. У чуже лізти не годиться...

Тепер мовчимо обоє. Я намагаюся зрозуміти, що ж у цій фотографії такого незвичайного, щоб добре вихованій немолодій жінці, сільській директорці школи, спало на думку її вкрати? Піар не для цієї ситуації. Тут не йдеться ані про зіркове життя, ані про розширення володінь популярності.

На фотографії ще молодий дідусь Павло і трохи старша за нього худорлява жінка з великими чорними очима, що пропікають тебе наскрізь. Важкі очі і сама жінка якась незатишна, дуже худа з впалими щоками, глибокими зморшками навколо губів.

— Ївга. Її звали Ївгою. А більше я про неї нічого не знаю. Ба, ні, щось таки знаю і я, хоча тоді, в 60-і, коли я появилася на світ Божий, цієї жінки тут уже не було. Мама знає про неї більше, та чи захоче розповідати... Як би це пояснити? Часи такі були. Після смерті Сталіна була амністія. Колишніх ворогів народу пустили назад у народ, тільки межі їхнього поселення обвели чітко — по якнайглухіших куточках. До нас їх тоді троє прибилося: два чоловіки і ця жінка. Чоловіки з простих були, знайшли собі вдів та й доживали тут віку, а ця жінка дуже не проста була. І до Павлуса навідалася не випадково, знала, куди й до кого їхала. А от у нас ніхто не знав, хто вона й звідки. От Павлусева мати й плакала: не руда, так чорна. Це в нас у родині й приказка така прижилася: не руда, так чорна. Нічого поганого за цією Ївгою не водилося. Вона малювала і Павлуса навчила малювати. Вірніше, він і раніше малював, тільки не так. Вона навчила його малювати квіти з очима. А може, він сам навчився, та лише без неї б не навчився... Так от, я ж говорю: нічого поганого за цією Ївгою не водилося. Поганою була її доля. Незатишною. А як у людини в самої доля незатишна,

то й іншим не принесе вона ні затишку, ні добра. Проби, вона й на те, що є, такі хмари наведе, що не заховаєшся! Не з власної волі, та кому від того легше? Як тут не поспівчувати Вірі Гаврилівні?! Одне лихо пережила, не встигла його руками розвести, як інше насунуло. Зачастили до нас якісь дивні ввічливі чоловіки. Наші вже таких не раз бачили і знали: з органів. Моя мама єдина з тією Ївгою ближче зійшлася, то їй найбільше й дісталось. Звідтоді в неї оця серцева хвороба. А лікарі стверджують: генетично успадковане. Цілим родом успадковане, не треба забагато до серця брати...

А Ївга зникла... Мабуть і наш закуток хтось визначив для неї як не досить глухий. Зникла людина — і лише брижі по пам'яті. Такі були часи... Діда Павлуся хотіли тоді з контори викинути, та хтось угорі за нього заступився. У нього повсюди багато знайомих і приятелів було ще з госпіталю. Аж до останніх його днів і писали йому, і навідувалися...

А сам він після зникнення Ївги ще більше замкнувся в собі і почав іще більше малювати квіти. І будинку свого, приліпленого, мов гніздо, до кручі, не полишав. У кінці 60-х колгосп тут, унизу, багато будинків набудував для спеціалістів, дід Павло теж мав право на один із них, та він не захотів. Відтоді і прізвище за ним закріпилося: крейдяний Павлусь...

Навіть із нами мало спілкувався. Так, на якесь свято принесе гостинця, і все. Навіть за святковий стіл ніколи не сів. Таке враження, що одного разу на велику негоду застебнулася людина на всі гудзики, та так і не зважилася розстебнутися, хоча й година інша зайшла, й сонечко вже крізь хмари пробилось, — а людині незатишно, вже навіки незатишно... А життя, воно ж одне...

З органів його, вже, здається, пізніше не чіпали. Ми з школи завжди вітали ветеранів війни, дідусь Павло в наших списках у перших рядах значився: зі своїм госпіталем до кінця війни дійшов, ще й по війні там якийсь час лишався. Там же якось і на бухгалтеру вивчився, хтось його напоумив... Ну, от...

Настя Олексіївна все ще тримає фотографію в руках, не зважуючись її покласти. Я простягаю свою руку, щоб роздивитися знімок ближче.

Молодий чоловік дивиться на світ з якимось докором: мовляв, що вам іще треба? Супутниця трохи відступила вбік і назад, визирає з-за його плеча. Темна і нечітка жіноча фігура сприймається

мов тінь чоловічої. Із суцільної тіні вирізняються лише очі. Вони неспокійні, непримиренні, з них б'є вогонь. На будь-якому суді ці очі свідчитимуть лише те, в чому переконані. Очі непотрібного свідка. Очі смертниці. Таку покарають в усі часи! Не за те, так за інше. Людям такі свідки непотрібні! Сплять на кострищі, кинуть до темниці, відправлять у монастир...

Не кожній людській душі потрібні свідки. Не з кожної людської душі посипляться весняні квіти, гладдю чи хрестом уплететься заповоч, щоб устигнути вишити білий світ, доки хмари не затупили сонце, сніг не запорошив різнотрав'я. З іншої душі раптом як сипоне піском-сіллю, як вистрибнуть руді миші, як полізе навсібіч гаддя...

Людські душі в людських очах. Я збагнув це вперше ось тут — на крейдяній горі. Очі старих: діда Гната, баби Оксани, баби Віри. Вони, як двері в старих хатах, — без засувів і клямок — відкриті для всіх перехожих. Нічого не заховано: заходьте, пригощайтесь, чим Бог послав. Життя важке, виграє не хитрий, а той, кому Бог помагає. Це за великим рахунком, а за малими рахунками кожен рахує, як сам знає...

Навіть у Насті Олексіївни вираз очей вже інший. Вони також щирі та привітні, але тут уже виставлено заслін, послано першу сторожу: SOS, світ підступний, весь усіяний пастками. Про всяк випадок краще перестраховатися. Цікаво, як виглядають збоку мої очі? Що було б, якби в них ось так, несподівано заглянула Галя? Ось така собі несподівана податкова комісія з нагальною перевіркою...

Я піднімаюся з-за столу, але наразі повертаюся на своє місце: Настя Олексіївна простягає мені ще одну фотографію. Вона дуже стара, аж потемніла від часу. На ній хлопчик років п'яти-шести та зовсім маленька дівчинка. Йй, може, трохи більше року. Хлопчик обережно тримає маля за ручку, а воно виривається, усім своїм виглядом показує: я вже велика, я вже все можу робити сама: і бігати, і стрибати, і говорити! Хлопчик одягнений в чорні трохи закороткі штанці та картату сорочку з довгими рукавами. Дівчинка схожа на чепурну ляльку з вітрини магазину: чепчик з мережками, на платтячку десяток оборок та кумедні крильця. На янголятко дівча не схоже: таке неспокійне, задержує, от-от вистрибне з фотографії і побіжить світ за очі...

— Це баба Віра та дід Павлусь. Ця фотографія — легенда родини. Мама Павлуса та Віри були більше, ніж подругами. То й діти росли разом. Кажуть, що коли малий Павлусь вперше побачив ось таке диво в мережках та крильцях, то відразу прорік: «Це буде цариця нашої гори!». А потім задумався, розхвилювався, аж щічки йому почервоніли і рішуче заявив: «Як вона виросте, я зашлю до неї сватів». Їхні матері тільки про це й мріяли. А доля судила інакше...

Я думаю про долю трьох старих, що сьогодні живуть на крейдяній горі:

— Як вони там не бояться? Такі вже старі?

— Хто? — перепитує Настя Олексіївна.

— Усі вони: баба Віра, баба Оксана та дід Гнат.

— Не бояться? — Настя Олексіївна загадково всміхається. — Це їх усі бояться. Їх тут, унизу, так і називають: дві відьми та один пірат. Тут у нас ще народ більше свій, спокійний. А туди далі за ліском є село з промовистою назвою: «Комправдинське». Навмисне й не вигадаеться. Після голодомору було заселене. Багато людей приїшлих, неспокійних. А ще як колгоспи порозвалювалися, то тільки й нишпорять, що б де потягти. По хатах нишпорять, де старі живуть, плити на чормет зривають, щось так і норовлять поцупити. Якось і на гору видерлися. Не дивно. Там самі старі. Лазили лобуряки там, щось видивлялися, аж доки їх баба Віра своїми зашморгами не пов'язала. Вона майстер худобу зашморгами ловити. Ще змалку козенят швидше за всіх ловила та прив'язувала. У неї два старших брати були, майстри на всі руки, під час війни обоє загинули. А до війни славилися тут на всі села як найбідовіші парубки. Усе вміли, та мала сестричка від них намагалася ні в чому не відставати. Така вона й досі. Так от, прив'язала бабуся тих незугарних злодюг до старої груші та й телефонує до міліції, мовляв, приїдьте, заберіть, це ж ваше. У міліції їй не повірили, насварили, ще й їй самій почали погрожувати. Тоді вона покликала діда Гната. Той підняв злодюг обох однією рукою, потрусив, як дві гілки, і сказав, щоб їхнього духу тут більше ніколи не було. Довго ще ті два страхопуди відмивалися в ярку та прали штани в озері...

Я прощаюся з господинею до завтра. Завтра я прийду поговорити з Катериною Василівною. Де я ночуватиму? У Віри Гаврилів-

ни. Здається, ця деталь дещо засмучує Настю Олексіївну, але вона цього не показує. Хай і так.

Я не поспішаю на гору, я хочу трохи поблукати внизу ярмом, посидіти під височенними деревами, що корінням уп'ялися в крейдяну кручу, а кроною вперлися в самісіньке небо. Я вмошуюся між корінням: таке зручне плетене крісло. Виймаю на решті свою мобілку, дивлюся, хто телефонував, хто есемесив. Телефонувала мати, мабуть, щось ділове й серйозне, просто так вона теревені не розводить. Добре, відгукнуся ввечері, заодно обдумаю, що говорити, про що промовчати. Набута мною чимала рідня — для батьків надто велика несподіванка. Мій батько — колишня ображена дитина, окрадена любов'ю та увагою рідних. Що я знаю про його раннє дитинство? Про ставлення до нього вітчима? Зрештою, рідної матері? Чому він з такої начебто благополучної та забезпеченої родини подався після сьомого класу до ПТУ, а після армії вирішив навчатися в Харківському педагогічному? Чому поїхав працювати у глуху сільську школу? Ніколи не спадало на думку розпитати його про те чи інше. Ми ж не вивчаємо біографії власних батьків, як вивчаємо біографії видатних людей. Що є, те і є...

А ось творчість Діани в стилі онлайн... За таку грамотність нашу богиню варто було б позбавити права навіть на шкільний атестат, а в неї, здається, юридична освіта. Вона навіть десь працює, чи ніби працює... Хтось може мені закинути, що я несправедливий та упереджений. Ну, шукає собі дівчина вигідну партію, чи й не гріх! А вже інтриги на полюванні — то витвори моєї збоченої уяви, таке вигадує той, хто сам закомплексований. Воно б хай так і було, якби не підслухана розмова...

У художніх творах є такий дешевий і давно зужитий прийом — підслухана розмова. Як художній засіб це, можливо, й не оригінальна знахідка, а от в реальному житті то є дуже ефективний дороговказ на стежинах пізнання, пізнання людських якостей та людських стосунків. Іноді це скорочує шлях до істини на ціле людське життя... Мене ще в дитинстві дивувало дивне тлумачення порядності та непорядності стосовно підслуховування. Той, хто підслуховує, проявляє, згідно з усіма кодексами чеснот, відверту підлість. А ті, що приховують сказане? Чому вони не повинні стояти перед оком Божим? Чому ховаються? І все-таки підслухувати

чужі розмови — розвага сумнівна. Я такого не практикую. Просто так вийшло. Баба Рая вирішила виявити мені особливу честь: показати якісь екзотичні бегонії, що стояли в кутку на підвіконні за важкою оксамитовою шторою. Бабця вже повернулася до гостей, а я за звичкою гальмував. Ох, ці важкі оксамитові штори! У французьких королів за ними відбувалося чимало подій світського життя. Там дами і кавалери справляли звичайну нужду, займалися сексом, ховалися від переслідувань тощо. У баби Раї за оксамитовими шторами ховалися всього-навсього пречудові бегонії. Я роздивлявся їх і подумки малював жіночі обличчя, котрі мені нагадували побачені квіти. Скільки гарних облич я там побачив! Передусім побачив свою маму. Яюсь раніше такою гарною вона мені не здавалася, а тут раптом визирнула з-під листочка, очі тихі-тихі, теплі-теплі, аж сльоза мене пройняла. Я подумав, що мені дуже пощастило з мамою, що ні з ким не було й не буде мені так затишно, так легко, так захищено. Потім я ще вгадав чийсь обличчя, лише не встиг їх як слід олюдити, бо зовсім біля вуха почув різкий зневажливий сміх, що словами означав приблизно так:

— Жоних з нього, звісно, причмелений. З тих, що на рівному перечіплюються.

— Журналіст все-таки. Круглий чмелик журналістом не працюватиме.

— Так газета ж яка! Лохотронія! Пише усілякі нісенітниці для вчителів. Цілковите щиросердіє: лох для лохів.

— Ну, що ти так. Він такий симпатичний...

— З яскраво вираженими ознаками інфантильності.

— Ну, що ти! Він гарний. Може, він поет? Стане знаменитим?

— Розуму це йому не додасть, ще й той, що є, розкваситься. Де ти бачила благополучного поета?

— А нащо ти тоді йому голову морочиш?

— Треба ж комусь морочити! Знову ж таки — практика. Та й потішно...

Свого сховку я покинути не зважився. Спробував ще раз вичакувати з квітки бегонії обличчя мами, але воно не з'явилося, як і самої мами не було серед високоповажних гостей баби Раї, та й тато сюди ніколи не заходив. Не заладилася дипломатія на цьому рівні, лише я яюсь вписався в Бабираїні кола...

Здається, голоси дискусанток на тему «жонихів» подаленіли, я й сам спробував подаленіти, пробрався навпочіпках на інший кінець вікна, тихенько виплутався з-за штори і потрапив, як галушка в окріп:

— Ось він, наш поетичний геній!

Тепер я принаймні знав власницю іронічного голосу в обличчя. Відкриття моє було гірким і неприємним. На цю дівчину я віднедавна поглядав здалека туманними очима і тихо безнадійно зітхав. Для мене вона була втіленням усіх дівочих цнот і чеснот. Замріяна красуня. Діана... Вона й тепер дивилася на мене з неміряною щирістю великими карими очима. Моє серце підстрибнуло, як молоде лоша на весняній травичці, але розум уже прийняв посилену дозу щеплення проти всіх вірусів жіночого віроломства. Чари і принади — то непомильна, сметроносна зброя, фіксував розум, але мій носій повинен лишитися живим. Отже мій рятівний розум підказував, що треба всміхнутися і демонструвати чемність. Я і всміхнувся, а от на спіч не спромігся. Я тупо мовчав. Мовчав і думав: Мила Діаночко, я й справді інфантильний. І я не просився в твою гру та на твоє полювання. То ж до чого мені твої правила гри? Та й правил ніяких в тебе немає. Так, дешеві відсебеньки...

«Поглянь у небо. Якщо там летить птах, то це мій посланець.» Я вражений. Ось він — індивідуальний підхід у педагогіці! Якби Діана складала мені іспит з педагогіки, то я поставив би їй найвищий бал — 99 із 100. Чому не додав одного бала до круглої цифри? Тому, що для круглої цифри треба було би птаха конкретизувати. Тоді б загальна картина викликала інше враження. Наприклад: «Над твоєю головою кружляє степова чайка». Це вже не абищо! Включай, хлопче, уяву! Які хвилі асоціацій побіжать за обрій, набігаючи одна на одну, переростаючи у шквал! Або: «Високо в небі ширяє орел-сизоперець». «Та то ж я сам!» — зривається з місця схарапуджений адресат такого послання. Ну, і т. д., і т. п.

Усе-таки шкода, що я опинився в ту доленосну мить за оксамитовою шторою. З розгаданими картами граги нецікаво. Хоча ні, якась доля інтриги зберігається і в такому варіанті. І що гріє душу: немає ризику програти. Ні для кого немає...

Дивно, від мами надійшла есемеска: «Приїзди негайно». Мама ніколи не надсилала мені есемесок. Завжди просто телефонувала? Що ж трапилося? Її телефон не відповідає...

Баба Віра мене виглядає. Сидить на лаві перед двором, а увесь низ перед нею, як на долоні. Ось воно, стареньке дитя, сидить і розглядає усе ще цікаву книгу життя, що її хтось гортає внизу. Там багато яскравих картинок: будинки, машини, фігурки людей і тварин. Можна сидіти ось так і тишитися зранку до вечора. Я сідаю поряд із бабою Вірою і ми разом пасемо людську метушню внизу:

— Хана приїхав. Щось він раненько сьогодні, — озивається старенька, проводжаючи очима вже знайому мені «Волгу».

— Хана? Кому хана? — неухважно підтримую я розмову.

— Не кому, а хто, — поправляє мене бабуся. — Хана — це наш останній голова колгоспу, це він його й довалив. Хановський Василь Потапович. Так по-дурному все розвалив, що й перед свиньми гріх. Тут великий свинокомплекс був, на весь район. Пішли ті свині за вітром. А з ними й людське добро... Ще й наші земельні паї хотів прихопити. А ми тоді Сашковому батькові свої паї довірили. Тепер, слава Богу, Сашко підріс, усьому лад дає. У нього Ількова жилка. Господар... А Хана з ним судиться. Обріс Сашко тими судами, як собака реп'яхами. Хана скрізь репетує, що Сашко голова сільради і зловживає людською довірою, а про те забув, що Сашко ще під стіл пішки ходив, коли нам ті паї наділили. До речі, — перериває свою гнівну промову баба Віра. — Це ж і ти маєш право на Павлусів пай. По закону, мабуть, це Іванів пай, — невпевнено зважає стара свої припущення на терезах Феміди. Що там написано в законах, хто їх і як дотримується, про це в неї своя думка, яку вона звикла не озвучувати всує...

Від думки про мої права на землю я просто відмахуюся, для мене це чиста нісенітниця. Хоча, може, земля чогось і варта.

— Так я про Хану, — баба Віра знову повертається до наміченої теми розмови. — Понаскладали вони з жінкою грошей на книжках на бага-а-а-то нулів. Нулі з того й вийшли... На жаль, для всіх, — додає вона через якусь мить. — А жінка нашого Хани зовсім розумом стерялася. Ходила, як сновида, хапалася за кожного зустрічного і з якимось зловісним підвиванням смикала за рукав: «Тож і в тебе тепер самі нулі? Усі ми тепер нулі! Хтось прибрав те, що стояло перед нулями, і тепер усе одно, скільки в кого було нулів!»

Вона ось так могла раптом сісти посеред дороги і почати малювати паличкою нулі. Малює-малює, розвеселиться, допише щось

спереду нулів і радіє, мов дитина, що всіх перемудрувала... Хана її кудись возив, пробував лікувати. Тільки гірше стало. Придушили її, сердегу, тими ліками, за двір не виходить, іноді виглядає крізь паркан, очі такі похмурі-похмурі, аж мороз по шкірі. Дурний той людський розум, який хоче в цьому світі розбагатіти. Хтось, може, й розбагатіє. А яку ціну за те заплатить, про те краще не знати...

Павлусь також складав гроші на книжку для Івана. Думав, колись буде нагода передати. Усе пропало... Хоча ні, не все. Ходім, я тобі дещо покажу.

Баба Віра легко зіскакує з лавки і квапить мене, щоб я не зволікав, бо вона згадала про щось дуже важливе. Це важливе виявляється невеликою коробкою з-під печива. Я думаю: і заради цього варто було так поспішати?! Бабуся обережно розкриває коробку. Я заглядаю всередину: долари! Купюри в сто доларів. Скільки їх там? Мабуть, багато. Коробка чимала і наповнена до верху. Тепер уже я по-справжньому заскочений і тільки мовчки розглядаю вміст загадкової коробки з-під печива харківської кондитерської фабрики.

— Як уже все розвалилося, хтось напоумив Павлуся переводити зароблене чи виторгуване на долари. Він же спродував садовину, городину, бувало, хтось і картини купував, та й пенсія в нього непогана, не те, що моя... — Якась давня образа обірвала бабину фразу. — Хтось же визначав, кому скільки за яку працю дати. Якби кожен рядок буряків, що я сполола, та витягнути в одну лінію, то можна було усю землю обперезати і не один раз...

Мабуть, я повинен якось утішити стару. Як? Сказати, що за такий космічний рядок буряків варто призначити президентську пенсію? А вона ще доїла корів і надоїла молока на Ніагарський водоспад! То яку пенсію треба було по справедливості призначити бабі Вірі?

— Цю коробку я перенесла до себе, як Павлусь іще живий був. Лежав він якось тихо-тихо, я вже злякалася, чи дихає? А він поглянув на мене сумно-сумно, аж душа мені перевернулася і сказав: «Усе мана, сон-мара. Усі ці картинки, усі квіточки-листочки... Тільки те, що душа забере з собою, тільки те має вагу. А я забираю з собою провину. Важку-важку провину. Як вона давить мені на душу... Як давить... Перед матір'ю, перед тобою, перед сином... Усе змарнував...

Сказав і затих. Я боялася поворушитися, боялася озватися. Мовчала. Озався він сам, обвів очима стіни, мов попрощався з кожною квіточкою, кожним листочком:

— А, може, й не все змарновано. У душі все живе проростає. Щось же проросло і в моїй душі. Скільки проросло, стільки вона й забере з собою...

Потім ще якийсь час лежав мовчки, мов не зважувався говорити, та щось таки переборов і додав:

— А живим жити далі, їм багато чого треба для життя. Не тримай на мене зла, Віро, розпорядися ще й ось цим...

Павлусь потягнувся рукою до дошки під ліжком, та підняти її вже не міг. А коли я пізніше ту дошку підняла, то побачила там ось цю коробку.

Сашкові й так усе дістанеться, а це Павлусь, напевне ж, хотів передати Йванові. Може, воно йому знадобиться. Хоча б це...

Я роздивляюся коробку з-під печива, де лежать стодоларові купюри, складені акуратно, по-бухгалтерськи перев'язані паперовими стрічками. Скільки їх? Багато, дуже багато. Рахувати їх і незручно, і бажання такого в мене немає. На душі мультко...

Баба Віра дивиться на мене якось по-дитячому благально, ніби боїться, що я відмовлюся прийняти цей несподіваний подарунок, ось цю царську коробочку, ці запізнілі дари волхвів для загубленого колись немовляти, котре давно само стало дідом...

Я сиджу приголомшений, мовчу.

— Давай я поки що приберу її, а як їхатимеш, прихопиш із собою. А зараз ми, доки ще видно, підемо подивитися Павлусеву хату. Сашко надумав з неї музей зробити. Там картини, гербарії, багато старих поставців, рушників. Двері він запечатав, а ми з глухої стіни зайдемо. Того ходу ніхто не знає. І сам Сашко не знає. Я пізніше покажу йому цей хід. Хай потім...

Ми обходимо Павлусеву хату, проходимо метрів сто над високим урвищем і зупиняємося біля самого його краю. Баба Віра заклопотано оглядається і показує мені на невисокий крейдяний виступ, густо облетений вже трохи засохлою та вицвілою на сонці густою травою. Чим не сідало для самодіяльного перелітного філософа? Я збираюся всістися на ньому, але моя супутниця мене зупиняє:

— Зачекай! Тут збоку нірки. Мабуть, там сидять щурки.

Ми відступаємо вбік і на якусь мить завмираємо нерухомо. З-під крейдяного сідала й справді вилітає дві пташки схожі на ластівок.

Баба Віра довго стежить за їхнім летом, як вони кружляють над нашими головами, а потім зникають на іншому боці урвища.

— Шурки мостять гнізда дуже глибоко в горі. Кожна пара довбе собі нірку ледь не цілий місяць. От уже трудівники! Шукають надійного затишку. Щоб ніякий хижак не дістався до їхньої малечі. Якби ти поглянув з того боку урвища на цей бік, то б очам своїм не повірив — не стіна, а решето. Нірка на нірці!

Ми повертаємося до горбика, на який я так і не сів. Баба Віра поправляє на ньому траву, мов якусь особливо цінну оздобу царського трону:

— Павлусь завжди сидів саме тут. Це було його улюблене місце. Звідси усі ярки, ярочки, вибалки мов на долоні. Я до нього ніколи не підходила, коли він ось так тут сидів. По тому, як він сидів, було видно, який в нього настрій: чи просто задумався, чи знову якась шашель йому душу точить... А як на пенсію вийшов, то любив пропадати тут цілими днями. Малював. І дерева малював, і квіти...

Баба Віра дивиться на мене якось аж надто пильно, незмигну та прискіпливо. Так часто дивляться старі люди. Це спостереження я осягнув тут, на горі. У старих людей виробляється якийсь особливий по-пташиному незмигний погляд. Може, від далекозорості, може від якоїсь внутрішньої зосередженості, що з віком мимоволі проступає в погляді.

— Якби були живі мої брати, вони б тобі показали такі схови, такі ходи в горі, яких уже ніхто й ніколи не знатиме... Я ще малою тоді була, вони від мене ховалися. Та й не годилося дівчині, мов мишеняті, лазити по норах. І зовсім безпечним таке зайняття не було... Одного разу я таки ув'язалася за хлопцями. Добре, що мій старший брат, Василь, вчасно завважив мою виходку. Коли вже всі залізли всередину, тоді і я за ними поткнулась. Василь ухопив мене за руку, відвів кудись убік, там якась бокова нора була. Сам притулився спиною до стіни, затиснув мою руку в своїй, мов лещатами, і велів дивитися вниз. Навколо стояла густа темрява, а внизу виблискувала вода, виблискувала і вирувала. Не знаю, чи довго ми так простояли, та цього було досить, щоб набратися страху на все

життя. Ось так постоявши, Василь вивів мене назовні, посадив на стежку і наказав більше ніколи всередину в гору не залазити. Цей урок я запам'ятала назавжди. А пізніше дуже жалкувала, що не примітила, в якому місці хлопці відвалювали брилу, що затуляла вхід. Увечері вдома Василь ще раз налякав мене, розповівши страшні казки про Вирву, котра живе саме там, у гірській розколинні. Що та Вирва заманує до себе людей, а здебільшого дітей, і затягує їх на самісіньке дно. Там вони ціпеніють і стоять скрижанілі. Якби сонячне проміння туди пробилось, то вони б ожили. Але цього не може трапитися, бо над купіллю Вирви нависла висока важка гора... Ніхто з тих хлопців із війни не повернувся. І всі таємниці нашої гори пропали разом із ними. Усе пропало...

Сашко затіває відкрити музей у Павлусевій хаті. А тут уся гора — суцільний музей! Тут люди віками щось ховали, переходили самі. Тут на кожному кроці якась таємниця...

...Ось про що треба буде написати в краєзнавчих додатках до нашої вчительської газети! Я сам започаткую таку серію оповідок для найменшеньких: «Хто живе в крейдяній горі?» Напишу про щурків, про те, які вони сумлінні будівники, як надійно мурують свою оселю, як і чому вони навчають свою малечу. А як цікаво можна написати про крейдяні фосилії! — «Улюблені квіти динозаврів!» А ще можна підготувати пазли-загадки для розмальовок про ящірок, жучків тощо...

Ми таки присіли біля стежки і якийсь час сидимо мовчки. Кожен заглибився у своє мовчання, ледь не потонув у ньому. Хто зважиться порушити таке мовчання? Звісно, не я...

— Я думаю, що бути такого не може, щоб якась сила не тримала усю людську масу в одному кулаці. Я не про Бога. Бог — не голова колгоспу. Він не вирішує людські долі на колгоспних зборах. Бог дбає не про колгосп, а про кожну окрему людську душу. Ту, котра його чує. А те, що його не чує, засмоктується у великий вселенський казан бродіння всього живого. Страшно в казані. Хтось у ньому все перемішує. І вирує той казан, і вирує... Якби не голод та не війна, скільки б тут люду було! Скільки б на нашій горі дітей бігало! Лазили б по деревах, вистежували б щурків, ловили б ящірок! А тепер тут — троє старих недобитків. Три старі душі, ледве що живі... І то добре, може, хтось аж із неба дивиться і бачить: вікно світиться, життя теплиться...

Сидіти на вечірньому осонні не холодно, але баба Віра підводиться і квапить мене:

— Ходімо, бо хоча я й прихопила свічку, та по цьому коридору краще пройти завидна, бо тут гуляють потужні протяги, загасять свічку.

Коридор на початку зовсім вузький і низький, але метрів за десять він стає усе ширшим та вищим. По ньому вже можна йти, не пригинаючись. То тут, то там у стінах намічаються заглибини. Деякі з них явно кудись ведуть. Але моя провідниця запрошує мене йти прямо, ступати за нею слід у слід і нікуди не звертати.

Аж раптом коридор зовсім розширюється, це вже ціла галерея. Тут навіть якісь лави стоять, а ще дві великі старі скрині. На них звалено напівпорожні мішки. Баба Віра прибирає ті мішки, заглядає всередину:

— Тут ще й досі збереглися якісь залишки кореневищ. Пирій, лопух. Це ось пирій. У повоєнний час ми його перетирали на борошно. А тоді, в голодовку він нас од смерті спас. Я тоді ще немовлям була, нічого сама не пам'ятаю. З маминих слів щось у пам'яті зачепилося. Часом чужі спомини тримаються міцніше, ніж власні. Павлусева мати, тітка Явдоха, завжди багато кореневищ наготувляла. Ще з весни починала і не припиняла того клопоту аж до морозів. Цілі лантухи назбирувала вона такого добра. Щоб голову Павлусеві мити, купати... Він, навіть коли вже й більшим став, то годинами мусив у тій трав'яній купелі сидіти. Усе сподівалися, що він таки зцілиться, що й слух до нього повернеться, і болі головні вщухнуть...

Є в мене ще один важкий-важкий спомин, також із маминих розповідей.

...Прийшли активісти за чиеюсь намовою. Хтось їм сказав, що у нас іще якась їжа є, що ми навіть хліб випікаємо. От не здихає народ і квит! Заглянули вони в усі шпарки, де тільки не лазили. Зерна ніде не знайшли. Не було зерна. Аж раптом наткнулися вони на два великих лантухи з дрібно посіченим корінням. Один лантух був з пирієм, інший — з лопухом. Серед тих активістів і Раїсин батько був. Це згодом його перекинули на інші села, там його й надібрала нечиста сила... А тут його крутило та несло, як Марка в пеклі. Звідки в людях стільки зла накопичується? Чи то хвороба така? Страшно на таку людину й дивитися, а вже як їй якась влада дана,

то крий Боже! Казився він біля тих лантухів, не знав, за що вчепитися. Не було в нього такого наказу, щоб у людей і бур'ян відбирати. Старший над тим загоном також не із наших був, але не такий скажений, щось йому не по собі стало біля тих мішків з бур'яном. Він уже почав утихомирювати своїх поплічників та тягти їх з двору, але Раїсин батько вхопив мішки і вже сірника запалив, щоб хоч якщо не забрати, то спалити. Тоді тітка Явдоха кинулася старшому в ноги, щоб не палив, не нищив, не брав на душу такого гріха. Той сплюнув, подався вниз, а вся зграя за ним услід. Раїсин батько ще довго оглядався та матюкався, але жінки лантуха загасили...

Баба Віра піднімає віко в скрині, заглядає всередину, сумно всміхається:

— Ось такий спадок...

Я підходжу ближче, роздивляюся складені в скрині саморобні килими, вишиті старі рушники, якісь дерев'яні поставці. Ось древня, аж чорна від часу ступка. Щось у ній товкло не одне покоління моїх родичів. А що це за пристосування?

— Рушка, — пояснює мені старенька. Вона бере до рук дивний прилад і показує мені, як на цій рушці рушили просо на пшоно, як просівали зернятка щиріці, осоту, дикого вівса тощо.

У кутку стоять ще досить пристойні лижі, за ними санчата.

— Павлусеві лижі. — Баба Віра приміряє лижу до мого зросту і раптом пропонує: — А ти приїзди до нас сюди на Різдво. Тут можна покататися на лижах не гірше, як у Карпатах.

Я дивлюся на білу стіну, а бачу круту білу гору. Це не крейда, це сніг. Згори вниз звивається вже кимось прокладена лижня. Хто ж тут катався до мене? Від старої груші на вершечку гори до соснового гайку в низинній вибалці. Соснові гілки, мов віяла. Сніг пригинає їх до землі, ніби чийсь велетенські руки в білих рукавицях вхопили їх за буйні зелені коси і тягнуть у бездонний сніговий замет. Я підбігаю до крайньої сосни і пробую звільнити від тих важких рук зелені пахучі пасма. Гілки розпрямляються і засипають мене снігом з ніг до голови. А хтось весело і радісно сміється. Хто це? Хто проклав цю стрімку сміливу лижню від груші до сосен? Галя?! Так, це її сміх, її очі...

— Ну, то як? — перепитує баба Віра.

— Гарзд. — Від несподіванки я не знаходжу потрібних слів. Мовчки роздивляюся навкруг і прагну із розкиданих повсюди

уламків, що потрапили сюди з різних часових вимірів, скласти великий святковий пазл: «Різдво на крейдяній горі». Від свічки, що її запалила баба Віра, по стінах перебігають тіні. У мене стискується серце: це тіні моєї рідні, що вже давно пішли у засвіти...

Ось світла жіноча постать нахилилася над великим лантухом. Я знаю, це моя прабаба Явдоха запасає кореневища на всіх своїх дітей, онуків та правнуків, бо лиха година зусібч чигає на захищених людей, бо про порятунок треба дбати самому. А там — кремезна чоловіча постать відкидає тінь, що губиться у глухому кутку крейдяної комори. Чоловік тримає повіддя, щоб скерувати своїх вороних понад хмари, щоб їхні копита викрешували блискавки і будили в людських душах нескореність та прагнення лету, щоб налаштували ті душі на високий лад...

Я б хотів застигнути в цій горі і самому стати фосилією, дочекатися тієї миті, коли часові зсуви захоплять і мою душу, і я потраплю в ту часову петлю, де немає послідовності в часі, а є лише злиття рідного духу. Де збирається увесь рід, не поділений на коліна та покоління. Де він, цей зібраний до купи рід, відчуває свою цілісність та єдність. Я — сновида. Мені багато не треба, щоб упасти в стан, де розсовуються межі притомності...

А тим часом баба Віра знову відсовує якусь крейдяну брилу і переді мною відкривається велика кімната. Це вже хата. Он як! Ця хата приліплена до гори. У хаті дві кімнати, розділені між собою тоненькою стіною. Дверей між цими кімнатами немає, замість дверей висить темновишнева оксамитова завіса. Кімната, що однією стіною впирається в гору, більша. Тут стоїть ліжко і стіл. До стола присунуто два стільці, а більше нема нічого. До стін прихилені рамки і вже готові картини. Але це все помічаєш потім. Спершу твою увагу приковують стіни, увішані картинами. Картин так багато, що вони висять у два і три ряди, як яка помістилася. Це велике квіткове царство. Хіба такі квіти бувають у природі? Я хочу їх сфотографувати, та нараз зупиняюся спантеличений: може, тут є якась послідовність, котра від мене, непосвяченого, захована? Якийсь часовий або біографічний підтекст? У якій мірі ці квіти мають свої прототипи у реальній природі? Якщо, скажімо, я зроблю фотографії і згодом надумаю видати альбом, то як мені їх згрупувати, узагальнити, як їх взагалі подати?

Я безпорадно оглядаюся, шукаючи підказки, але мій погляд ковзає по порожньому ліжкові, по порожній світлиці. Того, хто заснував це квіткове царство, хто міг би надати мені якісь пояснення, вже немає серед живих...

Баба Віра вгадує мою розгубленість і перебирає на себе роль музейного працівника, якою невіпадково збирається наділити її всемудрий Сашко:

— Ти почни з тих, що висять на глухій стіні. Це перші малюнки. Павлусь малював їх у перші роки після війни. До Ївги. — Баба Віра запитливо дивиться на мене, мов вивіряє, чи це ім'я про щось говорить мені чи ні. Не почувши від мене ні слова, стара продовжує: — Ївга — то була така художниця. З репресованих. Після амністії десь із рік у Павлуся жила. Це вона навчила його якось особливо промальовувати серединки квітів, що від цього здавалося, ніби квіти на тебе дивляться. Раніше Павлусь якось не так малював, якось простіше... Таких простіших картин залишилося зовсім мало... А ще Павлусь і дерева малював. Людей майже не малював. Козенят любив малювати. Вони в нього були, мов маленькі хмаринки в траві...

Я переходжу в іншу кімнату, роздивляюся пейзажі з деревами та козенятами. Мене все побачене просто приголомшило. Цікаво, а якої думки про ці роботи можуть бути професійні мистецтвознавці або професійні художники? У професіоналів заздрісне око: «Поети не люблять поетів»...

Я, слава Богу, не професіонал, не поет і не художник. Я в Бога аматор, як, зрештою, і сам Господь-Бог. Мене охоплює якийсь особливий чистий смуток і тиха радість. Мені здається, що варто й собі взяти в руки пензель, розкласти фарби і твоє піднесення вилетіть на полотні небаченим дивом — квітами, травами, козенятами...

...Сни займають третину нашого просування крізь час. Ми цей час просто викреслюємо з життя. Це все одно що небуття. Сон як іпостась смерті. Де ми знаходимося, коли спимо? Вірніше, де блукають наші душі? Якийсь китайський імператор під кінець свого царювання так задумався над значенням своїх снів, що велів милувати і карати своїх підданців в залежності від того, хто і як йому наснився. Я особисто його розумію. Будучи китайським імператором, можна повелівати й снами... А от коли ти просто са-

модіальний актор на самодіальній сцені, то й міра твоїх зазіхань має бути відповідною — аматорською...

І все-таки я зазіхаю на сон про Галю. Щоб у цьому сні Галя посадила нас із Сашком перед собою і замріяно на нас дивилася. А я б її тихо попросив назвати десять відмінностей між мною та моїм суперником. Я б хотів, щоб Галя подивилася нам у вічі і сказала: «Десять відмінностей я називати не буду, але назву одну. Цієї однієї досить, щоб вибрати, з ким і куди летіти.» І тоді Галя гляне в мої очі і потоне в них. Бо в моїх очах розливається безмежне море чистого кохання. І Галя скаже: «Я вибираю Дмитра. Ти, Сашко, звісно, чудовий хлопець, але в твоїх очах пасуться отари овець, гудуть комбайни. На твої думки поначіплялися, мов реп'яхи, апеляційні скарги в усі судові інстанції. Як з таким тягарем летіти в ясне небо чи відпливати в лазурове море безтурботного щастя?»

Я стомлено стуляю повіки і справді поринаю в глибокий сон. Сон про Галю. Лише Галя якась дивна. Сувора. Крижана. Заглиблена в себе. Відвернулася. Думає про щось нам невідоме. Ми з Сашком сидимо за столами. Кожен за своїм. Перед нами розкидано кубики різного кольору і розміру. Ми не дивимося один на одного, не розмовляємо між собою. Ми уважно стежимо за Галею. Ось вона повертає до нас голову, і ми злякано ціпеніємо. Ні, з Галею все, начебто, гаразд. Вона така ж юна і прекрасна. Але її очі! Від них крижаніє душа! Вони вимогливі, нещадні та неблаганні. Від таких очей ніщо не захищається, не перелицюється, не перестрашується. Хіба це Галя? Тепер не час з'ясовувати, хто ця дівчина. Тепер вона загадує нам роботу і ця робота мусить бути виконана чітко, сумлінно, бездоганно.

Ми повинні складати пазли. Тематично вмотивовані, логічно обґрунтовані, ідейно витримані. Сашкові пазли мають виразити картинки реального життя внизу, тільки в якомусь одухотвореному, вивіщеному варіанті. Я заздрю Сашкові. Ось він зараз викладе ідеальний пришкільний музей, ботанічний сад з реліктовими квітами, унікальну клумбу з півниками та воронцями під шкільною вишнею. Навіть із судейських собачих хвостів познімає запилені реп'яхи та й стулить їх десь в окремішну мозаїку. Сашкові легко! Сашко знає, що йому робити. Навіть я знаю, що Сашкові робити...

Моє серце переповнюється гнівом та заздрістю. Каїнова печать проступає на моєму лобі, та враз вона скапує краплинами холодного поту на мої долоні і застигає прозорими, крижаними краплинами. Мабуть, їх треба буде припасувати десь до моїх пазлів. Де ж вони і які вони — мої пазли? Я пригнічено роздивляюся розрізнені кубики з фрагментами людських облич, краєвидів, стежок та доріг. І тут мені впадає в око одна стежка, що веде до старої груші. Я ще не знаю, що я буду викладати, на що вистачить моїх кубиків, але раптом потужний сніп проміння падає на старий стовбур і він починає світитися. Ні, це не він світиться, це світиться тоненька драбинка-павутинка. Небесна драбинка Вірки-вивірки...

— Стоп! — зупиняють мене неблаганні очі Галі. — Ти завжди намагався хапатися за те, що найлегше. Ні, ти спершу назви два страшних слова на літеру «з». Ось вони! — Галя тримає в кожній руці по алегорії. Уві сні ніхто нікому нічого не пояснює. Уві сні знання прокочуються, як мороз по шкірі. Від того знання й так моторошно, нащо його ще й озвучувати?!

— Будемо озвучувати, — заперече Галин голос. — Ці дві алегорії називаються «заздрість» та «зрада». Першу ти вже виразив своїм ставленням до Сашка...

— Що?! — аж скипів я. — Що я вашому Сашкові заподіяв?! — Мій голос зривається у плач, мов у малої, несправедливо скривдженої дитини.

— Богу дякувати, не заподіяв нічого. Лише позаздрив. От ми про це й говоримо. Про заздрість...

Голос у Галі тихий, спокійний, теплий та відвертий, але в ньому ані крихти співчуття. Але хіба тут має бути співчуття? Співчуття до чого? До людської слабкості? До людської ніщоти? Хіба такі якості заслуговують на співчуття? А що тоді заслуговує на осуд?

Мені стає соромно. Я хочу виправитися. Я хочу, щоб мені дали шанс на якийсь добрий вчинок. Та й взагалі, що це за ідіотизм? Чому я мушу складати ці ідіотські пазли людського безголів'я та усіякої марноти марнот?!

— Вчинки самі по собі не бувають ані однозначно добрими, ані однозначно лихими. Змісту вчинкам надає дорога. Де твоя дорога?

Я оглядаюся і бачу лише хащі. Навіть щонайменша стежина не проглядається крізь них. «Нащо я припхався сюди на цю кляту крейдяну гору?», — пробивається з моїх грудей якийсь чужий іс-

теричний писк. — «Нащо я б'юся головою об цю кляту мезозойську крейду?! Хай фосилії самі розбираються, хто з них як і де буде свідчити, якщо вже так треба, щоб хтось свідчив!»

Яка колюча ця ожина! Її широкі листки, схожі на привітні долоні, але це просто пастка. Шипшина, вона хоча б відкрито і відверто ворожа. Порозкидала своє колюче гілля у святкових розочках червоного намиста і чатує на довірливих роззяв. Вхопитися немає за що. Я не втримуюся і зриваюся вниз на дно урвища. З обох боків навколо мене круті крейдяні схили. Лише вгорі десь високо-високо просвічується шматочок блакитного неба. Я мов на дні колодязя. От би хто спустив мені сюди відро! Ні, сюди ніхто й нічого не спустить...

Дно — це завжди магніт. Дно — це завжди стан душі. Це пастка. Коли вже комусь судилося потрапити на дно, то він має надихатися цим дном сповна — цим важким, густим і давучким повітрям дна. Дно наповнить людську душу особливим відчуттям власного безсилля. Ти — ніхто і звати тебе ніщо, і в цьому вся предумдрість твого буття. Десь ти міг розпушувати хвоста, розтікати ріками велемовності, заковувати очі на потилицю, вдаючи дитячу наївність та необтяженість людськими гріхами. А тут у тебе один глядач — холодна і насмішкувата порожнеча. Тотальна порожнеча і зовні, і зсередини. Плач, смійся, божеволій, тут усе можна. З дна не піднімаються...

Якийсь повільно наростаючий ритм завихрює посеред ущелини глибоку воронку, а з неї піднімається зміїна голова в золотій короні. Змія-голиця. Цариця зміїного вирію. Голова самовіддано розкачується в такт ритму і водить навкруг очима, ніби когось шукає. Не когось, а мене.

— А ось ти де! Думав, що втечеш від мене? Побіг на дурний Галин голос! Як наче Галин голос тут щось вирішує! Во-о-но задає тут завдання! Га-а-а-ля! Во-о-но буде судити, що так, а що не так! Во-о-но розп'ятує про зраду! Не вашого розуму діло судити про такі речі! Хоча, чому б саме вам і не судити? Розумники вигадали багато загадок для дурників. Доки дурники розгадують загадки, розумні кують перемогу. У житті є лише одна річ, варта уваги розумної людини — перемога. Є переможці і є переможені. Чи, що іще гірше, — упосліджені. Треба вчасно почути марш переможців і приєднатися до них.

Змія-голиця на мить застигає нерухомо і нараз блискавично падає мені на груди. Тепер її голос звучить у моїх власних грудях:

— Як я до цього раніше не додумалася? Вони лізли в мої сни, вони хотіли безчинствувати в моїх снах, бо в реальному житті я була для них недосяжною. А я? Хіба не моя воля — безчинствувати в їхніх снах? Та нащо мені тепер їхні сни? Вони вже відійшли, а ти якраз тут. Ось і твій пазлик на тему «Зрада». Пречудовий пазлик, пречудова тема. Дещо і я про це знаю і навіть можу пояснити. Зрада — це коли здають своїх. От я своїх не здавала ніколи. Я лише здавала людський непотріб в утиль... Шкода, що я не встигла це вчасно розтлумачити їм — усій оцій людській дрібноті, особливо милому хлопчику Павлусеві, котрий мабуть, усе своє життя шукав винних у своїй халепі. Шукати винних — то заняття для розумово відсталих і фізично скривджених. Він не чув, як волала його мати чи причинна мала Вірка, не тому, що був глухий, а тому що очі йому засліпило золото моїх кіс. Павлусь — вічний хлопчик, вічна дитина. Скривджена дитина. Що тут поробиш, коли в людини дитячий розум. Дорослою така людина не буде ніколи. Так і шукатиме, чим гратися, чим їй, сердешній, тішитися. А в житті треба щось могти, щось мати. Щоб інші бачили твою вагу і твою силу. А непотріб на те й непотріб, щоб його викинути. Нікому ж не заборонено дорослішати! Ні, вони якісь причинно-дитинні, якісь одноразові!

Раптом зміїна голова судомно засмикалася на всі боки і засичала з такою силою, що крейда посипалася білим порошком, засипаючи мені очі:

— Ненавиджу, як я їх ненавиджу — оці одноразові людські душі! Душі-однолюби, душі-одновіри! Усього їм вистачає лише на один раз — і любові, і віри. Навіть серед тварин та птахів таких одноразових всього одиниці. А чим вища організація живої істоти, тим динамічніше має вона себе виявити, щоб підніматися все вище і вище! Щоб чути сурми перемог!

Змія спересердя аж розбиває хвостом крейдяні мури, і я з трудом відтираю очі від крейдяного пилу. Поступово з хмари пилу проступає жіноча голова, вона схиляється над старим радикюлем і щось бурмоче:

— Де ж вона, моя вірча грамота? Моя перепустка у світ переможців? Ось вона!

Стара жінка гордо піднімає голову і показує вже знайому мені фронтову газету:

— Ось про що треба розповідати молоді — про високі почуття, про справжність. Я розповім шкільній молоді про своє незвичайне фронтове кохання...

Я хочу вирватися із цього жахіття, але падаю ще глибше, і тут переді мною несподівано з'являється тонесенька срібна смужечка. Я йду по ній спершу самим очима, згодом хапаюся руками. Це тоненькі, але дуже міцні павутинки, що сплітаються в хистку, мерехтливу драбинку. Я хапаюся за неї, але мій відчай сильніший за мою надію: я такий важкий, незграбний, преобтяжений сумнівами та зневірою. Як же мені втриматися у вимірі тонкого чистого світла?! Я дивлюся вгору — так високо! Аж у голові паморочиться. Десь там, високо вгорі, хтось махає мені рукою, мовляв, не бійся, видряпуйся, ледачого дно завжди накриває білою пеленою, і ніхто не стане шукати того, по кому й сліду ніякого не лишилося...

Я видряпаюся по драбині-павутині, завіса відхиляється і мої очі засліплює раптовий спалах...

— Вставай, вставай, Дмитрику, час збиратися. Я покажу тобі найкоротшу дорогу до путівця, а там хтось, може, підвезе до станції...

Я думаю про маму, про те, що маю встигнути приїхати вчасно, щоб вона не хвилювалася даремно. Мені щастить втрапити на вранішній автобус, наступний буде годин через п'ять. В автобусі намагаюся потелефонувати мамі: «Абонент поза зоною досяжності». Дивно. Зате знову кілька есемесок від Діани. Одна дуже дивна: «Співчуваю. Сподіваюся, все буде гаразд.»

У чому Діана мені співчуває? Може, щось трапилося з бабою Раєю? Вона й справді дуже стара...

Я намагаюся якомога зручніше вмотитися на своєму сидінні. З якого європейського смітника цей химерний засіб руху? Замах на розкіш серед бруталної злидоти! «Vogelsitze» — читаю я слово вгорі над спинкою, що, здається, означає: сидіння для птахів. Якийсь власник автосервісу поквапився на розпродаж автобрухту. Або ж у шикарної тарантайки розсипалися ресори, або їх тут ніхто не передбачав з огляду на відсутність у певних частинах Європи ось таких вщент роздовбаних доріг. Отже, це «Vogelsitze» і сидіти тут треба, як сорока на тернині: обскубувати пір'їни та

поглядати на всі боки. Я й поглядаю, аж раптом мої очі наштовхуються на зустрічний погляд: Галя! Жива Галя! Дівчина від несподіванки кліпає очима, потім всміхається і киває мені головою. Що вона при цьому думає? Може, думає, що я — то Сашко? З'ясувати правду мені не вдається, бо в проході пасажири стоять один на одному. Між ними щезає й Галяна усмішка та русьві кучері.

Нічого, заспокоюю я сам себе, нічого, ось буде наступна зупинка в якомусь селі, прохід порідшає, я запропоную Галі своє місце, а сам стоятиму над нею і щось шепотітиму їй на вушко. Але, як відомо, дурень думкою багатіє. Автобус несподівано зупиняється просто посеред поля. Комусь приспичило вийти саме тут — поміж небом і землею! Я роздивляюся тих, хто залишився: Галі поміж них немає. Он вона — стоїть край дороги і махає мені рукою. Як бідному женитися... Гаразд, життя продовжується...

Я таки знаходжу зручну позицію. Переглядаю свої телефонні новини. Від мами новин немає. Є лише нові вирази співчуття від Діани, а тато та мама чомусь мовчать. Дивно. Стуляю повіки, пробуваю подрімати.

Жива Галя від мене втекла. Бігти за нею вслід я наразі не можу, та й хто знає, як би сама Галя сприйняла мою настирність? «Не квапте події і вони самі до вас поквапляться.» — щось таке я вчитав колись як зразок китайської мудрості. Їхати мені ще мінімум години півтори, а враховуючи всі сподівані та несподівані зупинки та вибоїни на дорозі, то й до двох набіжить. Є час якщо не для медитації, то хоча б для того, щоб зібратися з думками, повернутися, скажімо, до тієї миті, коли крижана Галя з мого неспокійного сну сказала: «Стоп!». А якби не сказала? Тоді б я добіг до спасенної драбинки, що світилася проти неба. Ось вона! Драбина біблейного Якова. Драбина, на якій сперечаються з самим Господом Богом! Драбина, по якій піднімаються на небо! Хто? — Той, хто сміє.

Золоте листя аж дзвенить від чистоти та ранньої прохолоди. Ясенковий лист — то ніжна вощина, світло-жовта, в прозорих жилках, здається, з неї от-от потече запашний мед. Грушевий листок — мідний. Грушевого листя на стежці найбільше, бо це вже місцина під старою грушею. Значить, ця осяйна драбина не що інше, як драбина баби Віри. Ось вона — запечатана мить мого життя. Хто зважиться зірвати печать, щоб прочитати заповітне?

Я — ні! Я лише дивитимуся здалека. І думатиму! Про бабу Віру... Вірку-вивірку... Це її драбина. Це вона сміє підніматися по ній на небо. А я не смію не те що доторкнутися до цієї драбини, я не смію навіть наступити на листя, що засипає стежку. Я думаю про бабу Віру. Рівноапостольно совісну і невтомно доброчинну. Хіба такі люди бувають у реальному житті? Хіба така людина мала шанс вижити у світі, де народ лихоманило від друзів та ворогів, коли він, цей народ, просто хотів жити, доглядати коней, катати на них своїх дітей?... Може, я занадто ідеалізую цю симпатичну стареньку. — Ось вона! — Сидить скраечку на моїх віях. Я її бачу, вона мене — ні. Вона дивиться на верхівку груші і вище. Вище — біла хмаринка, вона здається їй продовженням крейдяної гори. І там можна жити, і там ростуть квіти, і там світить сонце і повіває ніжний вітер-легіт...

Легенький вітерець здуває видіння з мох вій. Автобус набирає швидкості. Нарешті трапилася ділянка дороги без надто глибоких вибоїн. Якийсь неспокій охоплює мою душу. Я маю щось пригадати. І я пригадую: очі баби Віри з якимось невисловленим проханням. Здогад. Я здогадався! Ось так раптом узяв і здогадався! Повернув голову вслід за видінням і мені мов на світ розвиднилось: ось як вона все злаштувала! Отой грошовий пакунок, що я його так недбало вкинув до свого наплічника, — там не лише Павлусів спадок. Не всі купки перев'язано на один лад. Я зрозумів: добра половина тих грошей — від баби Віри. Ось про що просили її очі! Наразі не найпридатніша мить це перевірити. Засвітити мій скарб на весь автобус! Навіть у мене вистачить здорового глузду цього не робити. Хай уже вдома...

Удома нікого немає. Телефони тата і мами, як і перш, не відгукуються. Нарешті мамин телефон озивається:

— Приїхав?

— Так!

— Чекай на мене, я буду за п'ять хвилин.

Вигляд у мами стурбований, аж ніби якийсь переляканий. Перелякана людина заспокоює іще спокійну людину:

— Ти лише не лякайся. — Далі мовчання. Тепер я переляканий:

— Щось із татом?

— Так, зробили операцію. Він наразі в реанімації. У нейрохірургії. Це онкологія. Слава Богу, ще не дуже запущена...

Мама дивиться на мене відсутніми очима:

— Не можу зв'язатися з Ярославом. Мабуть, він знову в якомусь утаємниченому відрядженні... А гроші потрібні терміново. Шеф перекинув на операцію кругленьку суму, більше не може. Я вже ходила до баби Раї. Вона каже, в самої неї немає нічого. Навіть коштовності вже не її власні, вона пообіцяла їх онукам... Дядько Андрій? Вона не уповноважена говорити від його імені. Так і сказала: не уповноважена. Мовляв, Іванові треба було самому дбати про добрі стосунки з братом, гординя, мовляв, губить людей...

Мати закусила нижню губу. Так вона завжди робила, щоб не розплакатися. Але ні, плакати вона не буде.

— Будемо продавати квартиру. Знову ж таки, треба сповістити про це Олафа. Він, звичайно, не заперечуватиме, але на все це потрібен час. А гроші потрібні зараз, часу немає...

— Гроші є, — озиваюся я. — Не знаю, правда, скільки...

Я викладаю перед заплаканими маминими очима коробку з-під печива. Ми разом починаємо рахувати. Виходить близько півста тисяч. Мати з подивом та острахом дивиться на мене: звідки?

— Я їздив у ті краї, звідки родом наш тато. Це його спадок. Хай я потім усе розповім, — відмагаюся я від маминих розпитувань.

Ми їдемо до лікарні. Мама узгоджує все сама. Наша присутність тут непотрібна. Потрібні лиш лікар та ліки. Тепер усе вирішить час...

Мама трохи заспокоюється. Тривога поволі відступає, а цікавість повертається. Мені треба зібратися з думками, щоб моя розповідь не здавалася їй дурним сумбуром. Купую того, що в притомних людей до купи не належить.

Коли щось переживаєш сам, то власні емоції вносять свої корективи, і відсутність логіки в людських вчинках та подіях особливо обтяжує сприйняття. Все є таким, яким воно є, і перетакувати його або вже немає коли, або немає кому. І не має значення, в якій мірі щось видається комусь непереконливим чи непослідовним. Воно є.

...Час — це таке густе вариво, в якому ми рано чи пізно застигаємо, як кому доведеться. Когось час пресує, когось калічить, а хтось розчиняється в ньому без сліду. На все воля Божа... На всі невблаганні інгредієнти, що на них замішуються людські долі...

На всі маніпуляції ляльководів... На всі способи опилення людської свідомості з усіх міхів ідеологічних розпилювачів тощо і ще багато разів тощо...

Хто зважиться зробити тотальний розтин і роздивитися фотосилії людського духу на тих чи інших часових зрізах? З якими крильцями застигнуть у вариві неблаганного часу мої нові друзі, оці канонічно-апокрифічні свідки людського буття на крейдяній горі? Як про них розповісти мамі? Я навіть не можу дохідливо пояснити, як же це так сталося, що мій тато так і не дізнався, що його батько весь цей час був живий? Було б іще зрозуміло, якби той батько не хотів бачити сина, не хотів йому допомагати, коли той потребував допомоги. Як пояснити, чому той батько просто затаївся і зник, чому він боявся зашкодити синові. А потім так і не зважився озватися, бо знову ж таки: час наставив надто багато неблаганних печаток на все. Ось так буває, коли щось відкладається. На день, на місяць, на рік... Зрештою, на все життя. І те відкладене життя вже ніхто й ніколи не зможе повернути назад. Час іде лише в один бік...

Подумавши, повагавшись, я щось таки розповідаю мамі про татових нових родичів. Про Настю Олексіївну, про те, що вона не просто татова небога, а ще й директор школи, отже наша колега в педагогічному дискурсі, зрештою, наш потенційний дописувач. Поволі-поволі розмова наближається до зачарованого кола: покійний дідусь Павло. У маминій голові так і не вкладається: як це так, Іванів батько весь цей час був живий, а сам Іван про це і не здогадувався?! Хай колись було залякування, хай спершу був страх, але ж потім, пізніше, коли вже розпогодилося...

Важко спокійній, благополучній людині зрозуміти логіку вчинків людини зацькованої. Зацькованої зусібіч. Зацькованої з раннього дитинства. Зацькованої людьми, обставинами, власною природою. Є такі глухі-глухі кути людської свідомості, куди забиваються усі зацьковані. Звідти не видно велелюдних майданів, доленосних перехресть. Там глухо і звуконепроникно. Туди не доноситься тупе сладкогласіє самовдоволеного благополуччя, котрому кортить стверджуватися ще й тут, бо немає спокуси сильнішої, аніж спокуси самовдоволеного самоствердження: гляньте, який я добрий. Я не кусаюся без потреби, не проявляю надмірної ініціативи, щоб нашкодити ближньому. Я благосний, мені не

шкода мідного п'ятака для оцих упосліджених, бо мій золотий таляр завжди при мені. Оці благосні ображаються на невдячних і таврують їх з усією затятістю їхньої благоді. Зате як уповні про-являється їхня сутність, коли хтось інший, іще благосніший, починає відтісняти їх від корита. Яке кувікання, який вереск, яка неблаговидна жестикуляція!

Та не в цьому річ. Річ у незворотності людських долі. Хтось тче їх натхненно, невтомно. Окрема ниточка втягується у спільне велике полотно. Як утяглася, так уже й уляглася. Її можна хіба що обірвати, а змінити не можна...

Я так і не зміг до пуття розповісти мамі все, що відкрилося мені самому на далекій крейдяній горі. Про татових родичів, про їхнє життя. Та й з родичів я спілкувався, власне, лише з татом небогою, Надією Олексіївною. З її мамою я перекинувся лише двома-трьома словами, а її сина Сашка я взагалі не бачив. Чому я так багато розповідаю про зовсім чужих людей? Про цю дивну бабу Віру, про іншу бабцю та діда-пірата? А й справді — чому?

Розповідати треба вміти, тоді й питань не виникає. На розповідь треба налаштуватися.

Тато одужує, але якось дуже поволі. Мама просить поки що не розповідати йому нічого про смерть його батька та про його наново здобутих родичів. Йому потрібен спокій, а така драматична та надто несподівана інформація може йому лише зашкодити.

А я й не збираюся нічого розповідати. Я просто напишу для нього книгу. Хай він потім, одужавши, переживе усе опосередковано, через мою інтерпретацію. А потім ми з ним туди поїдемо. Хай він усе побачить власними очима: загадкове царство крейдяної гори із на цю мить запечатаними давніми ходами та сховами. Хто їх розпечатає? Коли? Та чи й розпечатає взагалі? Чи ще прийдуть ті, що вміють зривати такі печатки? Хто розшифрує апокрифи цієї крейдяної гори? Вгадає сліди тих, хто тут пройшов? Я назву свою книгу «Мова фосилій». Ні, це буде інша назва: «Очима квітів». Цікаво, як краще писати книгу: вигадавши назву наперед чи хай назва сама прокльонеться по мірі того, як розгортатиметься розповідь? Мабуть, я свою книгу назву просто і водночас неоднозначно: «Крейдяний Павлусь»...

Я перебираю книги, котрі любив читати в дитинстві. Чим вони мені подобалися? Ось, наприклад, ця зачитана мною книга про ко-

зака Мамає? Я задумливо гортаю її, з неї випадає мій знаменитий малюнок: «Дерево роду». Ось моя найпереконливіша наочність! Стривайте, зараз я це дерево домалюю! Ми з Ярославом так і залишимося на вершечку, поряд я прилаштую Сашка. Нижче від батька додам гілку для діда Павлуса, а ще нижче мають бути дві найміцніші гілки — для прадіда Ілька та прабаби Явдохи!

На зворотньому боці аркуша моя рука сама мимохіть починає малювати якусь невиразну жіночу фігуру. Холод пробігає по моїй спині: ось вона — чужа молодиця. Малюю я не міг збагнути: нащо козакові Мамаєві чужа молодиця?! Чому вона наганяє на живу душу такий страх? Чому її не можна позбутися?! Моя рука малює, а мої очі зачаровано стежать за лінією малюнка: жіноча фігура з піднятою правою рукою. Що в неї в руці? Сокира?! Чому молодиця з сокирою? (Та, в книзі про козака Мамає, тримала в руках гостру косу, вона викошувала людей, викошувала цілі народи). Жінка з сокирою хоче підступитися до мого дерева, але не може: воно на іншому боці аркуша!

Я так захопився малюванням, що не помічаю, як із лікарні повертається мама.

— Ну, що?

— Все гаразд. За якийсь тиждень тато вже зможе повернутися додому. Звичайно, до повного одужання ще далеко, але слава Богу, все буде гаразд... А от нам із тобою треба братися за роботу. Шеф уже непокоїться, що наступне число газети затримається. Передплатникам це не сподобається. Треба поквапитися...

— Звісно, треба, — механічно відповідаю я, а моя рука обводить чітким колом невиразну жіночу фігуру з піднятою рукою. Магічним колом! Таке коло жодна чужа сила переступити неспроможна...

Чоловік на балконі вимикає світло. Поволі встає, спирається ліктями на підвіконня, прикипає очима до рідної зірки. Якийсь гарячий туман застилає йому очі. Він плаче? Цього не бачить ніхто. Ще трохи постоявши біля вікна, чоловік тягнеться рукою до мобільного телефону. Він збирається телефонувати? Кому? Чоловік мовчки розглядає екран. Він звіряє дату: 12-е вересня. Чоловік глибоко задумується: річниця... Незабаром виповниться рік з дня трагічної дати. Рік з дня смерті його батька, якого він так і не побачив у своєму житті...

ЗМІСТ

Анатолій Стожук.
Коли спустяться янголи радості?

3

ОВЛУР
та інші повісті

Овлур

11

Шукаю Орфея...

99

Листя з дерева роду

169

Літературно-художнє видання

**ШЕПІТЬКО Олеся
(КОВАЛЬОВА Олександра Прокопівна)**

ОВЛУР ТА ІНШІ ПОВІСТІ

Технічний редактор: *Є. В. Онишко*

Підписано до друку 20.06.14. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,88. Наклад 100 прим. Зам. № 14-93.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.